

नेपाल सरकार

सिंचाइ मन्त्रालय

सिंचाइ विभाग

जावलाखेल, ललितपुर

सिंचाइ वार्षिक पुस्तिका

(वार्षिक प्रतिवेदन आ.व. २०७३/२०७४)

कार्तिक, २०७४

मन्तव्य

मुलुकमा उपलब्ध जलस्रोतको प्रभावकारी उपयोग गरी अधिकतम कृषि योग्य जमिनमा सिंचाइ सेवा उपलब्ध गराई कृषि उत्पादन वृद्धिको राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याउने कार्यमा सिंचाइ विभागले अग्रणी भूमिका निर्वाह गर्दै आएको तथ्य निर्विवाद छ । चालु चौधौं योजनाको अवधिमा (आ.व.२०७३/७४ - २०७५/७६) राष्ट्र गौरवका आयोजनाका रुपमा उच्च मूल्याङ्कन प्राप्त अन्तर जलाधार जल स्थानान्तर सम्बन्धी बहुउदेशीय तथा ठूला सिंचाइ आयोजनाहरु निर्माण सम्पन्न हुने विश्वास लिएको छु । यसले अपेक्षित रुपमा बढी से बढी सिंचित क्षेत्रमा वर्षेभरी सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने र मुलुक विद्यमान खाद्य सुरक्षा तथा सम्प्रभुताको स्थितिमा क्रमिक सुधार ल्याउने दिशातिर अग्रसर हुनेछ । साथै राष्ट्रिय जल योजना मुताबिक अन्य अन्तर-जलाधार जल स्थानान्तरण सिंचाइ योजनाहरुको संभाव्यता तथा विस्तृत अध्ययन कार्यहरु धमाधम भैरहेको र सो कार्य लक्ष्य अनुसार सम्पन्न हुने विश्वास व्यक्त गर्न चाहन्छु । ठूला तथा बृहत् सिंचाई आयोजनाहरुको सामुहिक रुपमा मर्मत सुधार तथा पुनर्निर्माणद्वारा साविकमा थप सिंचित क्षेत्रलाई यथासम्भव बढाउने कार्यपनि तदारुकताकासाथ अधि बढाइएको छ । तराई मधेश क्षेत्रका पोखरी, ईनार तथा अन्य वैकल्पिक स्रोतहरु समेत पहिचान गरी सिंचित क्षेत्रमा सिंचाइ व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्न समृद्ध तराई मधेश सिंचाइ विकास विशेष कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइ अधि बढाइएको छ । साथै पहाडका कुना काप्चामा सतह तथा भूमिगत सिंचाइको अवधारणाबाट सम्भव नदेखिएका जग्गाहरुमा नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ आयोजनाहरुबाट सिंचाइ सेवा विस्तार गरी सो भेगका कृषकहरुको गरिवी निवारण कार्यमा ठोस उपलब्धी हासिल भएको छ । त्यसैगरी निर्माण सम्पन्न भई संयुक्त व्यवस्थापनमा रहेका सिंचाइ प्रणालीहरुको मर्मत संभार कार्य नियमित रुपमा भईरहेको व्यहोरा अवगत गराउन चाहन्छु ।

यस विभागले हासिल गरेको उपलब्धि तथा प्रगतिलाई आ.व. २०६४/६५ देखि वार्षिक प्रतिवेदनका रुपमा समेटी प्रकाशन गर्न थालिएको प्रयासको निरन्तरता स्वरुप उक्त श्रृङ्खलाको दशौं “सिंचाइ वार्षिक पुस्तिका, २०७३/७४” तपाईं समक्ष पुऱ्याउन पाएकोमा अत्यन्त हर्षित छु । सिंचाइ विकासका लागि गरिएका प्रयत्न र संचालित कार्यक्रमहरुबाट के कस्ता उपलब्धि हासिल भए भन्ने विषयमा अध्ययन गर्न चाहने पाठकवृन्दको जिज्ञासा केही हदसम्म मेट्न यस अंक यथासक्य सहयोगी हुने विश्वास लिएकोछु । यस पुस्तिकाको प्रकाशनमा देखिएका कमी तथा कमजोरी सुधार गर्न अमूल्य सुझाव उपलब्ध गराउनु भएमा आगामी प्रकाशनलाई अझ बढी परिस्कृत र परिमार्जित गर्न मार्गदर्शन हुने अपेक्षा गर्दै पुस्तिका अध्ययन गरी आफ्नो प्रतिक्रिया उपलब्ध गराई दिनु हुन हार्दिक अनुरोध गर्दछु ।

अन्त्यमा, यस पुस्तिकाको प्रकाशनमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रुपमा दत्तचित्त भई लाग्नु भएका यस विभागका कर्मचारीहरु सबैलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अशोक सिंह

महानिर्देशक

सिंचाइ विभाग

जावलाखेल, ललितपुर

विषयसूची

		पेज नं.
परिच्छेद - १	सिंचाइ विभाग: विगत देखि वर्तमानसम्म	१
१.१	पृष्ठभूमि	१
१.२	उद्देश्य	३
१.३	नीति	३
१.४	मुख्य कार्यहरु	४
१.५	संगठनात्मक स्वरुप	६
परिच्छेद - २	सिंचाइ विकाससँग सम्बन्धित नीति, नियमावली, रणनीति र योजनाहरु	१२
२.१	सिंचाइ नीति, २०७०	१२
२.२	सिंचाइ नियमावली	१३
२.३	जलस्रोत रणनीति	१३
२.४	राष्ट्रिय जल योजना	१५
२.५	चौधौ योजना (२०७३/७४-२०७५/७६)	१६
परिच्छेद - ३	सिंचाइ विकासका प्रयास र उपलब्धिहरु	२१
३.१	योजना पूर्वको अवधि (वि.सं. २०१३ साल भन्दा अघि)	२१
३.२.	योजना अवधि (वि.सं. २०१३ पछि)	२३
परिच्छेद - ४	संचालनमा रहेका आयोजना/कार्यक्रमहरुको आ.व. २०७३/७४ सम्मको प्रगति	२६
१.	प्रणाली व्यवस्थापन तथा तालीम कार्यक्रम (SMTP)	२७
२.	सिंचाइ संस्थागत विकास आयोजना	२८
३.	सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना (IWRMP-AF)	२९
४.	सिंचाइ सम्भाव्यता अध्ययन तथा निर्माण गुणस्तर कार्यक्रम	३१
५.	यान्त्रिक व्यवस्थापन कार्यक्रम	३२
६.	समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना (CMIASP-AF)	३२
७.	भूमिगत स्यालो तथा डीप ट्युबवेल सिंचाइ आयोजना	३४
८.	सुर्खेत उपत्यका सिंचाइ आयोजना	३५
९.	मर्मत सम्भार आयोजना	३६
१०.	बृहत् सरकारी सिंचाइ योजनाको पुनर्स्थापना	३७

११.	बागमती सिंचाइ आयोजना	४२
१२.	बबई सिंचाइ आयोजना	४४
१३.	महाकाली सिंचाइ आयोजना (तेस्रो चरण)	४५
१४.	सुनसरी मोरङ सिंचाइ आयोजना	४७
१५.	प्रगन्ना तथा बड्कापथ सिंचाइ आयोजना	४९
१६.	सिक्टा सिंचाइ आयोजना	५०
१७.	नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ आयोजना	५१
१८.	मभौला सिंचाइ आयोजना	५३
१९.	दरौदी पालुडटार सिंचाइ (नदी नियन्त्रण) आयोजना	५३
२०.	कर्णाली अंचल सिंचाइ विकास कार्यक्रम	५४
२१.	सेती महाकाली सिंचाइ विकास कार्यक्रम	५५
२२.	रानी जमरा कुलरिया सिंचाइ आयोजना (प्रणाली आधुनिकीकरण समेत)	५५
२३.	भेरी-बबई डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना	५८
२४.	जलसाधन योजना तयारी सुविधा आयोजना (WRPPF)	५९
२५.	सिंचाइ प्रणाली पुनर्स्थापन आयोजना (KFAED)	६०
२६.	समृद्ध तराई मधेश सिंचाइ विकास विशेष कार्यक्रम	६१
२७.	सुनकोशी मरिन डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना	६२
२८.	भूमिगत जलस्रोत विकास समिति	६२
२९.	भूकम्प प्रभावित सिंचाइ संरचनाहरुको पुननिर्माण	६३
३०.	प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना	६४

परिच्छेद - ५ सिंचाइ विभागको बेरुजु फछ्यौट सम्बन्धी प्रगति ६६
अनुसूचीहरु

१.	दरबन्दी तालिका	६७
२.	सिंचाइ विभागको संगठन तालिका	६८
३.	आर्थिक वर्ष २०७४/२०७५ को सिंचाइ विभाग अन्तर्गत संचालित आयोजना र कार्यक्रमहरु	६९
४.	आर्थिक वर्ष २०७३/७४ र २०७४/७५ को सिंचित क्षेत्रफलको लक्ष्य तथा प्रगति	७०

५.	सिंचाइ विभाग अन्तर्गत संचालित आयोजना तथा कार्यक्रमहरुको बजेट तथा खर्चको विवरण	७१
६.	आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा संचालित सिंचाइ आयोजना तथा कार्यक्रमहरुको वार्षिक भौतिक तथा वित्तीय प्रगति विवरण	७२
७.	विभिन्न योजना अवधिहरुमा विकास गरिएको सिंचित क्षेत्रफल	७३
८.	संयुक्त व्यवस्थापन अन्तर्गत संचालनमा रहेका सिंचाइ प्रणालीहरुको विवरण	७४
९.	संयुक्त व्यवस्थापन अन्तर्गत संचालनमा रहेका सिंचाइ प्रणालीहरुको विगत पाँच वर्षको सिंचाइ सेवा शुल्क संकलन विवरण	७६
१०.	आ.व. २०७३/७४ सम्मको बेरूजु फछ्यौटको प्रगति विवरण	७७
११.	मर्मत संभार तथा दिगो व्यवस्थापन अन्तर्गत संचालित सिंचाइ प्रणालीहरु मध्ये केही सिंचाइ प्रणालीहरुको आ.व. २०७३/७४ को पानीमापन सम्बन्धी विवरण	७८
१२.	मर्मत संभार अन्तर्गत रहेका प्रणालीहरुको बाली उत्पादकत्व स्थिति	८०
१३.	सिंचाइ विभागको नागरिक बडापत्र	८१
१४.	सिंचाइ विभागका चिफ इन्जिनियर तथा महानिर्देशकहरु	८२
१५.	सिंचाइ गतिविधि सम्बन्धी तस्वीरहरु	८३

सिंचाइ विभाग: विगत देखि वर्तमानसम्म

१.१ पृष्ठभूमि

परापूर्वकालदेखि नै नेपाल एक कृषि प्रधान देश रहँदै आएको छ। प्रारम्भमा कृषिको लागि आवश्यक सिंचाइको व्यवस्था कृषकहरूले आफ्नै स्रोत, सीप र प्रविधिबाट गर्दै आएका थिए। सरकारी स्तरबाट भने वि.सं. १९७९ देखि मात्र सिंचाइको विकास शुरू हुन गएको हो। वि.सं. १९८५ मा निर्माण पुरा भै चन्द्र नहरबाट पानी वितरण शुरू भई देशमा आधुनिक सिंचाइ प्रविधिको प्रादुर्भाव हुन गयो। वि.सं. २००० सालतिर सर्लाहीमा जुद्ध नहर (मनुष्मारा) को निर्माण गरियो भने कपिलवस्तुमा जगदीशपुर बाँध र पोखरामा पार्दी बाँधको थालनी गरियो। वि.सं. २००७ साल भन्दा अगाडिसम्म सिंचाइ क्षेत्रमा सरकारी संलग्नता सीमित थियो। त्यस समयमा सिंचाइ विकासका कार्यहरू बडाहाकिम मार्फत नै कार्यान्वयन हुने गर्दथे। स्वदेशी प्राविधिक जनशक्तिको अभावमा विदेशी जनशक्ति समेत आयात गर्नु पर्ने अवस्था थियो। वि.सं. २००७ सालको राजनैतिक परिवर्तन पश्चात् स्वदेशी प्राविधिक जनशक्तिको उत्पादनको शुरूवात भयो। तापनि वि.सं. २००९ सालमा निर्माण तथा संचार मन्त्रालय अन्तर्गत स्थापना भएको नहर विभागको नेतृत्वको जिम्मेवारी वि.सं. २०१३ साल देखि मात्र नेपाली प्राविधिकको हातमा आयो। वि.सं. २०२३ साल भाद्र ३ गते जल तथा विद्युत मन्त्रालय अन्तर्गत यस विभागको नाम सिंचाइ तथा खानेपानीमा परिवर्तन गरी संगठनात्मक स्वरूपमा समेत फेरबदल र विस्तार गरिएको थियो। त्यस पश्चात वि.सं. २०२९ साल मंसिर ४ गते खाद्य कृषि तथा सिंचाइ मन्त्रालय अन्तरगत मौजुदा विभागको संरचना परिवर्तन गरी सिंचाइ तथा जलवायु विज्ञान विभाग नामाकरण गरियो। यस अघि खाद्य कृषि तथा सिंचाइ मन्त्रालय अन्तर्गत नै रहने गरी वि.सं. २०२५ सालमा अलग्गै लघु सिंचाइ विभाग पनि स्थापना भएको भएतापनि अपेक्षित उपलब्धि प्राप्त हुन नसक्दा वि.सं. २०२८ सालमा उक्त विभाग विघटन भई सिंचाइ तथा खानेपानी विभागमा गाभिएको थियो। वि.सं. २०३७ सालमा मौजुदा सिंचाइ तथा जल वायु विज्ञान विभागलाई जलस्रोत मन्त्रालय अन्तरगत राखिएको थियो। सिंचाइ संस्थागत विकासका क्रममा नहर विभाग, सिंचाइ तथा खानेपानी विभाग, सिंचाइ तथा जलवायु विज्ञान विभाग हुँदै वि.सं. २०४४ सालमा सिंचाइ विभाग नामाकरण भई समग्र सिंचाइ विकासको प्रतिनिधित्व गर्ने संस्थाको रूपमा सिंचाइ विभाग स्थापित भएको छ। सिंचाइ विकासको क्रमलाई अभू बढी संस्थागत तथा सुदृढीकरण गर्दै जानको लागि वि.सं. २०६६ जेष्ठ २९ गते देखि सिंचाइ मन्त्रालयको स्थापना भई सिंचाइ विभागलाई त्यस मन्त्रालय अन्तरगत राखिएको छ।

वि.सं. २०१३ सालमा प्रथम पञ्चवर्षीय योजना लागू भएपछि योजनाबद्ध रूपले सरकारी स्तरबाट सिंचाइ विकासको थालनी भएको हो। कतिपय योजनाहरूमा विकास समिति गठन भई कार्यान्वयन गर्न थालियो भने कतिपय योजनाहरू केन्द्रीय स्तरमा नै कार्यान्वयन गरिए। निर्माण सम्पन्न योजनाहरूमा आवश्यकता अनुरूप नहर डिभिजन/सब डिभिजन स्थापना गरी संचालन र मर्मत संभार गर्न थालियो। वि.सं. २०२८ सालमा क्षेत्रगत हिसाबले ४ वटा क्षेत्रीय निर्देशनालय स्थापना गरियो भने वि.सं. २०३७ सालमा मध्य पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय निर्देशनालय थप गरी क्षेत्रीय निर्देशनालयको संख्या ४ वटा बाट ५ वटा पुऱ्याइयो। तत्कालीन नहर डिभिजन/सब डिभिजन

कार्यालयहरू पनि निर्देशनालयकै मातहतमा राखिएतापनि केन्द्रीय स्तरका योजनाहरू साविक बमोजिम सिंचाइ विभागकै मातहतमा रहन थाले । सिंचाइ योजनाहरूको निर्माण कार्यमा उपभोक्ता किसानको संलग्नता नभएको कारण आशातित प्रतिफल प्राप्त नभएको महसुस गरी वि.सं. २०४५ सालमा पहिलो पटक उपभोक्ता किसान समेत संलग्न हुने प्रावधान गरी सिंचाइ नियमावली, २०४५ कार्यान्वयनमा ल्याइयो । बढ्दो सिंचाइ सुविधाको मागलाई तत्कालीन संस्थागत संरचनाले मात्र पुरा गर्न नसकिने देखिएकाले वि.सं. २०४५ सालमा ७५ वटै जिल्लाहरूमा जिल्ला सिंचाइ कार्यालयहरूको स्थापना गरियो ।

वि.सं. २०४६ सालको प्रजातान्त्रिक संरचना पछि सिंचाइ नीति, २०४९ लागु गरियो । सो नीतिलाई परिमार्जन गरी सिंचाइ नीति, २०४९ (पहिलो संशोधन, २०५३) लागु गरियो । सो परिमार्जित नीति कार्यान्वयनको लागि सिंचाइ नियमावली, २०५६ लागु गरी कार्यान्वयनमा ल्याइयो । स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ लागु भएको परिप्रेक्ष्यमा साना सिंचाइ कार्यक्रम, जिल्ला पूर्वाधार विकास निकायबाट नै संचालन हुने भएकाले वि.सं. २०५८ सालमा सिंचाइ क्षेत्रको संगठनात्मक संरचनामा परिवर्तन अपरिहार्य भई पाँचवटा क्षेत्रीय सिंचाइ निर्देशनालय अन्तर्गत २६ वटा सिंचाइ विकास डिभिजन, २० वटा सिंचाइ विकास सब डिभिजन, ८ वटा सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजन तथा ३ वटा यान्त्रिक डिभिजनहरूको स्थापना भएकोमा वि.सं. २०७२ मा यसलाई समेत थप परिमार्जन गरी ५७ वटा सिंचाइ विकास डिभिजन तथा १६ वटा सिंचाइ विकास सब डिभिजन स्थापना गरियो । यसै गरी नयाँ स्थापित सिंचाइ व्यवस्थापन निर्देशनालय अन्तर्गत १३ वटा सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजन तथा भूमिगत जल सिंचाइ निर्देशनालय अन्तर्गत ११ वटा भूमिगत जल सिंचाइ विकास डिभिजनहरू र ३ वटा छुट्टै यान्त्रिक डिभिजनका कार्यालयहरू पनि स्थापना गरिएका छन् । यसै वीच निर्माण सम्पन्न भै सकेका योजनाहरू मध्ये साना सिंचाइ योजनाहरू उपभोक्ता संस्थालाई हस्तान्तरण गर्दै गरियो भने मझौला र ठुला योजनाहरू संयुक्त व्यवस्थापनमा संचालन हुँदै आएका छन् । सिंचाइ क्षेत्र भित्र उपभोक्ता संस्थालाई सुदृढ पार्ने तथा सिंचाइ विकास कार्यमा अरु प्रभावकारिता ल्याउने अभिप्रायले सिंचाइ नीति, २०६० जारी भएको थियो । सो नीति बमोजिम सिंचाइ नियमावली, २०५६ मा प्रथम संशोधन समेत गरिएको थियो । सिंचाइको अवधारणालाई पुनः परिमार्जित र परिभाषित गर्दै स्रोत उपयोगको संभाव्यतालाई सहज बनाउँदै सिंचाइको विकास कार्यमा व्यापक जनसहभागितालाई उत्प्रेरित गर्न र सिंचित कृषि क्षेत्रलाई अझ बढी व्यवस्थित गर्ने अभिप्रायले २०७० श्रावणदेखि सिंचाइ नीति २०७० जारी भएको छ । सिंचाइ नीति, २०७० ले विकेन्द्रीकरणको सिद्धान्त अनुरूप पहाडी क्षेत्रको हकमा १० हेक्टर भन्दा माथिका र तराई तथा भित्री मधेशको हकमा १०० हेक्टर भन्दा माथिका योजनाहरूमा मात्र सिंचाइ विभागले कार्यान्वयन गर्ने तथा भूमिगत जलस्रोत सिंचाइ तथा नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ आयोजनाहरूको हकमा सो भन्दा कमका भए पनि सिंचाइ विभागले नै कार्यान्वयन तथा संचालन गरिने र सो बाहेकका अन्य योजना स्थानीय निकाय लगायतबाट संचालन गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ ।

यसरी सिंचाइ विकास विस्तारमा भए गरेका नीतिगत तथा संस्थागत परिवर्तनले समग्र सिंचाइ क्षेत्रको भूमिकालाई पारदर्शी बनाई जनताको पहुँच भित्र राखी र सुशासन युक्त बनाउने प्रयास भएको देखिन्छ । तथापि सिंचाइ योजना पहिचान, डिजाइन, निर्माण तथा संचालनमा विभिन्न कार्यालय वीच सामन्जस्य ल्याउन कर्मचारीको दायित्व, उपभोक्ता किसानको भूमिका समेत अरु प्रष्ट, जिम्मेवार र पारदर्शी बनाउन वाञ्छनीय देखिएकाले वि.सं. २०६१ सालमा सिंचाइ विभागको कार्यविधि समेत तयार गरिएको छ ।

१.२ उद्देश्य

- देशमा विद्यमान जलस्रोतको विकास गरी सिंचाइ योग्य जमीनमा वर्षेभरि सिंचाइ सेवा विस्तार गर्ने ।
- कृषक सहभागितामूलक अवधारणा अनुरूप उपभोक्ताहरूको संस्थागत विकास गरी विकसित सिंचाइ प्रणालीहरूको दिगो व्यवस्थापन गर्ने ।
- सिंचाइ क्षेत्रको विकाससंग सम्बन्धित प्राविधिक जनशक्ति, उपभोक्ता र गैरसरकारी संघ संस्थाको ज्ञान, सीप र संस्थागत कार्य दक्षतामा अभिवृद्धि गर्ने ।

१.३ नीति

प्रचुर जलस्रोतको उपलब्धता/सम्भाव्यता हुँदाहुँदै पनि सिंचित क्षेत्रमा सिंचाइ सेवाको कमी भै यथेष्ट मात्रामा उत्पादकत्वमा वृद्धि हुन नसकिरहेको अवस्थामा सिंचाइ सम्बन्धी निकायको महत्व दिन प्रतिदिन बढ्दै गएको छ । परम्परागत पद्धति देखि आधुनिक प्रविधि मार्फत प्रवाहित सिंचाइ विकासबाट ग्रामिण क्षेत्रको गरिवी न्यूनीकरण/निवारण गरी कृषकको समुन्नत जीवन यापनमा योगदान पुगी राखेको जगजाहेर छ । सिंचाइलाई उच्च प्राथमिकता प्रदान गरी जनसहभागितामूलक व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी ढंगबाट कार्यान्वयन गर्न प्रत्यक्ष रूपमा सरोकार राख्ने उपभोक्ताहरूलाई संलग्न र संगठित गराई सिंचाइ प्रणालीको मर्मत संभार र संचालनको जिम्मेवारी उपभोक्ता संस्थालाई हस्तान्तरण गर्दै जानु जरूरी भएको छ । यस परिप्रेक्ष्यमा विकेन्द्रीकरणको सिद्धान्तलाई अंगीकार गरी सिंचाइ विकासलाई अग्रगति दिनु आजको आवश्यकता भएको महशुस गरी सिंचाइ विकासका सम्बन्धमा निम्न नीतिहरू अवलम्बन गरिएका छन् :

- नेपाल सरकारले सिंचाइ सुविधा प्राप्त क्षेत्रलाई सिंचित क्षेत्र घोषणा गर्ने र घोषित सिंचित क्षेत्र भित्रको जग्गा गैर कृषि प्रयोजनका लागि उपयोग गर्नु पूर्व आवश्यकता अनुसार नेपाल सरकारको अनुमति लिनु पर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
- एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका सिद्धान्त अनुरूप सरोकारवाला (stakeholder) लाई आवश्यक पानीको उपलब्धता, लगानीको प्रतिफल, लागतमा हिस्सेदारी एवं दैवी प्रकोप विरुद्धको स्व-वीमा (self insurance) गर्ने गरी आयोजना तर्जुमा गरिनेछ ।
- मौसमी वर्षाको पुरक (supplementary) को रूपमा विकसित सिंचाइ प्रणालीलाई वर्षेभरी सिंचाइ (year round irrigation) सुविधा पुऱ्याउन जलाशय, वर्षाको पानी संचय र भूमिगत जलस्रोत आदिको विकास, संरक्षण, सम्बर्द्धन र उपयोग गरिनेछ ।
- अन्तर-जलाधार जल स्थानान्तरण (Inter-basin water transfer) तथा व्यवस्थापनको सिद्धान्त अनुरूप ठुला नदीको पानीलाई सुख्खाग्रस्त जलाधार क्षेत्रमा लैजान गुरुयोजना तयार गरिनेछ ।

मुलतः सिंचाइको प्रयोजनको लागि उपयुक्त देखिएको जलाशययुक्त आयोजनाको विकास/व्यवस्थापन सिंचाइ विभागले जल तथा शक्ति आयोगको समन्वयमा गर्नेछ । यस्ता जलाशययुक्त आयोजना तथा सिंचाइका अन्य संरचनाको प्रयोगबाट सम्भावित जल विद्युत उत्पादन गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ ।

यस्ता आयोजनाको विकास तथा व्यवस्थापनका लागि सिंचाइ विभागले प्रचलित कानून बमोजिम सरकारी वा निजी क्षेत्र वा संयुक्त लगानीलाई प्रोत्साहित गर्नेछ ।

- उपलब्ध भूमिगत जल भण्डारलाई पनि सतह जलाशय कै रूपमा विकास र उपयोग गरी आवश्यक संरक्षण, सम्वर्द्धन र गुणस्तर नियन्त्रणको व्यवस्था गरिनेछ ।
- सिंचाइ प्रणालीहरूको निर्माण, संचालन तथा व्यवस्थापनमा निजी क्षेत्रलाई संलग्न गराउने नीति अवलम्बन गरिनेछ ।
- नेपाल सरकारद्वारा निर्मित सिंचाइ प्रणालीहरू कार्ययोजनाका आधारमा उपभोक्ताहरूलाई हस्तान्तरण गरिने छ र यस्ता हस्तान्तरित प्रणालीले चर्चेको जग्गा तथा अन्य संरचनाहरूको स्वामित्व भोगाधिकार समेत कानूनले तोकेबमोजिम उपभोक्ताहरूलाई उपलब्ध गराइनेछ ।
- साना र मझौला खालका आयोजनाको तर्जुमा, निर्माण र व्यवस्थापनमा स्थानीय निकाय र उपभोक्ता संस्थाको प्रभावकारी संलग्नता बढाउन उनीहरूको क्षमता बृद्धि गरिनेछ । यस्ता आयोजनामा नयाँ प्रविधि विकासको लागि गैरसरकारी क्षेत्रलाई संलग्न गराइनेछ ।
- आयोजना सम्वन्धी सूचना समयमै प्रभावकारी रूपमा प्रवाह गरि आयोजनाका बारेमा स्थानीय निकाय, उपभोक्ता संस्था र जनसमुदायको सहभागितामा बृद्धि गरिनेछ ।
- सिंचाइ सेवा सुविधाको परिमाणात्मक मापनको व्यवस्था गरिनेछ । सिंचाइको प्रभावकारिताको मूल्याङ्कन प्रत्येक वालीलाई उपलब्ध गराइएको पानीको परिमाण, सिंचित क्षेत्रफल र उत्पादन बृद्धिको आधारमा गरिनेछ ।
- सिंचाइ क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिको ज्ञान र सीपको विकास क्रमलाई तालिमको माध्यमबाट निरन्तरता प्रदान गर्नुका साथै अनुसन्धान क्षमतामा समेत अभिवृद्धि गरिनेछ ।
- यस नीतिमा उल्लेखित उद्देश्य हासिल गर्न आवश्यकतानुसार कानूनी र संस्थागत सुधार गरिनेछ ।

१.४ मुख्य कार्यहरू

सिंचाइ विकास, विस्तार र व्यवस्थापनमा सिंचाइ विभाग आफ्नो स्थापनाकाल देखि नै क्रियाशील रहँदै आएको छ । आवश्यकता अनुरूप सिंचाइ नीति, नियमावली आदिको निर्माण, सुधार तथा परिमार्जन गर्दै संगठनात्मक संरचनामा समेत समयानुकूल परिवर्तन गरी कृषि योग्य भूमिमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउन सिंचाइ पूर्वाधारको विकासको साथै सम्पन्न सिंचाइ प्रणालीहरूको व्यवस्थापन सुदृढ एवं प्रभावकारी बनाउन योजनाबद्ध ढंगबाट प्रयासरत रहेको छ । सिंचाइ विभागको मुख्य कार्यहरू निम्न अनुसार उल्लेख गरिएको छ ।

- क) देशमा उपलब्ध प्रचुर जलस्रोतको अधिकतम उपयोग गरी सिंचित क्षेत्रको विस्तार (expansion of irrigated area) गर्ने ।
- ख) जलाशययुक्त (storage project), अन्तर जलाधार जल स्थानान्तरण (inter-basin water transfer management) तथा व्यवस्थापनमा आधारित आयोजनाको निर्माण, संचालन, वर्षाको पानी, भूमिगत तथा सतह जलस्रोतको संयोजनात्मक उपयोग (conjunctive use), नयाँ प्रविधियुक्त (non conventional) सिंचाइ प्रणालीको विकास आदिबाट वर्षेभरी सिंचाइ (year round irrigation) सुविधा उपलब्ध गराउन सक्ने सिंचाइ प्रणालीको विकास गर्ने ।

- ग) वातावरण व्यवस्थापन सम्बन्धी नीति, नियमावली मस्यौदा तयार गर्ने । मूल्याङ्कन गर्ने आधारहरू एवं म्यानुअल तयार गर्ने । सिंचाइ सम्बद्ध आयोजनाहरूको संचालनबाट वातावरणमा पर्न सक्ने प्रभावहरूको अध्ययन अनुसन्धान गर्ने/गराउने ।
- घ) विद्यमान सिंचाइ प्रणालीहरूको दिगो एवं प्रभावकारी व्यवस्थापनबाट (sustainable management of existing irrigation systems) भरपर्दो सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउने ।
- ङ) माथि उल्लेखित कार्यहरूको कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता बढाउन सिंचाइ क्षेत्रको विकाससंग सम्बन्धित प्राविधिक जनशक्ति, उपभोक्ता र गैरसरकारी संघ संस्थाको ज्ञान, सीप र संस्थागत कार्य दक्षतामा अभिवृद्धि गर्ने ।

माथि उल्लेखित कार्यहरू सुविधायुक्त फलदायी एवं प्रभावकारी ढंगबाट सम्पादन गर्न सिंचाइ विभागले निम्न अनुसार थप कार्यहरू गर्नेछः

- सिंचाइ क्षेत्रको विकास, विस्तार तथा व्यवस्थापनको लागि आवश्यक नीति, नियम, ऐन कानूनको मस्यौदा तयार गर्ने ।
- सिंचाइ विकासको सम्भाव्यता एवं उपलब्ध विकल्पहरूलाई दृष्टिगत गरी सिंचाइ विकासको गुरुयोजना तथा रणनीति तर्जुमा गरी नियमित रूपमा अद्यावधिक गर्दै जाने ।
- राष्ट्रिय योजना आयोग, सिंचाइ मन्त्रालय लगायतका निकायहरूसंग समन्वय राखी सिंचाइ विकासको आबधिक योजना तर्जुमा गरी वार्षिक कार्यक्रमको माध्यमबाट कार्यान्वयन गर्ने ।
- सिंचाइ विकासको लागि आवश्यक पर्ने स्रोत साधन आन्तरिक तथा वैदेशिक दातृ संघ संस्था तथा राष्ट्रबाट जुटाउन कार्ययोजना तयार गरी नेपाल सरकारमा पेश गर्ने ।
- सिंचाइ विभागको मातहतमा रहेका कार्यालयहरू अन्तर्गत संचालित सम्पूर्ण कार्यहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने । सिंचाइ विकास सम्बन्धी कार्यको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको लागि उपयुक्त फर्मेटहरूको डिजाइन गर्ने, अर्थपूर्ण सूचकहरूको पहिचान गर्ने, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रक्रिया एवं कार्यविधिहरूको विकास गर्ने ।
- सिंचाइ आयोजनाको योजना तर्जुमा, सम्भाव्यता अध्ययन, अन्वेषण, डिजाइन, निर्माण विकास तथा संचालन व्यवस्थापन सम्बन्धी स्टेण्डर्ड नर्मस, कोड्स, क्राइटेरिया, म्यानुअल कार्यविधि आदि तयार गरी प्रकाशित गर्ने र अद्यावधिक गर्दै जाने । डिजाइन सुदृढीकरण सम्बन्धी आयोजनाहरूको तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने ।
- व्यवस्थापन सूचना पद्धति (MIS) को विकास गरी सिंचाइ सम्बन्धी सम्पूर्ण जानकारी अद्यावधिक रूपमा सुव्यवस्थित गर्ने ।
- सिंचाइ आयोजनाहरूको सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने, गराउने र सम्भाव्य देखिएका आयोजनाहरूको लगत राखी कार्यान्वयनको लागि योजना बनाउने ।
- सिंचाइ आयोजनाहरूको विकास तथा व्यवस्थापनमा कृषकहरूको संगठित सहभागिता जुटाउने प्रक्रिया एवं कार्यविधिको विकास गरी उपभोक्ताहरूको संस्थागत विकास गर्ने ।

- सिंचाइ विकाससंग सम्बद्ध कार्यहरूको लागि वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा गर्ने, स्रोत र साधनको वाँडफाँड गर्ने र कार्यान्वयनको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने, समीक्षा गर्ने, सुधारको लागि आवश्यक कारवाही गर्ने ।

१.५ संगठनात्मक स्वरूप

नेपाल सरकार, सिंचाइ मन्त्रालय अन्तर्गतका विभागहरू मध्ये सिंचाइ विभाग एक रहेको छ । सिंचाइ विभागको प्रमुखको रूपमा महानिर्देशक रहने व्यवस्था छ । सिंचाइ विभागका महानिर्देशक प्रत्यक्ष रूपमा सिंचाइ मन्त्रालयका सचिव प्रति उत्तरदायी हुने संगठनात्मक व्यवस्था छ । सिंचाइ विभागको केन्द्रीय कार्यालय अन्तर्गत विभिन्न ५ वटा महाशाखाहरू रहेका छन् । ती महाशाखाहरूका प्रमुख उप-महानिर्देशकहरू प्रत्यक्ष रूपमा महानिर्देशक प्रति उत्तरदायी रहने छन् । यी बाहेक प्रशासन शाखा, आर्थिक प्रशासन शाखा र ऐन, कानून परामर्श शाखा र पुस्तकालय शाखा पनि महानिर्देशक अन्तर्गत रहने छन् । सिंचाइ विकास सम्बन्धी भए गरेका कार्यक्रमको कार्यान्वयन, नियमित अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा सुपरिवेक्षणको लागि भौगोलिक क्षेत्रको आधारमा पाँच वटै विकास क्षेत्रमा एक एक वटा गरी पाँच क्षेत्रीय निर्देशनालयहरू तथा सिंचाइ व्यवस्थापन निर्देशनालय-१ र भूमिगत जल सिंचाइ निर्देशनालय-१ समेत जम्मा सात वटा निर्देशनालयहरू स्थापना भएका छन् । यी पाँचवटा क्षेत्रीय सिंचाइ निर्देशनालय अन्तर्गत ५७ वटा सिंचाइ विकास डिभिजन तथा १६ वटा सिंचाइ विकास सब डिभिजन कार्यालयहरूको व्यवस्था गरिएको छ ।

त्यसैगरी निर्माण सम्पन्न भई संचालनमा रहेका तथा उपभोक्ताहरूलाई हस्तान्तरण नभएका मझौला तथा ठुला सिंचाइ योजनाहरू सुचारू रूपमा संचालन गर्न सिंचाइ व्यवस्थापन निर्देशनालय अन्तर्गत १३ वटा सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजनहरू र भूमिगत जल सिंचाइलाई क्षेत्रगत आधारमा व्यवस्थित गर्न भूमिगत सिंचाइ निर्देशनालय अन्तर्गत ११ वटा भूमिगत जल सिंचाइ विकास डिभिजनहरूको व्यवस्था गरिएको छ (अनुसूची २) । यत्र उपकरण, भारी मेशिनरीहरू, लिफ्ट सिंचाइका पम्पिङ प्लान्ट तथा भूमिगत जल सिंचाइका पम्पिङ सिष्टमहरूको सुव्यवस्थित मर्मत संभार गर्ने प्रयोजनको लागि भौगोलिक क्षेत्रको आधारमा ३ वटा यान्त्रिक डिभिजन कार्यालयको व्यवस्था गरिएको छ ।

सिंचाइ विभाग मातहतका केन्द्रीय आयोजनाहरू सम्बन्धित ठाउँमा आयोजना कार्यालयबाट नै संचालित रहने व्यवस्था छ ।

सिंचाइ विभाग र अन्तर्गतका कार्यालयहरूमा २,१४८ (राजपत्रांकितमा ६४० र राजपत्र अनंकित तथा श्रेणी विहिनमा क्रमशः ९९२ तथा ५१६) र करार तर्फ ३१५ जनाको स्थायी तथा अस्थायी दरवन्दी रहेको छ । यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण अनुसूची नं. १ मा देखाइएको छ ।

सिंचाइ विभाग अन्तर्गतका कार्यालयहरू

१. सिंचाइ विभाग - केन्द्रीय कार्यालय, जावलाखेल, ललितपुर

सिंचाइ विभाग - केन्द्रीय कार्यालय अन्तर्गत पाँच वटा महाशाखाहरू तथा प्रशासन शाखा, आर्थिक प्रशासन शाखा, ऐन कानून परामर्श शाखा, पुस्तकालय शाखा, आयोजना कार्यान्वयन समुह र केन्द्रीय स्तरका सिंचाइ आयोजना रहेका छन् । महाशाखाहरू निम्न अनुसार छन् ।

- योजना महाशाखा,

- कार्यक्रम, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन महाशाखा,
- सतह सिंचाई तथा यान्त्रिक व्यवस्थापन महाशाखा,
- भूमिगत जल सिंचाई महाशाखा,
- सिंचाई व्यवस्थापन महाशाखा ।

२. क्षेत्रीय सिंचाई निर्देशनालयहरू

- प्रत्येक विकास क्षेत्रमा निम्न अनुसार क्षेत्रीय सिंचाई निर्देशनालय रहने व्यवस्था छ ।

क्र.सं	कार्यालय र ठेगाना	कार्य क्षेत्र
१	पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय सिंचाई निर्देशनालय, विराटनगर, मोरङ्ग	पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रका १६ जिल्लाहरू
२	मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय सिंचाई निर्देशनालय, भणिमण्डल, ललितपुर	मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्रका १९ जिल्लाहरू
३	पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय सिंचाई निर्देशनालय, पोखरा, कास्की	पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रका १५ जिल्लाहरू
४	मध्य पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय सिंचाई निर्देशनालय, वीरेन्द्रनगर, सुर्खेत	मध्यपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रका १६ जिल्लाहरू
५	सुदूर पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय सिंचाई निर्देशनालय, धनगढी, कैलाली	सुदूर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रका ९ जिल्लाहरू
६	सिंचाई व्यवस्थापन निर्देशनालय, भरतपुर, चितवन	सिंचाई व्यवस्थापन डिभिजन १३ वटा
७	भूमिगत जल सिंचाई निर्देशनालय, भरतपुर, चितवन	भूमिगत जल सिंचाई डिभिजन ११ वटा

३. केन्द्रीय स्तरका सिंचाई आयोजना र कार्यक्रमहरू

सिंचाई विभाग अन्तरगत हाल संचालनमा रहेका केन्द्रीय स्तरका आयोजना तथा कार्यक्रमहरू यस प्रकार छन् ।

क) सिंचाई आयोजनाहरू

- सिक्टा सिंचाई आयोजना
- बबई सिंचाई आयोजना
- बागमती सिंचाई आयोजना
- सुनसरी मोरङ्ग सिंचाई आयोजना (तेश्रो चरण)
- महाकाली सिंचाई आयोजना (तेश्रो चरण)
- प्रगन्ना तथा वडुकापथ सिंचाई आयोजना
- रानी जमरा कुलरिया सिंचाई आयोजना (प्रणाली आधुनिकीकरण समेत)
- भेरी बबई डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना
- सिंचाई प्रणाली पुर्नस्थापना आयोजना (KFAED)
- समृद्ध तराई मधेश सिंचाई विकास विशेष कार्यक्रम
- सुनकोशी मरिन डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना

ख) कार्यक्रमका रूपमा संचालित आयोजनाहरू

- भूमिगत स्यालो तथा डीप ट्यूबवेल सिंचाई आयोजना
- समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना (CMIASP-AF)
- मर्मत संभार आयोजना

- वृहद् सरकारी सिंचाइ आयोजनाहरूको पुनर्स्थापना तथा व्यवस्थापन हस्तान्तरण
- सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना (IWRMP-AF)
- मभौला सिंचाइ आयोजना
- नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ आयोजना
- दरौदी पालुडटार सिंचाइ (नदी नियन्त्रण) आयोजना
- कर्णाली अंचल सिंचाइ विकास कार्यक्रम
- सेती महाकाली सिंचाइ विकास कार्यक्रम

ग) **अध्ययन अनुसन्धान तथा अन्य सहयोगी कार्यक्रमहरू**

- सिंचाइ संभाव्यता अध्ययन तथा निर्माण गुणस्तर कार्यक्रम
- प्रणाली व्यवस्थापन तथा तालिम कार्यक्रम
- सिंचाइ संस्थागत विकास आयोजना
- यान्त्रिक व्यवस्थापन कार्यक्रम
- जल साधन योजना तयारी सुविधा आयोजना (WRPPF)

४. **भूमिगत जलस्रोत विकास समिति**

विकास समिति ऐन २०१३ को दफा ३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकार (मन्त्री परिषद्) को निर्णयानुसार भूमिगत जलस्रोत विकास समिति गठन आदेश, २०३१ लाई तेश्रो संशोधन गरी २०६५/१०/२७ को राजपत्रमा सुचना प्रकाशित गरिएको छ। भूमिगत सिंचाइ सम्बन्धी कार्यहरू सिंचाइ विभाग तथा निम्न लिखित भूमिगत जलस्रोत विकास समितिका शाखा कार्यालयहरूबाट संचालन गरिने गरिएको छ।

- भूमिगत जलस्रोत विकास समिति शाखा कार्यालय, विराटनगर
- भूमिगत जलस्रोत विकास समिति शाखा कार्यालय, लाहान
- भूमिगत जलस्रोत विकास समिति शाखा कार्यालय, जलेश्वर
- भूमिगत जलस्रोत विकास समिति शाखा कार्यालय, वीरगञ्ज
- भूमिगत जलस्रोत विकास समिति शाखा कार्यालय, भरतपुर
- भूमिगत जलस्रोत विकास समिति शाखा कार्यालय, वुटवल
- भूमिगत जलस्रोत विकास समिति शाखा कार्यालय, दाङ
- भूमिगत जलस्रोत विकास समिति शाखा कार्यालय, नेपालगञ्ज
- भूमिगत जलस्रोत विकास समिति शाखा कार्यालय, धनगढी

५. **डिभिजन/सव डिभिजन/व्यवस्थापन डिभिजन/भूमिगत सिंचाइ डिभिजन/ यान्त्रिक डिभिजन कार्यालय**

सिंचाइ विभाग अन्तर्गत निम्नानुसारका डिभिजन, सव डिभिजन तथा इकाई कार्यालयहरू रहिआएका छन्।

क. सिंचाइ विकास डिभिजन	-	५७ वटा
ख. सिंचाइ विकास सव-डिभिजन	-	१६ वटा
ग. सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजन	-	१३ वटा
घ. भूमिगत जल सिंचाइ विकास डिभिजन	-	११ वटा
ङ. यान्त्रिक डिभिजन	-	३ वटा

क) सिंचाइ विकास डिभिजन कार्यालयहरु

क्र.सं.	विकास क्षेत्र	डिभिजनको नाम	कार्य क्षेत्र (जिल्ला)	कार्यालय रहेको स्थान
१	पूर्वाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	इलाम	इलाम
२	पूर्वाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	भ्रपा	चन्द्रगढी
३	पूर्वाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	सुनसरी	इटहरी
४	पूर्वाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	मोरङ	विराटनगर
५	पूर्वाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	धनकुटा	धनकुटा
६	पूर्वाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	तेह्रथुम	तेह्रथुम
७	पूर्वाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	सप्तरी	राजविराज
८	पूर्वाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	सिराहा	सिराहा
९	पूर्वाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	पाँचथर	फिदिम
१०	पूर्वाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	ताप्लेजुङ	ओलाङ्गचुङगोला
११	पूर्वाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	भोजपुर	भोजपुर
१२	पूर्वाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	संखुभासभा	खाँदवारी
१३	पूर्वाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	खोटाङ	दिक्तेल
१४	पूर्वाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	उदयपुर	गाईघाट
१५	पूर्वाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	ओखलढुङ्गा	ओखलढुङ्गा
१६	मध्यमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	धनुषा	जनकपुर
१७	मध्यमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	महोत्तरी	जलेश्वर
१८	मध्यमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	सिन्धुली	सिन्धुलीमाडी
१९	मध्यमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	रामेछाप	मन्थली
२०	मध्यमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	सर्लाही	मलंगवा
२१	मध्यमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	बारा	कलैया
२२	मध्यमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	पर्सा	वीरगंज
२३	मध्यमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	चितवन	भरतपुर
२४	मध्यमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	काठमाडौं	काठमाडौं
२५	मध्यमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	काभ्रेपलाञ्चोक	धुलिखेल
२६	मध्यमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	सिन्धुपाल्चोक	चौतारा
२७	मध्यमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	नुवाकोट	विदर
२८	मध्यमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	रौतहट	गौर
२९	मध्यमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	मकवानपुर	हेटौडा
३०	मध्यमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	धादिङ	धादिङबेसी
३१	मध्यमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	दोलखा	चरिकोट
३२	पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	लम्जुङ	बेसीशहर
३३	पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	कास्की	पोखरा
३४	पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	स्याङ्जा	पतलीबजार
३५	पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	पाल्पा	तानसेन
३६	पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	बाग्लुङ	बाग्लुङ बजार
३७	पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	कपिलवस्तु	तौलिहवा
३८	पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	रूपन्देही	सिद्धार्थनगर
३९	पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	नवलपरासी	सेमरी

४०	पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	गोर्खा	गोर्खाबजार
४१	पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	तनहुँ	दमौली
४२	पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	गुल्मी	तमघास
४३	पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	अर्घाखाँची	सन्धीखर्क
४४	मध्य पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	दाङ्ग	तुलसीपुर
४५	मध्य पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	सुर्खेत	वीरेन्द्रनगर
४६	मध्य पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	दैलेख	दैलेख
४७	मध्य पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	प्युठान	विजुवार
४८	मध्य पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	सल्यान	खलङ्गा
४९	मध्य पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	रोल्पा	लिवाङ
५०	मध्य पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	रूकुम	मुसिकोट
५१	मध्य पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	जाजरकोट	जाजरकोट
५२	मध्य पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	बझाङ्ग	चैनपुर
५३	सुदूर पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	कैलाली	धनगढी
५४	सुदूर पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	कञ्चनपुर	महेन्द्रनगर
५५	सुदूर पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	डोटी	दिपायल
५६	सुदूर पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	अछाम	मंगलसेन
५७	सुदूर पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास डिभिजन	बैतडी	पाटन

ख) सिंचाइ विकास सब डिभिजन कार्यालयहरू

क्र.सं.	विकास क्षेत्र	डिभिजनको नाम	कार्य क्षेत्र (जिल्ला)	कार्यालय रहेको स्थान
१	पूर्वाञ्चल	सिंचाइ विकास सब डिभिजन	सोलुखुम्बु	सल्लेरी
२	मध्यमाञ्चल	सिंचाइ विकास सब डिभिजन	रसुवा	धुन्चे
३	पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास सब डिभिजन	पर्वत	कुशमा
४	पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास सब डिभिजन	मनाङ्ग	चामे
५	पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास सब डिभिजन	म्याग्दी	बेनी
६	पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास सब डिभिजन	मुस्ताङ्ग	जोमसोम
७	मध्य पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास सब डिभिजन	बाँके	नेपालगंज
८	मध्य पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास सब डिभिजन	बर्दिया	गुलरिया
९	मध्य पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास सब डिभिजन	डोल्पा	दुनै
१०	मध्य पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास सब डिभिजन	मुगु	मुगु
११	मध्य पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास सब डिभिजन	हुम्ला	सिमकोट
१२	मध्य पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास सब डिभिजन	जुम्ला	खलङ्गा
१३	मध्य पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास सब डिभिजन	कालिकोट	कालिकोट
१४	सुदूर पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास सब डिभिजन	बाजुरा	मार्तडी
१५	सुदूर पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास सब डिभिजन	दार्चुला	दार्चुला
१६	सुदूर पश्चिमाञ्चल	सिंचाइ विकास सब डिभिजन	डडेलधुरा	डडेलधुरा

ग) सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजन कार्यालयहरू

क्र.सं.	विकास क्षेत्र	डिभिजनको नाम	कार्य क्षेत्र (जिल्ला)	कार्यालय रहेको स्थान
१	पूर्वाञ्चल	कन्काई सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजन,	भापा	गैडे
२	पूर्वाञ्चल	सुनसरी मोरङ्ग, चन्दा मोहना सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजन	मोरङ्ग, सुनसरी	विराटनगर

३	पूर्वाञ्चल	कोशी पम्प चन्द्र नहर सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजन	सप्तरी	राजविराज
४	मध्यमाञ्चल	कमला हर्दिनाथ सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजन	धनुषा र सिराहा	पोर्ताहा
५	मध्यमाञ्चल	बागमती मनुष्मारा भाँभ सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजन	सर्लाही र रौतहट	कमैया
६	मध्यमाञ्चल	नारायणी सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजन	पर्सा, बारा, रौतहट	वीरगञ्ज
७	मध्यमाञ्चल	नारायणी लिफ्ट खगेरी सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजन	चितवन	भरतपुर
८	पश्चिमाञ्चल	नेपाल गण्डक पश्चिमी नहर सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजन	नवलपरासी	सेमरी
९	पश्चिमाञ्चल	भैरहवा लुम्बिनी भूमिगत जल सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजन	रूपन्देही	सिद्धार्थनगर
१०	पश्चिमाञ्चल	बाणगंगा सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजन	कपिलवस्तु	तौलिहवा
११	मध्य पश्चिमाञ्चल	प्रगन्ना वड्कापथ सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजन	दाङ्ग	लमही
१२	मध्य पश्चिमाञ्चल	बवई राजापुर सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजन	बर्दिया	गुलरिया
१३	सुदूर पश्चिमाञ्चल	महाकाली मोहना पथरैया सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजन	कैलाली र कञ्चनपुर	महेन्द्रनगर

घ) भूमिगत जल सिंचाइ विकास डिभिजन कार्यालयहरू

क्र.सं.	डिभिजनको नाम	कार्य क्षेत्र (जिल्ला)	कार्यालय रहेको स्थान
१	भूमिगत जल सिंचाइ विकास डिभिजन	मोरङ्ग	विराटनगर
२	भूमिगत जल सिंचाइ विकास डिभिजन	सिरहा	लाहान
३	भूमिगत जल सिंचाइ विकास डिभिजन	महोत्तरी	जलेश्वर
४	भूमिगत जल सिंचाइ विकास डिभिजन	सर्लाही	कमैया
५	भूमिगत जल सिंचाइ विकास डिभिजन	काभ्रे	धुलिखेल
६	भूमिगत जल सिंचाइ विकास डिभिजन	पर्सा	वीरगञ्ज
७	भूमिगत जल सिंचाइ विकास डिभिजन	चितवन	खैरहनी
८	भूमिगत जल सिंचाइ विकास डिभिजन	रूपन्देही	बुटवल
९	भूमिगत जल सिंचाइ विकास डिभिजन	दाङ्ग	लमही
१०	भूमिगत जल सिंचाइ विकास डिभिजन	बाँके	नेपालगञ्ज
११	भूमिगत जल सिंचाइ विकास डिभिजन	कैलाली	धनगढी

ङ) यान्त्रिक डिभिजन कार्यालयहरू

क्र.सं.	डिभिजनको नाम	कार्य क्षेत्र	कार्यालय रहेको स्थान
१	पूर्वाञ्चल यान्त्रिक डिभिजन	पूर्वाञ्चल	विराटनगर
२	मध्यमाञ्चल यान्त्रिक डिभिजन	मध्यमाञ्चल र पश्चिमाञ्चल	वीरगञ्ज
३	मध्य पश्चिमाञ्चल यान्त्रिक डिभिजन	मध्य पश्चिमाञ्चल र सुदूर पश्चिमाञ्चल	नेपालगञ्ज

सिंचाइ विकाससंग सम्बन्धित नीति, नियमावली, रणनीति र योजनाहरू

सिंचाइ विकासमा संलग्न विभिन्न निकायहरूको उद्देश्य प्राप्तिका लागि विभिन्न नीति, नियम, नियमावली र योजनाहरू, आदि तर्जुमा भएका छन्। यस सन्दर्भमा उपलब्ध जलस्रोतलाई दिगो रूपले विकास तथा व्यवस्थापन गर्नका लागि नेपाल सरकारले राष्ट्रिय जलस्रोत रणनीतिलाई परिमार्जित छाता नीतिको रूपमा विकास गरेको छ। जलस्रोत रणनीति २०५७ तथा राष्ट्रिय जल योजना २०६२ समेतमा आधारित रही सिंचाइ नीति तथा नियमावलीमा पनि संशोधन गरी वि.सं. २०६० देखि लागु गरिएको थियो। सिंचाइ नीति २०६० लाई अझ परिमार्जन गरी सो नीति तथा नियमावलीको नियमहरूद्वारा सम्बन्धित निकाय, संस्था तथा व्यक्तिहरूलाई अझ जिम्मेवार तथा जवाफदेही बनाउन सिंचाइ नीति २०७० मिति २०७० श्रावण २ गते मन्त्री परिषद्बाट स्वीकृत भई लागु गरिएको छ।

२.१ सिंचाइ नीति, २०७०

नेपाल सरकारले विगतमा कार्यान्वयनमा ल्याएका सिंचाइ विकासका योजना तथा कार्यक्रमहरू (ईरिगेशन लाईन अफ क्रेडिट, सिंचाइ सेक्टर आयोजना, नेपाल सिंचाइ सेक्टर आयोजना, दोश्रो सिंचाइ सेक्टर आयोजना, सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरण आयोजना, आदि सम्पन्न भएका र ती सम्पन्न आयोजनाहरूको अनुभवको आधारमा मौजुदा सिंचाइ नीतिमा आवश्यक परिमार्जन गरी नयाँ सिंचाइ नीति लागु गर्नुपर्ने आवश्यकता महसुस भएर नेपाल सरकारले सिंचाइ नीति, २०७० तयार पारी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ।

सिंचाइ नीति २०७० देहाय वमोजिमको अवधारणामा आधारित छ :

- वर्षेभरी सिंचाइ सेवा उपलब्ध गराउनका लागि बहुउद्देश्यीय लगायत सतह सिंचाइ, भूमिगत जल सिंचाइ, नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ, लिफ्ट सिंचाइ प्रणालीको विस्तार, प्रवर्द्धन तथा विकास गर्ने।
- विगतमा विकास गरिएका सिंचाइ संरचनाहरूबाट वर्षेभरी सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउनका लागि सम्भाव्यताका आधारमा अन्तर जलाधार जल स्थानान्तरण (Inter Basin Water Transfer) हुने आयोजना, जलाशययुक्त (Reservoir Based) आयोजनाको निर्माण गर्ने तथा स्थानीय स्तरमा उपलब्ध सतह तथा भूमिगत जलस्रोतको संयोजनात्मक (Conjunctive Use) उपयोग गर्ने।
- सिंचाइ प्रणालीको विकास एवं व्यवस्थापनमा जनसहभागितामूलक पद्धतिलाई प्रभावकारी रूपमा लागु गर्न उपभोक्ता संस्थालाई जिम्मेवार र उत्तरदायी तुल्याउने।
- सिंचाइ क्षेत्रको प्रभावकारिता वृद्धि गर्न संस्थागत सुदृढीकरण तथा जनशक्तिको विकास र परिचालन गर्ने।

- जनसंख्या वृद्धि, आप्रवासन, जलवायु परिवर्तन तथा जलजन्य प्रकोपका कारण पानीका स्रोत तथा तिनको सिंचाइजन्य उपयोगमा परेको प्रतिकूल प्रभावको अध्ययन गरी अनुकुलनसम्बन्धी कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने ।
- विकेन्द्रीकरणको अवधारणा अनुरूप साना सिंचाइको विकास र व्यवस्थापनमा स्थानीय निकायको क्षमता र संलग्नता वृद्धि गर्ने ।

सिंचाइ नीति, २०७० का निम्नलिखित उद्देश्यहरू छन्:

- कृषिमा उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्न टेवा पुऱ्याउनका लागि मुलुकमा उपलब्ध जलस्रोतको अधिकतम उपयोग गरी सिंचाइ क्षेत्रको दिगो विकास एवं विस्तार गर्ने ।
- सिंचाइ संरचनाहरूको उचित मर्मत संभार, प्रभावकारी जल व्यवस्थापन, आधुनिकीकरण गर्ने तथा नयाँ सिंचाइ योजनाहरूको निर्माण गरी वर्षेभरी भरपर्दो सिंचाइ सेवा पुऱ्याउने ।
- सिंचाइका लागि सतह तथा भूमिगत जलस्रोतलाई संयोजनात्मक रूपमा उपयोग गर्ने ।
- संभाव्यताका आधारमा मुलुकका सबै क्षेत्रमा सिंचाइको सन्तुलित र सामन्जस्ययुक्त विकास गर्ने ।
- बहुउद्देश्यीय जलाशय एवं अन्तर जलाधार जल स्थानान्तरण योजना लगायत सिंचाइ सम्बन्धी प्रविधिको विकास तथा कार्यान्वयन गर्न सक्षम हुने गरी संगठनात्मक सुधार तथा जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

२.२ सिंचाइ नियमावली

सिंचाइ नियमावली, २०५६ लाई सिंचाइ नीतिसंग सामन्जस्यता कायम गर्दै अझ बढी स्पष्ट र व्यवहारिक बनाउने उद्देश्यले पहिलो पटक संशोधन गरी (सिंचाइ नियमावली प्रथम संशोधन, २०६०) जारी गरिएको छ । यस नियमावलीका निम्नलिखित विशेषताहरू रहेका छन् ।

- सिंचाइ योजनाको निर्माण देखि मर्मत संभार तथा संचालन कार्यमा स्थानीय उपभोक्ताहरूलाई सहभागी गराउन प्रोत्साहित गर्ने ।
- उपभोक्ता कृषकहरूलाई संगठित गरी संस्थागत विकास गर्दै लैजाने ।
- निर्मित सिंचाइ प्रणालीहरूको क्रमशः उपभोक्ता संस्थाहरूलाई हस्तान्तरण गर्दै लैजाने ।
- मर्मत संभार कोष व्यवस्थित गरी उपभोक्ता संस्थालाई आत्मनिर्भर बनाउँदै लैजाने ।
- निर्माण सम्पन्न भइ हस्तान्तरण भइसकेपछि जल उपभोक्ता संस्थाका गतिविधि तथा सिंचाइ प्रणालीको अवस्थाको नियमित अनुगमन, मूल्याङ्कन गर्ने कार्यलाई जोड दिने ।

२.३ जलस्रोत रणनीति

जलस्रोत रणनीतिको परिप्रेक्ष्यमा, प्रत्येक नेपालीले सर्वप्रथम उपभोग गर्न र उपयुक्त सरसफाइका लागि पानी माथिको पहुँच कायम हुनु पर्ने देखिन्छ । उपयुक्त मूल्यबाट प्रत्येक नेपालीलाई उपभोग

गर्न र शक्ति उत्पादन/संचय गर्नको लागि पर्याप्त पानी उपलब्ध हुनु जरूरी छ। यी राष्ट्रिय उद्देश्य हासिल गर्नका लागि पानी व्यवस्थापन गरिएको अवस्थामा व्यापक परिवर्तन ल्याई मौजुदा पानीको प्रयोगलाई व्यवस्थित तरिकाबाट बढाउँदै लैजानु पर्दछ। आम जनताको फाइदालाई मध्यनजर राखी दीर्घकालीन रूपमा भरपर्दो उपलब्धि हासिल गर्नका लागि river basin को आधारमा आफ्नो भविष्यका कार्यक्रमहरू केन्द्रित हुनु पर्दछ। यसका लागि समय र क्रमबद्ध एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनको सिद्धान्त अनुशरण गर्नुपर्ने हुन्छ। यही परिस्थितिको आत्मसात राष्ट्रिय जलस्रोत रणनीतिले गरेको छ।

२.३.१ कृषि विकासका लागि सिंचाइ

सवै दृष्टिकोणबाट नेपालमा सिंचाइ विकास र व्यवस्थापन एउटा महत्वपूर्ण sub-sector को रूपमा रहेको र कृषि पेशामा संलग्न भएका समुदायको जीवन शैलीमा यसले प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको छ। यसका साथै खाद्य सुरक्षाको स्थितिलाई सन्तुलन गरी राख्नका लागि सिंचाइलाई पनि एउटा महत्वपूर्ण साधनको रूपमा लिइएको छ। त्यसकारण कृषि विकासमा सिंचाइको महत्वलाई दृष्टिगत गर्दै जलस्रोत रणनीतिले पर्याप्त लगानीको लागि खाका तयार पारेको छ।

जलस्रोत रणनीतिले पहिलो पाँचवर्षमा दिगो र प्रभावकारी सिंचाइ प्रणालीको कार्यान्वयन र विकास गर्ने रणनीति राखेको छ। जसले गर्दा कृषि उत्पादनको विविधीकरण र वाली सघनता बढाउन सक्ने आधारको स्थापना हुनसक्छ र अन्त्यमा किसान समुदायहरूको अवस्थामा सुधार ल्याउन मद्दत पुऱ्याउँदछ। यस रणनीतिले सिंचाइ योजनाहरूको वित्तीय र प्राविधिक दिगोपनाको साथसाथै कृषिको व्यवसायीकरण गर्नका लागि पनि प्रोत्साहित गरेको छ।

रणनीतिले कार्यान्वयनको १० वर्ष भित्र भरपर्दो सिंचाइ सेवा उपलब्ध गराउनका लागि सम्पूर्ण कार्यक्रमहरू त्यसतर्फ केन्द्रित गरी सिंचाइको भरपर्दो सेवा, उपभोक्ता वर्गहरूमा उपलब्ध गराएपछि त्यस्तो सेवाहरू सघन रूपमा विस्तारित गर्ने र यस मार्फत कृषकहरूमा आय आर्जन बढाई आर्थिक रूपमा समृद्ध गराउने परिकल्पना गरेको छ।

२५ वर्षको अन्त्यसम्ममा सिंचाइ प्रणालीहरू उपयुक्त प्रभावकारी ढंगको बनाइ सिंचाइ योग्य जमिनको अधिकतम प्रयोगमा जोड दिने रणनीतिक लक्ष्य राखिएको छ।

सिंचाइ क्षेत्रका लागि समय सापेक्षित रणनीतिक लक्ष्य निम्न छन्।

ख. पहिलो पाँचवर्ष (सन् २००७) अवधिमा उपलब्ध गर्न राखिएका लक्ष्यहरू

- सिंचित क्षेत्रको ५० प्रतिशतमा वर्षे भरी सिंचाइ सेवा पुऱ्याउने।
- सिंचित क्षेत्रमा वाली उत्पादन सरदर ४० प्रतिशतले बृद्धि गर्ने।
- ५०० हेक्टरसम्मका सिंचाइ प्रणालीहरूको व्यवस्थापन गर्न सक्नेगरी जल उपभोक्ता समितिहरूलाई सक्षम बनाउने।
- वर्षेभरी सिंचाइ हुने क्षेत्रमा सरदर २०० प्रतिशतले वाली सघनता बढाउने।

ग. १५ वर्ष (सन् २०१७) समयावधिमा उपलब्ध गर्न राखिएका लक्ष्यहरू

- ५,००० हेक्टर सिंचित क्षेत्र भएको सिंचाइ प्रणालीहरू व्यवस्थापन गर्न सक्नेगरी जलउपभोक्ता समितिहरूलाई सक्षम बनाउने ।
- सिंचित क्षेत्रको दुई तिहाइ भागमा वर्षे भरी सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउने ।
- सिंचित क्षेत्रमा वाली उत्पादन सरदर १२५ प्रतिशतले बृद्धि गर्ने
- सिंचित क्षेत्रको ८० प्रतिशत भागमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने ।
- कमाण्ड क्षेत्रको प्रभावकारी उपयोग ८० प्रतिशत सम्म पुऱ्याउने ।
- सिंचाइ सेवा शुल्क असुली २० प्रतिशत भन्दा बढाउने ।

ग. २५ वर्ष (सन् २०२७) समयावधिमा उपलब्ध गर्न राखिएका लक्ष्यहरू

- वाली सघनता सरदर २५० प्रतिशतले बढाउने ।
- सिंचित क्षेत्रको ९० प्रतिशत क्षेत्रमा सिंचाइ सेवा शुल्क उठाउने ।
- सिंचाइ प्रणालीको प्रभावकारिता ६० प्रतिशत पुऱ्याउने ।
- कमाण्ड क्षेत्रको प्रभावकारी उपयोग शत प्रतिशत पुऱ्याउने ।

२.३.२ रणनीति

माथि उल्लेखित लक्ष्यहरूबाट उपलब्धि हासिल गर्न निम्नलिखित रणनीतिक तरिकाहरू अपनाउने सोच राखिएको छ :

- सिंचाइ प्रणालीहरूको योजना एवं व्यवस्थापन गर्दा कृषि विकास संग आवद्ध गर्ने ।
- मौजुदा सिंचाइ प्रणालीहरूको व्यवस्थापकीय सुधार गर्ने ।
- नयाँ सिंचाइ प्रणालीहरूको योजना कार्यान्वयनमा सुधार गर्ने ।
- वालीको सघनता र विविधीकरणमा टेवा पुऱ्याउने ध्येयले वर्षेभरी सिंचाइ हुने प्रणालीको विकास गर्ने ।
- सिंचाइ प्रणालीहरूको योजना, कार्यान्वयन र व्यवस्थापन गर्ने क्षमता स्थानीय स्तरमा नै विकास गर्दै लैजाने ।
- कृषिमा प्रभावकारिता र सिंचाइलाई विकास गर्नका लागि खण्डिकरण रोक्ने अर्थात चक्लावन्दी रूपमा भूमि व्यवस्थापन कार्य अघि बढाउने ।
- सिंचाइका लागि भूमिगत जल प्रयोगको विकास र व्यवस्थापनमा जोड दिने ।

२.४ राष्ट्रिय जल योजना (National Water Plan)

राष्ट्रिय जलस्रोत रणनीति सन् २००२ मा आधारित राष्ट्रिय जल योजना (सन् २००५) नेपाल सरकारले स्वीकृत गरी अवलम्बन गरेको दीर्घकालीन योजना हो । एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनको सिद्धान्तलाई अंगिकार गरेको यस योजनालाई अल्पकालीन (सन् २००७), मध्यकालीन (सन् २०१७

सम्म) र दीर्घकालीन (सन् २०२७) सम्म गरी तीन चरणमा विभाजन गरिएको छ ।

राष्ट्रिय जल योजनामा सिंचाइ क्षेत्रको विकासमा लक्ष्यहरूलाई संक्षिप्त रूपमा तल दिइए अनुसार निर्धारण गरिएको छ ।

लक्ष्यहरू	साल (सन्)		
	२००७	२०१७	२०२७
सम्पूर्ण सिंचित क्षेत्रमा वर्षे भरी सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने ।	४९%	६४%	६७%
सन् २००१ को तुलनामा सम्पूर्ण सिंचित क्षेत्रमा अन्न बाली उत्पादनमा वृद्धि गर्ने ।	१५%	२८%	४४%
वर्षे भरी सिंचाइ सुविधा पुगेको क्षेत्रमा बालीको सघनता हुने	१४०%	१६४%	१९३%
अन्न बालीको औसत बाली सघनता पुऱ्याउने	१२६%	१३४%	१४३%
कुल बाली सघनता पुऱ्याउने	१६०%	१७०%	२००%
सम्भावित सिंचित क्षेत्रमा सिंचाइ सेवा विस्तार गर्ने ।	७१%	८५%	९७%
सिंचाइ कार्य प्रभावकारिता (irrigation efficiency) वढाउने ।	३५%	४५%	५०%
मर्मत संभार तथा संचालन खर्चको लागि सिंचाइ सेवा शुल्कको योगदान (O&M cost recovery) वढाउने ।	३०%	४५%	७५%

राष्ट्रिय जल योजना, २००५ ले उपरोक्त लक्षहरू प्राप्त गर्न तल उल्लेखित पाँच वटा कार्यक्रमहरूको पहिचान गरेको छ ।

- सिंचित कृषिका लागि एकीकृत कार्यक्रम
- विद्यमान सिंचाइ प्रणालीहरूको व्यवस्थापनमा सुधार
- नयां सिंचाइ प्रणालीहरूको उपयुक्त योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनमा सुधार
- योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन सम्बन्धमा स्थानीय निकायहरूको क्षमता अभिवृद्धि
- कृषकहरूको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम

२.५ चौधौं योजना (२०७३/७४ -२०७५/७६)- सिंचाइ बिकास कार्यक्रम

क. पृष्ठभूमि

कृषि प्रधान मुलुक नेपालको कुल क्षेत्रफल १,४७,१८,१०० हेक्टरमध्ये करीब २६,४१,००० हेक्टर कृषि योग्य जमिन रहेको र सो मध्ये परम्परागत प्रविधि र आर्थि दृष्टिकोणबाट करिब १७,६६,००० हेक्टरमा मात्र सतह र भूमिगत जलस्रोतबाट सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउन सकिने अवस्था रहेको छ । यस आ.व. ०७४/७५ को वार्षिक कार्यक्रमहरू तर्जुमागर्दा चौधौं

योजनाले अंगिकार गरेको लक्ष्य अनुरूप मझौला सिंचाइ, भूमिगत स्यालो तथा डीप ट्युबेल सिंचाइ, नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ कार्यक्रमहरूलाई निरन्तरता दिँदै राष्ट्रिय जलस्रोत रणनीतिले निर्देशन गरे अनुसार बहुउद्देश्यीय डाइभर्सन आयोजनाहरू क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै लगिनेछ । सो अनुरूप भेरी ववई डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजनाको निर्माण कार्य सुरु भइसकेको र सुनकोशीमरिन डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना लगायत अन्य यस्ता प्रकारका आयोजनाहरूको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन गरी कार्यान्वयनको लागि तयारी गरिनेछ । सिक्टा, रानी जमरा कुलरिया, बवई र वागमती जस्ता ठूला सिंचाइ योजनाहरूको अतिरिक्त निर्माण सम्पन्न भएका आयोजनाहरूको मर्मत सम्भार कार्यलाई निरन्तरता दिँदै विद्यमान सिंचाइ प्रणालीहरूको प्रभावकारी उपयोग गरिनेछ । वैदेशिक सहयोगमा संचालनमा रहेका आयोजनाहरू सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना, समुदाय व्यवस्थित कृषि क्षेत्र आयोजना र सिंचाइ पुनर्स्थापना आयोजनालाई निरन्तरता दिइनेछ । तराई तथा भित्री मधेशका २२ जिल्लाहरूमा रहेको कृषियोग्य जमिनमा सिंचाइ सुविधा विस्तार गरी खाद्य सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्न लक्षित समृद्ध तराई मधेश सिंचाइ विकास विशेष कार्यक्रमलाई प्राथमिकताका साथ निरन्तरता दिइनेछ ।

ख. उद्देश्य

सिंचित क्षेत्र वृद्धि गर्नुका साथै जलस्रोतको बहुउद्देश्यीय उपयोगमा जोड दिँदै विकसित सिंचाइ प्रणालीहरूको व्यवस्थापन सुदृढीकरण गर्ने तथा सिंचाइको आवश्यक स्थान र समयमा पानी उपलब्ध गराउने ।

देशमा उपलब्ध जलस्रोतको समुचित उपयोग गरी सिंचाइ क्षेत्रको बहुउद्देश्यीय तथा दिगो विकासद्वारा कृषिक्षेत्रको विकासमा सहयोग पुऱ्याउने ।

ग. रणनीति

- बाह्रै महिना सिंचाइ सेवा उपलब्ध गराउनका लागि सतह सिंचाइ, बहुउद्देश्यीय अन्तर जलाधार र जलाशययुक्त आयोजना तथा भूमिगत जल सिंचाइ आयोजनाहरूलाई अधि बढाउने,
- उच्च क्षमतामा संचालन गर्न प्राविधिक एवं आर्थिक दृष्टिकोणले उपयुक्त एवं नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइको विकास गर्ने,
- निर्माण सम्पन्न भैसकेका सिंचाइ प्रणालीहरूको मर्मत संभार एवं दिगो व्यवस्थापनका लागि उपभोक्ताहरूको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने,
- सिंचाइ विकासको गुरु योजना र कृषि विकास रणनीतिको लक्ष्यहरूको परिपूर्ति र जलवायु परिवर्तन अनुकुल हुने गरी सिंचाइ प्रणालीको विकास एवं विस्तार गर्ने ।

घ. परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

क्र.सं.	विवरण	चौधौ योजनाको लक्ष्य (हे.)
१	सतह सिंचाइ	२५,७४५
२	भूमिगत सिंचाइ	१,२२,१००*
३	नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ	१२,६५०*
४	कृषकहरूबाट संचालित सिंचाइ प्रणालीहरूको पुनर्स्थापन र स्तरोन्नती (	५४,९००
	कुल जम्मा	२,१५,३९५
५	विद्यमान सिंचाइ प्रणालीको दिगो व्यवस्थापनबाट सिंचाइ (सालवसाली ३,२४,६०० हेक्टर)	
६	संचालित सिंचाइ प्रणालीको दिगो व्यवस्थापन/हस्तान्तरण तर्फ (२४७८ हेक्टर)	
७	वृहत् सिंचाइ आयोजनाहरूको पुनःस्थापना र सुधार कार्य (१,१५,०४० हेक्टर)	

*समृद्ध तराई मधेश सिंचाइ विकास विशेष कार्यक्रम समेतको

ड. प्रमुख आयोजना/कार्यक्रमहरू

माथि तालिकामा उल्लिखित चौधौ योजनाको लक्ष्य हासिल गर्नको लागि निम्न आयोजना/कार्यक्रमहरू संचालनमा रहेका छन् ।

(१) संचालित केही आयोजना/कार्यक्रमहरू

- सिक्टा सिंचाइ आयोजना
- डुण्डुवा सिंचाइ आयोजना
- रानी, जमरा कुलरिया सिंचाइ आयोजना (प्रणाली आधुनिकीकरण समेत)
- भेरी बबई डाईभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना
- बबई सिंचाइ आयोजना
- सुनसरी मोरङ सिंचाइ आयोजना (तेस्रो चरण)
- महाकाली सिंचाइ आयोजना (तेस्रो चरण)
- बागमती सिंचाइ आयोजना

- प्रगन्ना तथा बड्कापथ सिंचाइ आयोजना
- मभौला सिंचाइ आयोजना
- नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ आयोजना (NITP)
- भूमिगत जलस्रोत विकास समिति (सिंचाइ मन्त्रालय अन्तर्गत)
- भूमिगत स्यालो तथा डीप ट्यूबवेल सिंचाइ आयोजना
- समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना अतिरिक्त सहयोग (CMIASP-AF)
- सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना अतिरिक्त सहयोग (IWRMP-AF)
- मर्मत संभार आयोजना
- वृहत् सरकारी सिंचाइ आयोजनाहरूको पुनर्स्थापन तथा व्यवस्थापन हस्तान्तरण
- सिंचाइ सम्भाव्यता अध्ययन तथा निर्माण गुणस्तर कार्यक्रम
- जल साधन योजना तयारी सुविधा आयोजना (WRPPF)
- प्रणाली व्यवस्थापन तथा तालिम कार्यक्रम
- कर्णाली अञ्चल सिंचाइ विकास कार्यक्रम
- सेती महाकाली सिंचाइ विकास कार्यक्रम
- दरौंदी पालुङ्गटार सिंचाइ (नदी नियन्त्रण) आयोजना
- सिंचाइ प्रणाली पुनर्स्थापन आयोजना (KFAED)
- समृद्ध तराई मधेश सिंचाइ विकास विशेष कार्यक्रम
- सुनकोशी मरीन डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना

(२) नयाँ प्रस्तावित आयोजना/कार्यक्रमहरू

- चतरा व्यारेज तथा कोशी पश्चिम सिंचाइ आयोजना
- राप्ती-कपिलवस्तु डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना
- साना तथा मभौला टार सिंचाइ आयोजना (I-SMART)
- दाङ भ्याली लो हाइट ड्याम आयोजना
- सोलार फार्म ट्यूबवेल सिंचाइ आयोजना

च. नतिजा सूचक (Result Indicator)

माथि उल्लेखित विभिन्न सिंचाइ प्रणालीहरूमाफर्त्त चौधौं योजनाको पहिलो वर्षमा ४८,०८५ हेक्टर, दोस्रो वर्षमा ५५,५३० हेक्टर र तेस्रो वर्षमा ५६,८८० हेक्टरसमेत गरी चौधौं योजना अवधिमा कुल जम्मा १,६०,४९५ हेक्टर खेतीयोग्य जमिनमा थप सिंचाइ सुविधा उपलब्ध हुनेछ ।

प्रतिफल सूचक	इकाई	आ.व. २०७२/७३ सम्मको प्रगति	आगामी तीन आर्थिक वर्ष (२०७३/७४-२०७५/७६) को लक्ष्य हेक्टर (हजारमा)			
			आ.व. २०७३/७४	आ.व. २०७४/७५	आ.व. २०७५/७६	कूल जम्मा
सतह सिंचाइ आयोजनाहरूबाट सिंचित क्षेत्रफल विस्तार	हेक्टर	७७५.८८५	६.१५५	८.६१०	१०.९८०	२५.७४५
भूमिगत सिंचाइ आयोजनाहरूबाट सिंचित क्षेत्रफल विस्तार	हेक्टर	४०८.०९३	३७.७३०	४२.६७०	४१.७	१२२.००*
नयाँ प्रविधि सिंचाइ कार्यक्रमबाट सिंचित क्षेत्रफल विस्तार	हेक्टर	५.९	४.२	४.२५	४.२	१२.६५*
कृषक कुलो सुधार (सतह र भूमिगत)		१७९.५१	२२.२५	१८.८	१७	५८.०५

* समृद्ध तराइ मधेश सिंचाइ विकास विशेष कार्यक्रम समेत ।

सिंचाइ विकासका प्रयास र उपलब्धीहरू

नेपालको कुल क्षेत्रफल १,४७,१८,१०० हेक्टर मध्ये करिब २६,४१,००० हेक्टर जमिन कृषि योग्य रहेको अनुमान छ। विकट भौगोलिक वनोट तथा जमिनको स्थितिका कारण उक्त कृषियोग्य जमिन मध्ये करिब १७,६६,००० हेक्टरमा मात्र परम्परागत सतह र भूमिगत जलस्रोतबाट सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउन सकिने अवस्था विद्यमान छ। नेपालको भौगोलिक अवस्थिति अनुसार तराई, पहाड र हिमाली क्षेत्रको खेतीयोग्य र सिंचाइ योग्य क्षेत्रफल निम्न अनुसार रहेको छ।

भौगोलिक क्षेत्र	खेतीयोग्य जमिन (हेक्टर)	सिंचाइ योग्य जमिन (हेक्टर)
तराई	१३,६०,०००	१३,३८,०००
पहाड	१०,५४,०००	३,६९,०००
हिमाल	२,२७,०००	६०,०००
जम्मा	२६,४१,०००	१७,६६,०००

नेपाल जस्तो कठिन भू-वनोट भएको देशमा कृषकहरूले आफ्नो स्रोत, सीप र प्रविधिबाट चीरकाल देखि साना र मझौला आकारका सिंचाइ प्रणालीहरूको निर्माण तथा संचालन गरी सिंचाइ गर्दै आएको भएतापनि धेरै पछि मात्र सरकारी क्षेत्रबाट सिंचाइ विकासका गतिविधिहरूमा लगानी हुन थालेको देखिन्छ। यसको शुरुवात वि.सं. १९७९ सालमा हालको सप्तरी जिल्लामा रहेको चन्द्र नहर निर्माणको शुरुवातबाट भएको मान्न सकिन्छ। तदुपरान्त सिंचाइ विकासमा सरकारी स्तरबाट गरिने लगानी निरन्तर बढ्दै गइरहेको फलस्वरूप तराई, पहाड र उच्च पहाडी क्षेत्रहरूमा धेरै संख्यामा सिंचाइ प्रणालीहरूको निर्माण भइसकेका छन्। नेपालमा सिंचाइ विकासका समग्र प्रयासहरूलाई निम्न वमोजिम दुई वटा कालखण्डमा राखेर हेर्दा अझ वढी स्पष्ट हुन्छ।

३.१ योजना पूर्वको अवधि (वि.सं. २०१३ साल भन्दा अघि)

नेपालमा सिंचाइ विकासको शुरुवात कहिले देखि भएको थियो भन्ने तिथि, मिति एकिन गर्न नसकिएता पनि कृषि जीवनको शुरुवातसंगै सिंचाइ विकासको परम्पराको पनि शुरुवात भएको अनुमान गर्न सकिन्छ। केही अपवादलाई छोडेर सन् १९५० को दशकसम्म सिंचाइ विकासका प्रयत्नहरू मूलतः स्थानीय कृषकहरूको आफ्नै अगुवाई, लगानी, र स्थानीय प्रविधिमा आधारित थिए र यो क्रम केही हदसम्म अहिले पनि जारी नै रहेको छ। एक अनुमान अनुसार यसरी कृषकहरूले आफै निर्माण गरी संचालन गर्दै आएका सिंचाइ प्रणालीहरूबाट करिब ६,३६,००० हेक्टर भूमिमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध भई रहेको छ।

कृषक समुदायले शताब्दीयौंसम्म आवश्यकता अनुसार विभिन्न आकार प्रकारका सिंचाइ कुलो, पैनी, कुलेसाहरूको निर्माण, विकास, विस्तार र व्यवस्थापन गर्ने कार्य निरन्तर गरी आएको भएतापनि अपवादको रूपमा तत्कालीन राज्य/शासकहरूबाट सहयोग प्राप्त गरी सिंचाइ प्रणालीहरूको निर्माण गरिएको उदाहरण इतिहासबाट पनि देखिन्छ। १७ औं शताब्दीतिर मल्लकालीन समयमा निर्माण

भई हालसम्म पनि अस्तित्वमा रहेका उपत्यका स्थित राजकुलोहरूको निर्माणमा तत्कालीन शासक वर्गबाट केहि सहयोग प्राप्त गरि निर्माण गरिएका थिए भन्ने प्रमाण पाइन्छ। यसरी निर्माण गरिएका राजकुलोहरूको व्यवस्थापन स्थानीय कृषक समुदाय तथा विभिन्न गुठीहरूबाट हुँदै आएको थियो। राजकुलोहरूको अलावा हालसम्म पनि संचालनमा रहेका सयौं वर्ष पुराना प्राचीन कुलाहरूमा पश्चिम नेपालमा रानी जमरा कुलरिया (कैलाली), अर्गेली (पाल्पा), छत्तीस मौजा (रूपन्देही) र वर्दिया राजापुर क्षेत्रमा संचालित कुलाहरूले अझैपनि ठुलो क्षेत्रमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याईरहेका छन्।

राणा शासनकालमा विर्ता र जागीरको रूपमा जमिन वितरण गर्ने कार्य व्यापक रूपमा विस्तार हुँदै गयो र जमिनको उत्पादकत्व वृद्धि गरी राज्य संचालनका लागि आवश्यक राजश्व संकलन समेत गर्ने उद्देश्यले नेपालका विभिन्न स्थानमा विशेष गरी तराई क्षेत्रमा सिंचाइ प्रणालीहरूको निर्माण गर्ने परिपाटीको पनि शुरूवात हुँदै गएको देखिन्छ। तत्कालीन वडा हाकिमको प्रत्यक्ष निगरानीमा स्थानीय कर्मचारीहरू (डिङ्गा, सुन्वा आदि) लाई सिंचाइ प्रणालीहरूको रेखदेखको जिम्मेवारी दिने र जिम्वाल, मौजावालहरूले तोकिएको रकम बुझाउनु पर्ने व्यवस्था मिलाईएको थियो।

ई.सं. १९२२ मा तत्कालीन प्रधानमन्त्री चन्द्र शम्शेरले बृटिश भारत सरकारको सहयोगमा हालको सप्तरी जिल्लामा रहेको त्रियुगा नदीमा मुहान वाँधि चन्द्र नहरको निर्माण कार्यको शुरूवात गरेका थिए। जुन हालसम्म संचालनमा रहेको छ। चन्द्र नहरको निर्माणसँगै नेपालमा सिंचाइ प्रणाली विकासमा आधुनिक प्रविधिको शुरूवात भएको मान्न सकिन्छ। साथै यसलाई सम्पूर्ण रूपमा सरकारी लगानी र प्रयासमा सिंचाइ विकासको थालनीको रूपमा पनि लिन सकिन्छ। चन्द्र नहरको संचालनसँगै पानीपोतका नियमहरू (सनद् सवाल) बनाई प्रचलनमा आएका थिए।

चन्द्र शम्शेरलाई पछ्याउँदै जुद्ध शम्शेरले पनि कपिलवस्तुमा वाणगंगा, जगदिशपुर जलाशय (सन् १९३९-४२) र सर्लाहीमा जुद्ध नहर (सन् १९४३-४६) को निर्माण गरेका थिए। यसरी कुलो, पैनी, नहरहरूको परम्परागत व्यवस्थापन पद्धतिलाई सनद् सवाल र राजकीय निर्णयहरू मार्फत कानूनी मान्यता प्रदान गर्ने वा नियमित गर्ने, सिंचाइ जन्य समस्या वा विवाद निराकरण गर्ने आधिकारिक निकाय वा व्यक्तिको स्पष्ट व्यवस्था गर्ने कार्यको शुरूवात पनि राणा शासन कालमा भएको देखिन्छ।

सन् १९५० (वि.सं. २००७) को राजनीतिक परिवर्तन पश्चात देशमा सिंचाइ विकासका गतिविधिहरूलाई संस्थागत रूपमा संचालन गर्न प्रथम पटक सन् १९५२ (वि.सं. २००९) मा निर्माण तथा संचार मन्त्रालय अन्तर्गत रहने गरी नहर विभागको स्थापना गरिएको थियो। पछि विस्तारै विभिन्न क्षेत्रमा नहर डिभिजनहरूको स्थापना गरी अधिकार विकेन्द्रीकरण गर्दै साना ठुला सिंचाइ प्रणालीहरूको निर्माण विकास गर्ने कार्य निरन्तर रूपमा संचालन भई रहयो। जुन कार्य वर्तमानमा सिंचाइ विभागले गरिरहेको छ। यस प्रकार योजना पूर्वको अवधिमा देश भरी विभिन्न आकार प्रकारका १२ हजार भन्दा बढी सिंचाइ प्रणालीहरू संचालनमा रहेका र त्यस्ता सिंचाइ प्रणालीहरूबाट करिब ४-५ लाख हेक्टर जमिनमा आंशिक सिंचाइ सुविधा पुगेको अनुमान गरिएको छ।

३.२. योजना अवधि (वि.सं. २०१३ पछि)

योजनावद्ध विकासको थालनी पछि मात्र नेपालमा सिंचाइ विकासमा सरकारी स्तरबाट लगानी गर्ने परिपाटीको व्यापक रूपमा शुरूवात भएको हो। पंचवर्षीय योजना लागु भएपछि राज्यले आन्तरिक तथा वाह्य स्रोतबाट देशमा छरिएर रहेका नदीनाला तथा भूमिगत जल भण्डारको उपयोग गरी साना, मझौला तथा ठूला सिंचाइ प्रणालीहरू निर्माण गर्दै आइरहेको छ। यी सिंचाइ प्रणालीहरूको निर्माणबाट देशमा खाद्यान्न उत्पादनमा उल्लेख्य टेवा पुगिरहेको छ।

आवश्यकता अनुरूप सिंचाइ सेवा विस्तार गर्न सिंचाइ विभाग अन्तर्गत विभिन्न क्षेत्रहरूलाई समेट्ने गरी डिभिजन/सब डिभिजनहरू स्थापना गरी तिनीहरूको माध्यमबाट सिंचाइ विकासका गतिविधिहरू अगाडि बढी रहेका छन्। सिंचाइ विभाग स्थापना भएको छ दशक भन्दा बढीको समयमा विभिन्न नीति, रणनीति, योजना तथा अवधारणाहरूको तर्जुमा तथा सामायिक परिमार्जन गर्ने कार्यहरू पनि निरन्तर रूपमा हुँदै आएका छन्। नेपालको सिंचाइ नीतिले सिंचाइ प्रणालीहरूको मर्मत संभार तथा दिगो व्यवस्थापनको लागि स्थानीय कृषकहरूलाई जल उपभोक्ता संस्था मार्फत संगठित गरि उनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि तथा संस्थागत सुदृढीकरणका माध्यमबाट संयुक्त व्यवस्थापन तथा व्यवस्थापन हस्तान्तरण कार्यक्रमबाट सिंचाइ व्यवस्थापनमा साभेदारी तथा समावेशी अवधारणाको अवलम्बन गरिएको छ। यसका साथै परम्परागत रूपमा कृषक समुदायद्वारा संचालित कृषक कुलोहरूको नवीकरण, सुधार र सरकारीस्तरबाट निर्मित प्रणालीहरूको मर्मत संभार गर्ने कार्यलाई पनि महत्व दिईदै आएको छ।

सिंचाइ प्रणालीको निर्माण तथा व्यवस्थापनमा स्थानीय कृषकहरूको सहभागिता विना प्रभावकारी सेवा उपलब्ध गराउन नसकिने तथ्यलाई दृष्टिगत गर्दै निर्माण प्रक्रियामा संगठित जल उपभोक्ता संस्था मार्फत उनीहरूको संलग्नता सुनिश्चित गरी व्यवस्थापनको जिम्मेवारी क्रमशः उक्त संस्थालाई नै हस्तान्तरण गर्ने र सिंचाइ सेवा प्रदान गरेबापत आम उपभोक्ताहरूबाट सिंचाइ सेवा शुल्क संकलन गर्दै संस्था तथा सिंचाइ प्रणालीको दिगो विकासमा टेवा पुऱ्याउने नीति अवलम्बन गरिएको छ। यस नीतिको कार्यान्वयन पछि विस्तारै उपभोक्ताहरूमा सिंचाइ सेवा शुल्क बुझाउने बानीको विकास हुँदै गएको भएतापनि राष्ट्रिय जल योजनाले निर्दिष्ट गरेको लक्ष्यमा पुग्न अझै बढी मेहनत गर्नु पर्ने देखिन्छ। संचालनमा रहेका ३१ वटा सिंचाइ प्रणालीहरूमध्येबाट आ.व. २०७३/७४ मा जम्मा रू. २,५७,२४,५४७/-सिंचाइ सेवा शुल्क उठेको छ र विगत पाँच वर्षमा उठेको सिंचाइ सेवा शुल्कको अद्यावधिक विवरण अनुसूची नं. ९ मा दिइएको छ। मर्मत संभार तथा दिगो व्यवस्थापन अन्तर्गत संचालित विभिन्न सिंचाइ प्रणालीहरूको वर्षे, हिउँदे र चैते बालीहरूमा संभावित रूपमा उपलब्ध पानीको मात्रा र सिंचित क्षेत्रफलको विवरण अनुसूची ८ मा समावेश गरिएको छ। साथै संचालित सिंचाइ प्रणालीहरूको विकासको सूचकहरूमध्ये एक पानीमापनको मासिक औसत विवरणहरू समावेश गर्ने जमर्को गरिएको छ। यस अवधि (आ.व. २०७३/७४) भित्र केही सिंचाइ प्रणालीहरूबाट प्राप्त मासिक औसत पानीमापनको विवरण अनुसूची ११ मा समावेश गरिएको छ। त्यस्तै सिंचाइ प्रणालीहरूको संचालन र विकासको सूचकहरूमध्ये अर्को सूचक विभिन्न सिंचाइ प्रणालीहरूमा मुख्य बालीहरूको औसत उत्पादकत्व सम्बन्धी विवरण अनुसूची १२ मा समावेश गरिएको छ।

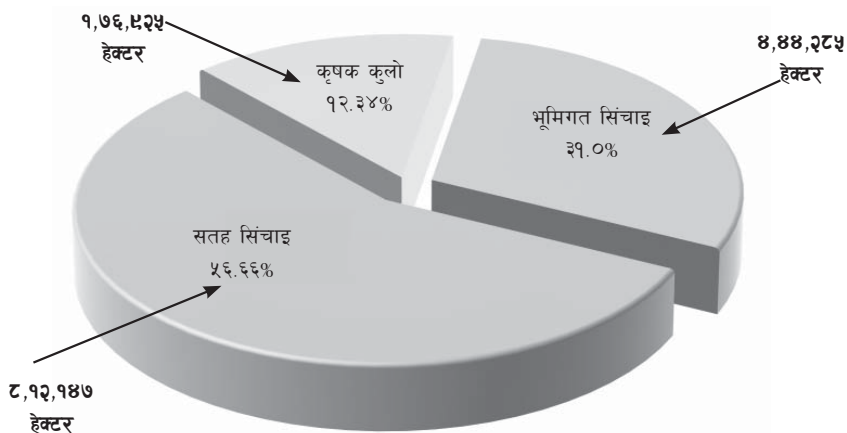
आ.व. २०७३/७४ मा सतह सिंचाइ तर्फ ३१,२८२ हेक्टर (नयाँ सिंचाइमा ५,९०८ हेक्टर पुनर्निर्माण तथा कृषक कुलो सुधारमा २५,३७४ हेक्टर) र भूमिगत जल सिंचाइ तर्फ ३५,२७२ गरी थप जम्मा

६६,५५४ हेक्टर क्षेत्रमा सिंचाइ सुविधाको विस्तार भएको छ। यस अनुसार आ.व. २०७३/७४ को अन्त्यसम्ममा १४,३३,३५७ हेक्टर क्षेत्रमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध हुने सिंचाइ संरचनाहरूको विकास भई देश भरिका अधिकांश आम कृषकहरू लाभान्वित भई रहेका छन्। यो क्षेत्रफल कुल सिंचाइ योग्य जमिनको ८१.१६ प्रतिशत हुन आउँदछ। यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण अनुसूची नं. ४ र ७ मा दिइएको छ।

सिंचाइ विकासको अध्यावधिक स्थिति (हेक्टर)

योजना अवधि	सतह सिंचाइ	भूमिगत जल सिंचाइ	कृषकहरूबाट परम्परागत रूपमा संचालित
प्रथम पञ्चवर्षीय योजना (२०१३/१४-२०१७/१८) शुरू हुनु भन्दा अगाडि	६,२२८		
प्रथम पञ्चवर्षीय योजना (२०१३/१४-२०१७/१८) देखि सातौं पंचवर्षीय योजना (२०४२/४३-२०४६/४७) सम्म र अन्तरिम अवधि (२०४७/४८-२०४८/४९) को अन्त्य सम्म आठौं पञ्चवर्षीय योजना (२०४९/५०-२०५३/५४)	३,५२,०७६	१,०९,०९८	३,८१,८१४
नवौं पञ्चवर्षीय योजना (२०५४/५५-२०५८/५९)	१,१०,४६५	३६,२३८	३,००,९३५
दशौं पञ्चवर्षीय योजना (२०५९/६०-२०६३/६४)	३९,८०२	४७,६८३	२,८६,६३७
त्रि-वर्षीय अन्तरिम योजना (२०६४/६५-२०६६/०६७)	२३,८२८	४६,४५४	२,७४,२०३
तीन वर्षीय योजना (२०६७/०६८-२०६९/०७०)	५५,८६३	५९,८६०	२,६५,३७४
तेह्रौं योजना (२०७०/७१-२०७२/७३)	४६,४२५	४९,४५७	२,०२,२९९
चौधौं योजना (२०७३/७४-२०७५/७६) प्रथम वर्ष (आ.व. २०७३/७४)	३१,२८२	३५,२७२	१,७६,९२५
जम्मा	८,१२,१४७	४,४४,२८५	

सिंचाइको पूर्वाधारहरू विकास गरिएको क्षेत्र मध्ये सरकारी निकायहरूको प्रयासबाट सतह र भूमिगत जल सिंचाइ तर्फ क्रमशः ८,१२,१४७ हेक्टर र ४,४४,२८५ हेक्टर र कृषक कुलोतर्फ १,७६,९२५ हेक्टर पर्दछ।

स्रोत: कार्यक्रम, अनुगमन तथा मूल्यांकन महाशाखा, सिंचाइ विभाग

सिंचाइ विकासको अध्यावधिक स्थिति

प्रथम पञ्चवर्षीय योजना शुरू हुनु भन्दा पहिले सरकारी स्तरबाट विकसित गरिएको क्षेत्रफल जम्मा ६,२२८ हेक्टर मात्रै रहेको थियो भने आठौँ पञ्चवर्षीय योजनाको अन्त्यसम्ममा उक्त क्षेत्र विस्तार भएर १०,५५,६१७ हेक्टर पुगेको तथ्याङ्कले देखाउँछ । सिंचाइ पूर्वाधार विकास गरिएको सिंचित क्षेत्रफल क्रमशः विस्तार हुँदै नवौँ योजनाको अन्तसम्म ११,२१,४४१ हेक्टर, दशौँ योजनाको अन्त्यसम्म ११,९४,६२८ हेक्टर र त्रि-वर्षीय अन्तरिम योजनाको अन्त्यसम्म पुग्दा १२,५२,४७६ हेक्टर पुगेको मा तीन वर्षीय योजनाको अन्तिमसम्म कुल सिंचित क्षेत्र १३,३१,५२१ हेक्टर पुगेको छ । तेह्रौँ योजनाको अन्तिम वर्ष आ.व. २०७२/७३ को अन्त्यसम्म सिंचित क्षेत्र १३,९२,१७७ हेक्टर कायम भएको छ । चौधौँ योजनाको पहिलो वर्ष आ.व. २०७३/७४ को अन्त्य सम्ममा १४,३३,३५७ हेक्टर कायम भएको छ ।

योजनावद्ध विकासको चरणमा निर्माण भएका ठूला सिंचाइ योजनाहरूमा सुनसरी मोरङ (६८,००० हे.) बागमती (४६,५०० हे.), कमला (२५,००० हे.), नारायणी (२८,७०० हे.) नेपाल गण्डक पश्चिमी नगर गण्डक (१०,३०० हे.), भैरहवा लुम्बिनी भूमिगत जल सिंचाइ प्रणाली (२०,३०९ हे.), ववई (१३,५०० हे.), महाकाली (११,६०० हे.) राजापुर (१३,००० हे.), कोशी पम्प नहर (११,००० हे.) आदि प्रमुख रहेका छन् । उपरोक्त सिंचाइ प्रणालीहरू लगायत अन्य सिंचाइ प्रणालीहरू (३१ वटा सिंचाइ प्रणालीहरू) मर्मत संभार आयोजना अन्तरगत संचालित छन् । (हेर्नुहोस् सिंचाइ सम्बन्धी गतिविधि तस्वीरको पेज क) ।

यसरी क्षेत्र विस्तारको हिसावले उल्लेखनीय प्रगति भएको देखिएता पनि अबै कुल सिंचाइ योग्य क्षेत्रफलको करिब १८.८४ प्रतिशत क्षेत्रमा सिंचाइ सुविधाको लागि पूर्वाधार विकास गर्ने कार्य बाँकी नै रहेको छ । सिंचाइ विभागका आगामी प्रयासहरू बाँकी रहेको क्षेत्रमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने र निर्माण गरिएका सिंचाइ प्रणालीको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने तर्फ केन्द्रित हुनेछन् ।

आ.व. २०७३/७४ मा संशोधित वार्षिक कार्यक्रम अनुसार कुल जम्मा रू. २०,६४,५२,७९,०००/-को बजेट विनियोजन भएकोमा विकास कार्यक्रम तर्फ रू. १७,७५,८७,१७,०००/-मात्र खर्च भएको छ । सोही अनुसार विकास कार्यक्रमहरूको त्यस आ.व.को भौतिक र वित्तीय प्रगति क्रमशः ८८.७५ र ८९.१५ प्रतिशत रहेको छ । आ.व. २०७३/७४ को केन्द्रियस्तरमा संचालित विभिन्न आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको भौतिक र वित्तीय प्रगति विवरणहरू अनुसूची ५ र ६ मा दिइएका छन् ।

संचालनमा रहेका आयोजना/कार्यक्रमहरूको आ.व. २०७३/७४ सम्मको प्रगति तथा आ.व. २०७४/७५ को लक्ष्य

आ.व. २०७३/७४ देखि लागू भएको चौधौं (आ.व. २०७३/७४ - २०७५/७६) योजनाको पहिलो वर्ष नयाँ सिंचाइ विस्तारको लागि सतह सिंचाइ आयोजनाहरूबाट ६,१५५, भूमिगत सिंचाइ आयोजनाहरूबाट ३७,७३०, नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ कार्यक्रमबाट ४,२००, पुनर्स्थापना सुधारबाट ३१,१९० गरि जम्मा १,०१,५२५ हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने भौतिक लक्ष्य लिएकोमा सतहमा ५६,२१२ तथा कृषक कूलो सुधारबाट २२,२५० हे. भूमिगतमा ३५,२७२ तथा नयाँ प्रविधिका सिंचाइ कार्यक्रमबाट ४२६१, कृषकबाट संचालित सिंचाइ प्रणालीबाट २५,३७४ गरी जम्मा ९५,७४५ हेक्टर जमिनमा मात्र सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउन सकिएको छ । यसै गरि २२,२५० हेक्टर जमिनमा कृषकहरूबाट संचालित सिंचाइ प्रणालीहरू सुधार र विस्तार गर्ने लक्ष्य लिएकोमा जम्मा २५,३७४ हेक्टरमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउन सकिएको छ । यी नतिजा हासिल गर्न योजना अवधिमा राखिएका भौतिक प्रगति खुलाउने प्रगति तथा केहि प्रमुख सूचकहरूको लक्ष्य तथा हासिल गरेको प्रगति निम्न बमोजिम रहेको छ ।

केही प्रमुख प्रतिफल सूचकहरूको लक्ष्य तथा प्रगति

प्रतिफल सूचकहरू	तेह्रौं योजना अवधिको लक्ष्य (हेक्टर)	तेह्रौं योजना अवधिको प्रगति (हेक्टर)	आ.व. २०७३/७४ को प्रगति (हेक्टर)
सतह (ठुला तथा मझौला) सिंचाइ आयोजनाहरूबाट सिंचित क्षेत्रफल विस्तार	१८,०००	१२,११९	३०,८३८
भूमिगत सिंचाइ योजनाहरूबाट सिंचित क्षेत्रफल विस्तार	८९,८५०	४९,४५७	३५,२७२
नयाँ प्रविधि सिंचाइ कार्यक्रमबाट सिंचित क्षेत्रफल विस्तार	१,७००	२,२४७	४,२६१
कृषकहरूबाट संचालित सिंचाइ प्रणालीहरूबाट सिंचाइ सुविधा	४६,८००	३८,८९०	२५,३७४
बिद्यमान सरकार व्यवस्थित सिंचाइ प्रणालीहरूको दिगो व्यवस्थापनबाट सिंचाइ सुविधा (सालबसाली रूपमा)	३,२६,०००	३,२४,६००	३,२४,६००

आ.व. २०७३/७४ मा सिंचाइ क्षेत्रमा कूल २७ विकास कार्यक्रम तथा आयोजनाहरू संचालनमा थिए । यी आयोजनाहरू मध्ये मध्यावधि खर्च संरचना अनुसार प्रथम, दोस्रो तथा तेस्रो प्राथमिकतामा २२,४ र १ आयोजना/कार्यक्रमहरू रहेका छन् । तेस्रो प्राथमिकतामा रहेको भूमिगत जलस्रोत विकास समितिलाई सिंचाइ मन्त्रालय अन्तर्गत राखिएको छ र सिंचाइ विभाग अन्तर्गत जम्मा २६ वटा आयोजना/कार्यक्रम समावेश भएका छन् ।

१. प्रणाली व्यवस्थापन तथा तालिम कार्यक्रम (SMTP)

यो कार्यक्रम सिंचाइ व्यवस्थापन पक्षलाई सुदृढ गराउने, सिंचाइ प्रणालीहरू संचालन गर्ने, क्षमता वृद्धि गर्ने, मर्मत संभार कार्यमा उपभोक्तालाई संलग्न गराई उत्तरदायित्व र अख्तियार प्रदान गरी संस्थागत विकास गर्ने उद्देश्यले शुरूवात गरिएको हो ।

ब.उ.शि. नं.	:	३५७१०१-३/४
आयोजनाको शुरू मिति	:	आ.व. २०४७/०४८
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	:	सालवसाली
कुल लागत	:	सालवसाली
आयोजनाको प्रकृति	:	दिगो व्यवस्थापन, तालिम तथा संस्थागत विकास
स्रोत	:	नेपाल सरकार
आ.व. २०७४/७५ को बजेट	:	रु. ९५,२८,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- मर्मत सम्भारस्तरमा रहेका सिंचाइ प्रणालीहरूमा जलउपभोक्ता संस्था गठन भइ तिनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि हुने ।
- कृषि उत्पादकत्व बढाउने कार्यमा सहयोग पुग्ने । सिंचाइ सेवाशुल्क संकलनमा वृद्धि हुने ।
- कार्यमूलक अध्ययन अनुसन्धानको माध्यमबाट सिंचाइ प्रणालीहरू व्यवस्थित हुने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- मर्मत सम्भार स्तरमा रहेका विभिन्न सिंचाइ प्रणालीहरूमा जलउपभोक्ता संस्था पुनर्गठन गरी संस्थाहरूलाई सक्षम बनाउने क्रममा विभिन्न तालिम तथा गोष्ठी सञ्चालन गरिएको ।
- सिंचाइ सञ्चार सामाग्री उत्पादन, प्रचार, प्रसार र वितरण गरिएको ।
- उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन कृषि कार्यालयसँग समन्वय गरी विभिन्न सिंचाइ प्रणालीहरूमा जल व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यमूलक अनुसन्धान गरेको ।
- सिंचाइ नीति/नियमावली अनुरूप सिंचाइ सेवाशुल्क संकलन कार्य जल उपभोक्ता संस्था मार्फत भइरहेको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- जल उपभोक्ता संस्थालाई नहर मर्मत सम्भार, सञ्चालन र आयआर्जन सम्बन्धी कार्यमूलक तालिम दिने ।
- सिंचाइसँग सम्बन्धित प्रचार प्रसार सामग्रीको प्रकाशन तथा वितरण गर्ने ।
- मर्मत सम्भारमा रहेका सिंचाइ प्रणालीहरूमा भए गरेका कार्यहरूको अनुगमन गर्ने ।
- जलउपभोक्ता संस्थाहरूको तालिम गोष्ठी आदिको माध्यमबाट क्षमता विकास गरी सिंचाइ सेवाशुल्क संकलनमा वृद्धि गर्ने र सोको परिचालनबाट सिंचाइ आयोजनाहरूको दिगो विकास तथा व्यवस्थापनमा सहयोग पुऱ्याउने ।

- उत्कृष्ट जलउपभोक्ता संस्थालाई राम्रो काम गरे बापत पुरस्कृत गर्ने ।
- प्राविधिक कर्मचारीहरूको क्षमता अभिवृद्धि सम्बन्धी तालिम, गोष्ठी आदि सञ्चालन गर्ने ।

२. सिंचाइ संस्थागत विकास कार्यक्रम

यस आयोजनाको प्रारम्भिक चरण आ.व. २०४५/०४६ देखि शुरू भई सालवसाली रूपमा संस्थागत विकासको विभिन्न काम गर्दै आएको र विश्व बैंकको ऋण सहयोगमा वि.सं. २०५१ साल कार्तिक २० गते देखि ललितपुर उप महानगरपालिका वडा नं. १३ जावलाखेल स्थित ९ रोपनी ९ आना जग्गामा सिंचाइ विभागको भवन निर्माण गर्ने उद्देश्यले वि.सं. २०५१ साल कार्तिक २० गते रु. ८ करोड ३० लाखको लागतमा शुरू भई वि.सं. २०५३ आश्विन १८ गते सम्पूर्ण भवन निर्माण कार्य सम्पन्न भएको हो । विभाग अन्तर्गतका जिल्लास्थित अधिकांश कार्यालय भवनहरू यसै आयोजना अन्तर्गत निर्माण भएका छन् । हाल नेपाल सरकारको सालवसाली कार्यक्रम अन्तर्गत यस आयोजनाबाट सिंचाइ मन्त्रालय, सिंहदरवारको सरसफाई तथा मर्मत सम्भार कार्यका साथै सिंचाइ विभाग, जावलाखेल, ललितपुर स्थित कार्यालय भवनको सुरक्षा, सरसफाई तथा मर्मत संभार एवं सिंचाइ संस्थागत विकासको लागि आवश्यक तालिम, गोष्ठी, सफ्टवेयरको विकास लगायतका विविध कार्यहरूमा सहयोग पुऱ्याउँदै आईरहेको छ ।

ब.उ.शि. नं.	:	३५७१०२-३/४
आयोजनाको शुरू मिति	:	आ.व. २०५१/०६०
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	:	सालवसाली
कुल लागत	:	
आयोजनाको प्रकृति	:	
स्रोत	:	नेपाल सरकार
आ.व. २०७४/७५ को बजेट	:	रु. ७,९५,३४०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- सिंचाइ विभागको संस्थागत विकासमा सहयोग हुने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- सिंचाइ मन्त्रालय र सिंचाइ विभागको भवन सुरक्षा, सरसफाई, लिफ्ट, खानेपानी, विद्युतीकरण, टेलिफोन, पुस्तकालय व्यवस्थापन, बगैचा व्यवस्थापन, भवन मर्मत सम्भार आदि कार्य गरी सिंचाइ विभागबाट सञ्चालित कार्यक्रमहरू सुचारू रूपमा यथा समयमै सम्पन्न गरी संस्थागत विकासमा टेवा पुऱ्याएको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- सिंचाइ मन्त्रालयको सरसफाई, सिंचाइ विभागको भवन सुरक्षा, सरसफाई, लिफ्ट सञ्चालन, खानेपानी, विद्युतीकरण, टेलिफोन, पुस्तकालय, बगैचा आदिको व्यवस्थापन लगायत अन्य परिआएका मर्मत सम्भारको कार्यहरू गर्ने ।

- सिंचाइ मन्त्रालय, विभाग तथा अन्तर्गतका कार्यालयहरूका भवनहरूको आवश्यक मर्मत सम्भार गर्ने ।
- सिंचाइ विकाससम्बन्धी सफ्टवेयरहरू खरिद एवं बितरण गरी संस्थागत विकासमा टेवा पुऱ्याउने ।

३. सिंचाई तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना-अतिरिक्त सहयोग (IWRMP-AF)

विश्व बैंकको सहयोगमा सन् १९९७ बाट शुरू भई सन् २००४ सम्म (वि.स. २०५४/०५५ देखि वि.स. २०६०/६१) संचालनमा रहेको नेपाल सिंचाइ सेक्टर आयोजनाको क्रमागत (follow-on) आयोजनाका रूपमा सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना A.F समेत आ.व. २०६४/६५ बाट कार्यान्वयनमा आई आ.व. २०७४/७५ सम्म संचालनमा रहेको छ । कृषि क्षेत्रको विकास गरी देशमा विद्यमान गरिवी निवारण गर्नु यस आयोजनाको दीर्घकालीन उद्देश्य रहेको छ । गरिवी निवारणको राष्ट्रिय रणनीतिलाई सहयोग गर्ने क्रममा सिंचाइ सेक्टरका आयोजना पनि सोही उद्देश्य अनुरूप नै तर्जुमा गरिएको थियो । यस आयोजनाको उद्देश्यहरूमा सिंचाइ सेवा प्रवाह वा पहुँचमा सुधार ल्याउने र सिंचाइ आयोजनाहरूलाई दिगो र उत्पादन मूलक बनाउने रहेका छन । उपरोक्त उद्देश्य प्राप्तिका लागि सिंचाइका पूर्वाधार विकास तथा सुधार गर्ने, सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरण गर्ने र जल व्यवस्थापन तथा उत्पादन वृद्धिका लागि संस्थागत तथा नीतिगत सहयोग गर्ने कार्यक्रमहरू रहेका छन ।

पश्चिमाञ्चल, मध्यपश्चिमाञ्चल र सुदूर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रका ४० वटा जिल्लामा कृषक व्यवस्थित सिंचाइ प्रणालीहरू पुनर्स्थापना र संयुक्त व्यवस्थापनमा रहेका प्रणालीहरू कन्काई सिंचाइ प्रणाली भापा, सुनसरी मोरङ्ग सिंचाइ प्रणाली, नारायणी सिंचाइ प्रणाली, पर्सा र महाकाली सिंचाइ प्रणाली, कञ्चनपुरको क्रमिक रूपमा उपभोक्ताहरूलाई व्यवस्थापन हस्तान्तरण गर्ने कार्य यस आयोजनाको कार्यान्वयन क्षेत्र हुनेछ ।

आयोजनाका कम्पोनेन्टहरू

- कम्पोनेन्ट “ए” : पश्चिमका तीन विकास क्षेत्रमा १७,००० हेक्टर सतह तथा २,१०० हेक्टर क्षेत्रमा भूमिगत सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने ।
- : अतिरिक्त सहयोग अन्तर्गत १०६ वटा सिंचाइ प्रणालीहरूको भौतिक अवस्था सुधार गरी १८,८०० हे. (सतह १२,३०० हे. र भूमिगत ६,५०० हे.) जमिनमा सिंचाइ सुविधा व्यवस्थित गर्ने ।
- कम्पोनेन्ट “बी” : कन्काई, सुनसरी मोरङ्ग, नारायणी र महाकाली सिंचाइ प्रणालीका करिब १६,५०० हेक्टर क्षेत्रमा सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरण कार्य सम्पन्न गर्ने ।
- कम्पोनेन्ट “सी” : सिंचाइ तथा जलस्रोत सम्बन्धी संस्थागत र नीतिगत सहयोग कार्य गरिने ।
- कम्पोनेन्ट “डी” : कृषि सँगको समन्वयमा एकीकृत बाली तथा जल व्यवस्थापन कार्य गरी उत्पादन वृद्धि गर्ने काम गरिने ।

आयोजनाको लक्ष्य

- पश्चिमाञ्चल, मध्यपश्चिमाञ्चल र सुदूर पश्चिमाञ्चल क्षेत्रका ८३ योजनाहरू (FMIS ७७ र

नयाँ DTW ६ हरूको पुन निर्माणतथा निर्माण भै १५,८५१ हे. क्षेत्रमा सिंचाइ सेवा व्यवस्थित तथा विस्तार हुने ।

- ३ AMIS (महाकाली (प्रथम चरण), सुनसरी मोरङ र नारायणी सिंचाइ प्रणाली) को आवश्यक पुननिर्माण गरी करिब १६,५०० हे. क्षेत्रको व्यवस्थापन हस्तान्तरण हुने ।

यस आयोजनाबाट सिंचाइ सेवामा विस्तार, सुधार र व्यवस्थापन क्षेत्रमा देशका ३ वटा विकास क्षेत्रमा कृषक व्यवस्थित सिंचाइ प्रणालीको पुननिर्माण र आधुनिकीकरण गर्ने कार्यका लागि करिब ८३ वटा सिंचाइ प्रणालीका १५,८५१ हेक्टर (सतह १०,९९१ भूमिगत सिंचाइ तर्फ ४,८६० हेक्टर) क्षेत्र समेट्ने छ। हाल संयुक्त व्यवस्थापनमा रहेका ७ वटा ठूला सिंचाइ प्रणालीका करिब ३९,६०० हेक्टर सिंचित क्षेत्रको सिंचाइ व्यवस्थापनको दायित्व सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरण कार्यक्रम (IMT) मार्फत जल उपभोक्ता संस्थालाई हस्तान्तरण गरिने छ ।

व.उ.शि. नं.	:	३५७१०३-३/४
आयोजनाको शुरू मिति	:	आ.व. २०७०/७१
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	:	सालवसाली
कुल लागत	:	५८.१ मिलियन यू.एस.डलर
आयोजनाको प्रकृति	:	
स्रोत	:	नेपाल सरकार
आ.व. २०७४/७५ को बजेट	:	रु. १,४६,५१,२३,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- पश्चिमाञ्चल, मध्य पश्चिमाञ्चल, सुदुर पश्चिमाञ्चल क्षेत्रका ९५ वटा सतह सिंचाइ र ११ वटा भूमिगत सिंचाइ योजनाहरूको पुनः निर्माण कार्य गरी १८,८२३ हे जमिनमा बर्षेभरि सिंचाइ सेवा उपलब्ध हुने ।
- ४ वटा सरकार व्यवस्थित सिंचाइ प्रणाली (AMIS) (कन्काई , सुनसरी मोरङ, नारायणी र महाकाली पथरैया प्रणाली) को आवश्यक पुन निर्माण गरी करिब १६,३४५ हे. सम्बन्धित ज.उ.स.लाई व्यवस्थापन हस्तान्तरण हुने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- ४० जिल्लाका सतह तथा भूमिगत सिंचाइका १३४ वटा सिंचाइ उप योजनाहरूमध्ये हालसम्म १२८ वटा योजनाहरूको पुनस्थापन सम्पन्न भै करिब १८,३१२ हे. मा सिंचाइ सुविधा व्यवस्थित भएको ।
- IWRAMP - AF तर्फ १०५ वटा उप आयोजनाहरू कार्यान्वयन रहेकोमा हालसम्म ५९ वटा उपआयोजनाहरू सम्पन्न भइ १०,००६ हेक्टर भूमिगत सिंचाइ सुविधा व्यवस्थित भएको ।
- AMIS (कन्काई , सुनसरी मोरङ, नारायणी, महाकालीको प्रथम चरणको आवश्यक पुनः निर्माण गरी २३,१०० र दोस्रो चरणमा सुनसरी मोरङ (रामगञ्ज शाखा), नारायणी सिन्धु (ब्लक) र महाकाली सि.प्र. (दोस्रो चरण) गरी १६,५०० हे. को व्यवस्थापन सम्बन्धित ज.उ.स.लाई हस्तान्तरण गर्ने कार्य भएको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- बाँकी रहेका सतह तथा भूमिगत सिंचाईका ४५ योजनाहरूको (८,२७५ हे.) निर्माण कार्य सम्पन्न गरी वर्षे भरि सिंचाई सेवा उपलब्ध हुने
- ४ वटा AMIS का (कन्काई, सुनसरी मोरंग, नारायणी र महाकाली सिंचाइ प्रणाली) व्यवस्थापन हस्तान्तरणका लागि अति आवश्यक संरचनाहरूको सुधार कार्य र जलउपभोक्ता संस्थाको संस्थागत विकास तथा क्षमता बढाउने कार्य निरन्तर हुने ।

४. सिंचाइ सम्भाव्यता अध्ययन तथा निर्माण गुणस्तर कार्यक्रम

यो कार्यक्रम सिंचाइ विभाग अन्तर्गतका विभिन्न ठूला तथा मझौला आयोजनाहरूको पहिचानसंगै सम्भाव्यता अध्ययन, विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन, डिजाइन ड्रइङ्ग, गुरुयोजना तयारी तथा सिंचाइ मन्त्रालय र विभिन्न निकायबाट प्राप्त अध्ययन अनुसन्धान प्रतिवेदनहरू, म्यानुएलहरू आदि व्यवस्थित ढंगले राख्ने उद्देश्यले शुरू गरिएको हो । साथै सिंचाइ विकास तथा व्यवस्थापन/सम्पादन स्तर वृद्धिको लागि आवश्यक अनुसन्धान कार्यहरू पनि यस कार्यक्रमबाट गरिएका छन् ।

ब.उ.शि. नं.	:	३५७१०५-३/४
आयोजनाको शुरू मिति	:	आ.व. २०५९/६०
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	:	सालबसाली
कुल लागत	:	सालबसाली
आयोजनाको प्रकृति	:	अध्ययन
स्रोत	:	नेपाल सरकार
आ.व. २०७४/७५ को बजेट	:	रु. ८,७२,९६,०००/-

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- काली गण्डकी-तिनाउ, काली गण्डकी नवलपरासी डाईभर्सन र त्रिशुली चितवन आयोजनाको पूर्व सम्भाव्यता अध्ययन कार्य सम्पन्न भएको ।
- मझौला तथा ठूला सिंचाइ आयोजनाहरूको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन कार्य सम्पन्न भएको ।
- सिंचाइ संरचनाहरूको गुणस्तर परीक्षण गर्न स्थापित प्रयोगशालाहरू सञ्चालन भैरहेको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- काली गण्डकी तिनाउ डाईभर्सन आयोजनाको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन पूरा गर्ने ।
- राप्ती कपिलबस्तु डाईभर्सन आयोजना, कन्काई उच्च बाँध आयोजनाको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन शुरू गर्ने ।
- पश्चिम गण्डक नहर पुर्नस्थापना, सुनसरी मोरङ्ग सिंचाइ आयोजना (तेश्रो कमाण्ड क्षेत्र विस्तारका लागि विस्तृत अध्ययन गर्ने ।
- शारदा दाङ्ग डाईभर्सन आयोजनाको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन शुरू गर्ने ।
- पहिचान भएका अन्य जलाशययुक्त, बहुउद्देश्यीय आयोजनाको प्रारम्भिक अध्ययन गर्ने ।

५. यान्त्रिक व्यवस्थापन कार्यक्रम

सिंचाइ विभाग अन्तर्गत रहेका विभिन्न योजना कार्यालयमा रहेका भारी उपकरण/सवारी साधन तथा अन्य मेशिनरी औजारहरूको व्यवस्थापन तथा नयाँ भारी उपकरण खरीद गर्ने अभिप्रायले यो कार्यक्रम संचालन भईरहेको छ ।

ब.उ.शि. नं.	:	३५७१०७-३/४
आयोजनाको शुरू मिति	:	आ.ब. २०५९/६०
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	:	सालबसाली
कुल लागत	:	सालबसाली
आयोजनाको प्रकृति	:	मर्मत संभार र दीगो व्यवस्थापन
स्रोत	:	नेपाल सरकार
आ.ब. २०७४/७५ को बजेट	:	रु. ३,४२,३४,०००/-

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- १०८ पटक हेभी इक्वीपमेन्टको आवश्यक मर्मत संभार सहित संचालन गरिएको ।
- २९५ पटक चालू रहेका मेशिनहरू आकस्मिक तथा साधारण मर्मत गरी सञ्चालन गरिएको ।
- हेभी मेशिनहरू १,२४,२०० घण्टा सञ्चालन गरेको ।
- ११ थान हेभी इक्वीपमेन्ट मेशिन खरीद गरिएको ।

आ.ब. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- ९ थान हेभी इक्वीपमेन्टको मेजर मर्मत गरी तयार गर्ने ।
- २२ पटक चालू रहेका हेभी इक्वीपमेन्ट र ट्रकहरू साथै फिल्ड भेहिकल माईनर तथा आकस्मिक मर्मत संभार गर्ने ।
- चालू हेभी इक्वीमेन्ट र ट्रकहरूको पिरियोडिक मर्मत संभार गरी ६,५०० घण्टा सञ्चालन गर्ने ।
- १५ थान हलुका गाडीहरूको मर्मत गर्ने ।
- ४ थान हेभी इक्वीपमेन्ट मेशिन खरीद गर्ने ।

६. समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना अतिरिक्त सहयोग (CMIASP-AF)

किसान व्यवस्थित सिंचाइ प्रणालीहरूमा विद्यमान संरचना तथा व्यवस्थापनमा देखिएका कमीहरूमा सुधार गर्दै जाने कार्यक्रम अनुरूप नेपाल सरकार, सिंचाइ मन्त्रालय, सिंचाइ विभागले किसान व्यवस्थित सिंचाइ प्रणालीहरूको पुनः निर्माण तथा सुधारका लागि जन-सहभागितामा आधारित सिंचाइ क्षेत्र विकास कार्यक्रम संचालन गर्दै आइरहेको छ । सोहि क्रममा दातृ निकाय, एसियाली विकास बैंक (ADB) को ऋण सहयोगमा पूर्वाञ्चल तथा मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्रका ३५ जिल्लाहरूमा सन १९८९ देखि सिंचाइ सेक्टर अयोजना (ISP), दोश्रो सिंचाइ सेक्टर आयोजना(SISP), समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना (CMIASP) का रूपमा सिंचाइ क्षेत्र विकास कार्यक्रम निरन्तर

संचालन हुँदै आइरहेका छन् । ग्रामिण क्षेत्रको आर्थिक वृद्धिदर बढाई गरिवी न्यूनीकरणमा सहयोग पुऱ्याउने मूल उद्देश्यका साथ सन २००६ वाट संचालित समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना (CMIASP) को सफल कार्यान्वयनका साथै सो आयोजनावाट अर्पेक्षित उपलब्धी हासिल भएकाले दातृ संस्था ADB तथा OFID ले आयोजनाको निरन्तरताका लागि थप ऋण सहयोग प्रदान गरेको हुँदा जुन २०१४ देखि समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना- अतिरिक्त सहयोगका (CMIASP-AF) रुपमा हाल कार्यान्वयनमा रहिआएको छ । पूर्ववर्ती आयोजनाकै निरन्तरता भएतापनि यस आयोजनाले किसान व्यवस्थित सिंचाइ प्रणालीहरुको पुनः निर्माणका अतिरिक्त सरकारी तवरमा संचालित पाँचवटा सिंचाइ प्रणालीहरुको पुनःनिर्माणमा सहयोग गरी उक्त प्रणालीहरुको व्यवस्थापन उपभोक्ता संस्थाहरुलाई हस्तान्तरण गर्ने लक्ष लिएको छ । जुन २०१४ मा शुरु भएको आयोजनाका सम्पूर्ण कार्यहरु ३१ जनवरी २०२२ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष रहेको छ । यस आयोजनाको मुख्य उद्देश्य कृषकहरुलाई व्यवस्थित सिंचाइ सेवा उपलब्ध गराई कृषि उत्पादनमा वृद्धि हुन गई गरिवी न्यूनीकरणमा टेवा पुऱ्याउने रहेको छ ।

ब.उ.शि. नं.	:	३५७१०८-३/४
आयोजनाको शुरु मिति	:	आ.व. २०७/७२
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	:	आ. व. ०७८/७९
कुल लागत	:	US\$ ७२.६९ मिलियन
आयोजनाको प्रकृति	:	निर्माण, पुननिर्माण, दीगो व्यवस्थापन
स्रोत	:	नेपाल सरकार, एशियाली विकास बैंक तथा OFID
आ.व. २०७४/७५ को बजेट	:	रु. १,५४,०२,२४,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरु (मुख्य भौतिक उपलब्धी) :

- पूर्वाञ्चल र मध्यमाञ्चल क्षेत्रका १७,७५५ हे. कृषक व्यवस्थित सिंचाइ प्रणालीहरुमा आवश्यक पुनर्स्थापना कार्य गरी कृषकहरुलाई व्यवस्थित सिंचाइ सेवा उपलब्ध गराई कृषि उत्पादनमा वृद्धि भई गई गरिवी न्यूनीकरणमा टेवा पुग्ने ।
- सरकार व्यवस्थित ५ सिंचाइ प्रणालीहरुको (करिव २,१६५ हे.) को आवश्यक पुनर्स्थापनाको कार्य गरी कृषकहरुलाई सिंचाइ प्रणालीहरुको व्यवस्थापन हस्तान्तरण गरिने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- CMIASP-AF अन्तर्गत Batch-I तर्फका ७२ वटा उपआयोजनाहरुको पुनर्स्थापना गर्ने कार्य मध्ये २७ वटा उपआयोजना सम्पन्न भई करिव २,६१५ हे. मा सिंचाइ सुविधा व्यवस्थित भएको । ४५ वटा सिंचाइ उपआयोजनाहरुको पुनर्स्थापना कार्य चालु रहेको ।
- CMIASP-AF अन्तर्गत Batch-II तर्फका ५७ वटा उपआयोजनाहरुको पुनर्स्थापना गर्ने कार्यको SPPR तयार भई PAC बाट स्वीकृत भइसकेको र सो मध्ये ५३ वटा उपआयोजनाहरुको DDR तयार भई बोलपत्र आव्हान भई सकेको । बाँकी ४ वटा उपआयोजनाहरुको DDR स्वीकृतिको प्रक्रियामा रहेको ।

- सरकार व्यवस्थित ३ वटा सिंचाइ प्रणालीहरूको (१,९२० हे.) व्यवस्थापन हस्तान्तरणका लागि आवश्यक पुनर्स्थापना कार्यको ठेक्का प्रक्रिया चालु रहेको । २ वटा सिंचाइ प्रणालीहरूको (५५८ हे.) पुनर्स्थापनाको लागि ठेक्का प्रक्रियामा रहेको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- CMIASP-AF अन्तर्गत Batch-I तर्फका ७२ वटा सिंचाइ उपआयोजनाहरूको निर्माण कार्य सम्पन्न भइ ८,६६१ हे. मा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध हुने ।
- CMIASP-AF अन्तर्गत Batch-II तर्फबाट ५७ वटा उपआयोजनाहरू मध्ये ५३ वटाको DDR स्वीकृत ठेक्काद्वारा निर्माण कार्य चालु रहेका र बाँकी ४ वटा उपआयोजनाहरूको DDR स्वीकृत तथा ठेक्का प्रक्रिया अगाडि बढाइ निर्माण कार्य शुरू गर्ने ।

७. भूमिगत स्यालो तथा डीप ट्यूबवेल सिंचाइ आयोजना

दीर्घकालीन कृषि योजनाले वार्षिक ८,८०० गोटा स्यालो ट्यूबवेल निर्माण गरी २२,००० हेक्टरमा र ५० गोटा डीप ट्यूबवेल निर्माण गरी २,००० हेक्टरमा सिंचाइ सुविधा विकास गर्ने लक्ष्य राखी बीस वर्ष अवधिको (वि.स. २०५४ देखि २०७४ सम्म) यो योजना संचालनमा रहेको छ ।

स्यालो ट्यूबवेल तर्फ:

थप स्यालो ट्यूबवेलहरू निर्माण गरी ४,४०,००० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध हुने ।

डीप ट्यूबवेल तर्फ:

थप डीप ट्यूबवेल निर्माण गर ४०,००० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध हुने ।

व.उ.शि. नं.	:	३५७११४-३/४
आयोजनाको शुरू मिति	:	आ.व. २०५४/५५
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	:	आ.व. ०७४/७५
कुल लागत	:	रु. १५ अर्ब ५० करोड
आयोजनाको प्रकृति	:	
स्रोत	:	नेपाल सरकार
आ.व. २०७४/७५ को बजेट	:	रु. ४०,२६,९४,०००/-

हालसम्मको प्रगति स्थिति

स्यालो ट्यूबवेलतर्फ

- स्यालो ट्यूबवेल निर्माण गरी ८८,२५७ हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध भएको ।

डीप ट्यूबवेलतर्फ

- डीपट्यूबवेल निर्माण गरी १०,३७० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध भएको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

स्यालो ट्युववेलतर्फ

- ५,३०४ स्यालो ट्युववेल निर्माण गरी १२,४०० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउने ।

डिप ट्युववेलतर्फ

- ३३ डीप ट्युवेल निर्माण ४५ डिप ट्युवेल मा पम्प जडान तथा विद्युतीकरण र २७ गोटा वितरण प्रणाली निर्माण ८१० हे. जमिनमा सिंचाइ गर्ने ।

८. सुर्खेत उपत्यका सिंचाइ आयोजना

मध्यपश्चिमाञ्चल क्षेत्रको सदरमुकाम सुर्खेत जिल्लामा ५,०५० हेक्टर जमिनमा फैलिएको सुर्खेत उपत्यका मध्ये कृषि योग्य जमीन करिब ३,२५० हेक्टर रहेको छ र त्यस मध्ये १,३१० हेक्टर जमिनको सिंचाइ व्यवस्थित भई कृषकहरूबाट आफ्नै प्रयास तथा सिंचाइ विभागद्वारा संचालित विभिन्न कार्यक्रमहरू अन्तर्गत इत्राम खोला, खोर्के खोला लगायतका स्थानीय श्रोत प्रयोग गरी १२ वटा सिंचाइ प्रणालीहरू संचालनमा रहिआएका छन् । यसलाई व्यवस्थित गर्न र बाँकी १,९४० हेक्टर कृषि योग्य जमीन मध्ये करिब १४० हेक्टर भिरालो/पाखोलाई छाडेर १,८०० हेक्टर जमीनमा थप सिंचाइको व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ ।

वि.सं. २०४५ सालमा विभिन्न चरणहरूमा अध्ययन गरी चिंगाड लगायत खहरे र भुप्रा खोलाहरू समेतबाट पानी ल्याई सुर्खेत उपत्यकाको सिंचाइ गर्न पहाडी क्षेत्रमा नहरको षभि भिलनतज ज्यादै लामो हुने, पछि मर्मत संभारको क्रममा जटिलता तथा हालका वर्षहरूमा सुर्खेत उपत्यकामा देखिएको वढ्दो शहरीकरण समेतलाई ध्यानमा राखी उक्त अवधारणालाई केही परिमार्जन गरी भुप्रा र खहरे खोलाहरू मात्र प्रयोग गरी २४ कि.मी. मुल नहर बनाई थप नयाँ १,८०० हेक्टर कमाण्ड क्षेत्रलाई सिंचाइ सेवा सुनिश्चित गर्नुका साथै १,२०० हेक्टर जमीन सिंचाइ गर्ने पुरानो संरचनाहरूको सुदृढीकरण तथा व्यवस्थापन सहितको अवधारणा बनाई आयोजनाको काम अघि वढाइएको छ । कुल ४० करोड इष्टिमेट रहेको यस आयोजनाको प्रति हेक्टर लागत रू. २,२२,००० (रू. दुई लाख वाइस हजार मात्र) रहेको छ । आ.व. २०६४/६५ देखि यस आयोजना शुरू भई वि.सं. २०७२/७३ मा सम्पन्न गरिने लक्ष्य छ ।

व.उ.शि. नं.	:	३५७११७-३/४
आयोजनाको शुरू मिति	:	आ.व. २०६४/६५
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	:	आ.व. २०७३/७४
कुल लागत	:	रू. १ अर्ब
आयोजनाको प्रकृति	:	निर्माण
स्रोत	:	नेपाल सरकार
आ.व. २०७४/७५ को बजेट	:	

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- आयोजनाको विस्तृत सर्भेक्षण गरी लागत अनुमान सहितको प्रतिवेदन तयार भएकोमा थप अध्ययन भैरहेको ।

- आयोजना बारे नागरिक सुनुवाइ भएको ।
- स्रोतमा पानी उपलब्धता बारे सम्बन्धित सरोकार जलउपभोक्ताहरूसंग छलफल तथा अध्ययन भैरहेको ।

५. मर्मत सम्भार आयोजना

यस कार्यक्रम अन्तर्गत निर्माण पुरा भएका ठूला तथा मझौला सिंचाइ आयोजनाहरूको उपादेयतालाई घट्ने नदिइ व्यवस्थित रूपमा सिंचाइ सेवा उपलब्ध गराउने उद्देश्य अनुरूप विभिन्न सिंचाइ प्रणालीहरूको मर्मत संभार गरि संचालन भई आएको छ । संयुक्त व्यवस्थापन अन्तर्गत संचालनमा रहेका सिंचाइ प्रणालीहरू (JMISs) तथा कृषक व्यवस्थित सिंचाइ प्रणालीहरू (FMISs) को मर्मत संभारको कार्य नेपाल सरकारको आफ्नै स्रोत र साधनबाट संचालन भैरहेको छ । सम्पन्न भैसकेका विभिन्न सिंचाइ प्रणालीहरूको आवश्यकता अनुसार समयमै मर्मत संभार कार्यहरू सम्पन्न गरी कृषकहरूलाई व्यवस्थित सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउने कार्य भै आएको छ ।

ब.उ.शि. नं.	:	३५७१९८-३/४
आयोजनाको शुरु मिति	:	आ.व. २०४७/४८
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	:	सालबसाली
कुल लागत	:	सालबसाली
आयोजनाको प्रकृति	:	मर्मत संभार तथा दीगो व्यवस्थापन
स्रोत	:	नेपाल सरकार
आ.व. २०७४/७५ को बजेट	:	रु. ५२,०२,९८,०००/-

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- संयुक्त व्यवस्थापनमा रहेका विभिन्न सिंचाइ प्रणालीहरूको करिब ३,२४,००० हे. कमाण्ड क्षेत्र भित्र सिंचाइ सेवा पुऱ्याउन सिंचाइ प्रणालीको नियमित मर्मत सम्भार तथा सञ्चालन गरिएको ।
- कृषक व्यवस्थित प्रणालीहरूको मर्मत गरी सञ्चालन तथा दीगो व्यवस्थापनको कार्यमा सहयोग पुऱ्याइएको ।
- केही पहाडी सिंचाइ प्रणालीहरूको पुनर्स्थापना कार्य भैरहेको ।
- एकिकृत वाली तथा जल व्यवस्थापन संबन्धी कार्य कृषि क्षेत्रसंग समन्वयात्मक रूपमा संचालन भैरहेको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- मर्मत सम्भार कार्यक्रमअन्तर्गत संयुक्त व्यवस्थापनमा सञ्चालित सिंचाइ प्रणालीहरूको सालबसाली नियमित मर्मत सम्भार कार्यगरी सिंचाइ सेवा व्यवस्थित गर्ने ।

- माग भइ आएका र आवश्यक देखिएका कृषक व्यवस्थित सिंचाइ प्रणालीहरूको मर्मत सम्भार कार्य गरी सिंचाइ सेवा व्यवस्थित गर्ने ।
- सिंचाइ विभागले कृषि विभाग र नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् समेतसँग समन्वय गरी एकीकृत वाली तथा जलव्यवस्थापन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- केही पहाडी सिंचाइ प्रणालीहरूको पुनर्स्थापनाको कार्य चालू रहने ।

१०. बृहत् सरकारी सिंचाइ योजनाको पुनर्स्थापना तथा व्यवस्थापन हस्तान्तरण

नारायणी सिंचाइ आयोजना

नारायणी अंचल पर्सा, वारा एवं रौतहट जिल्लाको दक्षिणी भेगका ३७,४०० हेक्टर जग्गामा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराई कृषि उत्पादनमा अभिवृद्धि गरि स्थानीय कृषकहरूको जीवनस्तर उकास्ने उद्देश्यले नारायणी (गण्डक) नदीमा वैरेज निर्माण गरि नहर प्रणाली विकास गरिएको छ । भारत सरकारद्वारा विकास गरिएको यो प्रणालीको हेडवर्क्स नेपाल भारतको सिमानामा नारायणी नदीमा भारतको विहार राज्यको वाल्मीकीनगरमा निर्माण गरि पूर्वी मुल नहर (तिरहुत मुल नहर) को दोन शाखा नहर मार्फत पश्चिम चम्पारनको इनर्वा गाउँ एवं नेपालको पर्सा जिल्लाको जानकीटोल गा.वि.स.बाट नेपालमा प्रवेश गराई नेपाल पूर्वी नहरमा पानी उपलब्ध गराईएको छ । २,५०० क्युसेक क्षमताको ९२ कि.मि. लामो दोन शाखा नहरको अन्तिम विन्दुवाट नेपालको लागि ८५० क्युसेक क्षमताको नेपाल पूर्वी नहर एवं १,५५० क्युसेक क्षमताको विहारको घोरासहन शाखा नहर विकास गरिएको छ । यो प्रणाली सन १९७५ एवं १९७६ मा दुई चरणमा नेपाल सरकारलाई हस्तान्तरण गरियो । तद्उपरान्त विश्व बैंकको ऋण सहायतामा नेपाल सरकारद्वारा कमाण्ड क्षेत्र विकास कार्यक्रम संचालन गरि ७.५ हेक्टर को सिंचाइ रोटेशन ब्लक बनाई फार्म स्तरसम्मको प्रणाली विकसित गरिएको छ ।

कोशी पश्चिमी नहर तथा पम्प नहर आयोजना

वि.सं. २००९ भारत सरकारसंग नेपाल सरकारको कोशी सम्झौता भए पश्चात द्विपक्षीय हितलाई ध्यानमा राखी वि.सं. २०२२ सालवाट कोशी नहरहरूको निर्माण शुरू भई त्यसको बाह्रवर्षपछि निर्माण सम्पन्न भयो । शुरूमा यसको लागत १८.५ करोड अनुमान गरिएतापनि वित्तीय तथा अन्य विभिन्न कारणहरूले गर्दा लागत बढेर ४१.८ करोड पुग्न गयो । आ.व. २०४४/४५ तिर चन्द्रनहर पुनर्स्थापन तथा विस्तार आयोजना संगै कोशी पश्चिमी तथा पम्पनहरको कार्य संगै भइरहेकोमा त्यसको वर्षदिन पछिनै चन्द्रनहर पुनर्स्थापन तथा विस्तार आयोजना जिल्ला सिंचाइ कार्यालय, सप्तरीले हेर्ने भएपछि कोशी नहरहरू अधुरो अवस्थामै भारत सरकारले नेपाल सरकारलाई हस्तान्तरण गर्‍यो । वि.सं. २०५१ सालसम्म जेनतेन उपलब्ध थोरै बजेटमा मर्मत संभार तथा संचालन हुँदै आएकोमा आर्थिक वर्ष २०५१/५२ देखि कोशी पम्प तथा पश्चिमी नहर प्रणाली सिंचाइ विभागको जिम्मा आयो ।

कोशी पश्चिमी नहरले यसका १३ वटा शाखा तथा १९५ वटा प्रशाखाहरूबाट कोशी व्यारेजबाट पश्चिम तिर नेपालमा ३५.१५ कि.मि. लामो मुलनहरद्वारा ११,३०० हेक्टर भूमिमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउँछ । त्यस्तै कोशी पश्चिमी नहरको मूलनहरको चेनेज १६+०५० वाट ३ कि.मी. उतर तिर लिंक नहरद्वारा पश्चिमी नहरको पानीलाई राजविराज संगै रहेको पम्पहाउस सम्म पुऱ्याई पम्पहाउसबाट ५० फिट माथि पानी तानेर पम्प नहरको ४१ कि.मी लामो मूलनहरबाट पश्चिमतिरको १३,१०० हेक्टर भूमिमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउँछ । यसका ११ वटा शाखाहरू रहेका छन् । २०४५ मा आएको बाढीले केही दिन पहिलेमात्र निर्माण सम्पन्न भएको पम्पनहरमा ठूलै क्षति पुऱ्याएको थियो । त्यस्तै गरेर २०५३ सालमा आएको बाढीलेपनि यस प्रणालीलाई ठूलै असर गऱ्यो । बाढीका कारण नहरहरूमा जम्मा भएको १ देखि १.५ मीटरसम्म बाक्लो सिल्टले गर्दा नहरहरूले क्षमता अनुसार पानी पटाउन नसकेको अवस्था विद्यामान छ । पम्पहाउसमा रहेका ६ मध्ये २ वटामात्र संचालन भै नहर संचालनलाई धानिरहेको नाजूक अवस्था छ र ११ वटा मध्ये अधिकांश नहरहरू राम्रो संचालनमा आउन नसकेको दुइ दशकभन्दा बढी भैसकेको छ । यी नहर प्रणालीका सर्भिस रोडको अवस्थापनि दयनीयनै रहेको छ ।

चन्द्रनहर सिंचाइ आयोजना

यो नेपालको सवैभन्दा पुरानो पक्की बांध भएको सिंचाइ प्रणाली हो । यसको निर्माण भण्डै सयवर्ष पहिले शुरूभएको थियो । तत्कालिन राणा प्रधानमन्त्री चन्द्र शमशेरले बेलायतको भ्रमण पश्चात इष्ट इण्डिया कम्पनीसंग अनुरोध गरी एक जना चीफ इन्जिनियरलाई भिकार्ई सिंचाइ योजना बनाउन संभाव्यता अध्ययन गर्न लगाउंदा त्रियुगा नदी, मनुष्मारा, बाणगंगाका स्रोतलाई तीन वटा सिंचाइको सम्भावना भएको क्षेत्र ठहर गरी तत्कालिन राणाहरूको बढी मौजा रहेको वरमभिया क्षेत्रलाई उपयुक्त ठहऱ्याई, आवश्यक इन्जिनियर तथा प्राविधिकहरू इष्ट इण्डिया कम्पनीबाट भिकार्ई स्थानीय जनताहरूको श्रमदानद्वारा स्थानिय रूपमा उपलब्ध साधन स्रोत तथा इष्ट इण्डियाकै उपकरण पाटपूजाको प्रयोग गरी बनाइएको थियो । वि.सं. १९७९ मा शुरू भई वि.सं. १९८४ मा सम्पन्न भई सोही साल देखि नहर संचालनमा भएको थियो । यसबाट सप्तरी जिल्लामा २० गा.वि.स. का भण्डै २५ हजार घरधुरीका डेढ लाख जनसंख्यालाई प्रत्यक्ष लाभ पुगेको छ । १०,५०० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउन २९ कि.मी. लामो मूल नहरका साथै ११ शाखा नहरहरू र विस्तार क्षेत्रका २ शाखाहरू रहेका छन् । ११.६ क्यूमेक्स डिजाइन डिस्चार्ज रहेको यसको स्रोतमा अझै पानीको पर्याप्तताले गर्दा (त्रियुगा नदी) अहिले पनि आफ्नो कमाण्ड क्षेत्रका सवै जग्गामा वर्षा याममा सिंचाइ पुऱ्याउने क्षमता राख्दछ । २०४३/४४ मा पुनर्स्थापना र विस्तार योजनाहरूबाट नहर कमाण्ड क्षेत्र विस्तार गरिएको यस प्रणालीमा हाल मुख्य समस्याका रूपमा संरचनाहरू भत्किएको र खोल्ला खोल्लीको सतह नहरको भन्दा माथि पर्न गई नहरमा दिल भत्काउने नहरमा सिल्ट थुपर्ने आदि समस्याले ग्रष्ट छ । २०५५/५६ मा यहां लागु भएको सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरण आयोजनाले नहर लगायत केही नहरहरूमा आवश्यक संरचना गत सुधार गरिएतापनि खोलाको बाढी र सिल्ट नहरमा थुप्ने तथा नहरको सर्भिस रोड जीर्ण पारेको अवस्था छ ।

कमला सिंचाइ आयोजना

कमला सिंचाइ योजनाले पश्चिमी नहर प्रणाली मार्फत धनुषा जिल्लाको १२,५०० हेक्टर (३६ गा.वि.स.) र पूर्वी नहर प्रणाली मार्फत सिरहा जिल्लाको पनि १२,५०० हेक्टर (४० गा.वि.स.) गरी जम्मा २५,००० हेक्टर खेती योग्य जग्गामा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने उद्देश्य राखिएको हो । यस योजना २०१७ साल कार्तिक २६ गते तत्कालिन सिंचाइ मन्त्री श्री गणेशमान सिंहज्यूबाट शिलान्यास भई निर्माण कार्य शुरू भएको थियो । २०२२ साल देखि २०३० सालसम्म योजनाको निर्माण कार्य रोकिए पनि २०३० सालबाट पूर्वी र पश्चिमी नहर प्रणालीहरूको सर्वेक्षण तथा निर्माण कार्य शुरू भई नेपाल सरकारको आफ्नै स्रोतमा केही संरचनाहरूको समेत निर्माण सम्पन्न भई २०४० सालबाट पानी संचालन हुन थालेको हो । पछि पूर्वी नहर प्रणालीको ८,००० हेक्टरमा सगरमाथा एकीकृत ग्रामिण विकास परियोजनाबाट कमाण्ड क्षेत्र विकासका कार्यहरू भएको थियो । योजनाको अवस्थामा सुधार ल्याई जल उपभोक्ता संस्थालाई योजना हस्तान्तरण गर्दै लैजाने उद्देश्यले २०५४/५५ सालमा एशियाली विकास बैंकको ऋण सहयोगमा सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरण आयोजना (IMTP) लागु भयो । आयोजनाबाट १७,००० हेक्टर कमाण्ड क्षेत्रमा सुव्यवस्थित सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउन राखिएको उद्देश्य पुरा नहुँदै २०५८/५९ मा ऋण सम्झौताको म्याद समाप्त भइ उक्त पुनः निर्माण कार्य बन्द भयो ।

यस प्रणालीको कमाण्ड क्षेत्र ठूलो भएको, नहर संरचनाहरू पुराना एवंम् जीर्ण अवस्थामा रहेको छ । साथै कमला सिंचाइ प्रणाली निर्माण कार्यहरू अधुरो अवस्थामा रहेकोले योजनाबाट पुऱ्याउनु पर्ने सिंचाइ सुविधा किसानहरूलाई सुव्यवस्थित रूपले पुऱ्याउन अफ्तयारो भइरहेको छ । तापनि कमला सिंचाइ प्रणालीको सीमित स्रोत, साधन एवं प्राविधिकहरू तथा ज.उ.स.को अथक प्रयासबाट आंशिक कमाण्ड क्षेत्रमा धान र गहुँ बालीमा पानी संचालन भइरहेको छ ।

नारायणी लिफ्ट सिंचाइ आयोजना

जर्मनी परामर्श दातृ संस्था लेहमायर जी एम बी एच द्वारा विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन गरे पश्चात २०३७ साल देखि निर्माण थालिएको यस सिंचाइ प्रणाली शुरूमा चितवन उपत्यका सिंचाइ आयोजना नामले चिनिन्थ्यो । यसको निर्माण आ.व. २०४६/४७ मा सम्पन्न भई यसको संचालन, मर्मत संभार कार्य मर्मत संभार आयोजना अन्तर्गत आ.व. २०४९/५० देखि हुँदै आ.व. २०७१/७२ सम्म मध्यमाञ्चल सिंचाइ विकास डिभिजन, भरतपुर अन्तर्गत रहँदै आएकोमा आ.व. २०७२/७३ देखि नारायणी लिफ्ट, खगेरी सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजनबाट संचालन तथा मर्मत संभार हुँदै आएको छ । यस प्रणालीबाट करिब १० हजार घरधुरी लाभान्वित छन् । यसको हेडवर्क्समा रहेको दुईवटा पम्प हाउस मध्ये पम्प हाउस “ए” जुन नारायणघाटको पोखरा बसपार्कसंगै रहेको छ, ले २२ मीटर माथि पानी तानी ५०० मी. लामो लिंक नहरमा पठाउँछ । यसबाट “बी” नहर प्रणालीमा पानी आपूर्ति गर्दछ । “बी” नहर प्रणालीबाट सिंचाइ हुने २,४०० हेक्टर मध्ये हाल २००० हेक्टर जमीनलाई पानी आपूर्ति गरिरहेको छ । पम्प हाउस “ए” मा ५ वटा पम्पहरू जडान भएका छन् । जसमध्ये २ वटा ४ घन. मी./से, २ वटा २ घन मी./से. तथा १ वटा १ घन मी. /से. पानी तान्ने क्षमताका छन् । तर हाल ४ घन मी./से. को २ र २ घन मी./से. का २ गरी ४ वटा पम्प चालु

अवस्थामा रहेका छन् । “बी” नहरबाट लिंक क्यानलका मद्दतले १०० मीटर जति पूर्व अर्को पम्प हाउस “बी” ले १८ मीटर माथि पानी तानी “सि” नहर प्रणालीमा पानी पटाउन्छ । पम्प हाउस “बी” मा १ वटा १.६ घ.मी./से. तथा ३ वटा ०.८ घ.मी./से. क्षमताका गरी जम्मा ४ वटा पम्पहरू रहेका छन् । त्यसमध्ये ०.८ घन मी./से. क्षमताका दुईवटा पम्पहरू मात्र संचालन भई २,३०० हे. मध्ये १,२०० हेक्टर भूमिमा मात्र सिंचाइ सेवा पुऱ्याउँदै आएको छ । यस प्रणालीबाट हाल जम्मा ३,२००-३,५०० हेक्टरमा धानबालीका लागि मात्र पानी आपूर्ति भइरहेको अवस्था छ ।

कन्काई सिंचाइ आयोजना

पूर्वपश्चिम राजमार्ग देखि दक्षिण, नेपाल भारत सिमाना देखि उत्तर कृष्णा नदी देखि दक्षिण पश्चिम र कन्काई नदीदेखि पश्चिम यी चारकिल्ला भित्र कमाण्ड क्षेत्र फैलिएर रहेको भापा जिल्लाको चन्द्रगढी देखि ३२ कि.मी पश्चिममा अवस्थित कन्काई सिंचाइ आयोजनाको विस्तृत संभाव्यता अध्ययन वि.सं. २०२७ सालमा थालिएको थियो । त्यस पश्चात वि.सं. २०२९ सालबाट निर्माण शुरु भयो । दुइ चरणमा गरी वि.सं. २०४८ सालसम्ममा सम्पन्न यस आयोजनाको तत्कालिन समयको कुल लागत रु ३१ करोड ३ लाख १० हजार थियो । जसमा एशियाली विकास बैंकको ऋण सहायता समेत प्राप्त भएको थियो । २०४८ साल देखि नहर संचालन शुरु भएको यस आयोजनाले जम्मा ८,००० हेक्टर कमाण्ड क्षेत्र ढाकेको छ । हाल जम्मा ७,००० हेक्टर भूमिमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउँदै आएको यस आयोजना आ.व. २०५१/५२ देखि संयुक्त व्यवस्थापन अन्तर्गत संचालन हुँदैआएको हो । सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना अन्तर्गत नहर प्रणालीमा आवश्यक सुधार गरी आ.व. २०६६/६७ मा कन्काई सिंचाइ प्रणाली जल उपभोक्ता संस्थालाई यसका शाखा नहरदेखि तलका नहर प्रणालीको संचालन तथा मर्मत संभारको जिम्मा हस्तान्तरण भैसकेको छ । हाल आएर यस आयोजनाको हेडवर्क्स तथा मूलनहरमा विभिन्न स्थानमा समस्या देखिएको छ ।

नेपाल गण्डक पश्चिम नहर सिंचाइ आयोजना

भारत सरकार तथा तत्कालिन नेपाल सरकार बीच वि.सं. २०१६ मा सम्पन्न गण्डक सम्झौता पश्चात बाल्मिकी नगर स्थित त्रिवेणीमा नारायणी नदीमा बाँध बनाइ पश्चिमी नहर बनाउने सिलसिलामा वि.सं.२०२४ मा भारत सरकारबाट शुरु भयो । नेपाल तर्फको नेपाल गण्डक पश्चिमी नहर वि.सं. २०३५ मा सम्पन्न भइ भारत सरकारबाट वि.सं २०३६ मा नेपाललाई हस्तान्तरण भयो । त्यस पश्चात वि.सं. २०३९ देखि एशियाली विकास बैंकको ऋण सहायतामा लागत रु १८.६४ करोडको लागतमा कमाण्ड क्षेत्र विकास आयोजना शुरु भइ आ.व. २०४५/४६ मा सम्पन्न भयो । नेपाल गण्डक पश्चिमी नहरका लागि ३०० क्यसेकको छुट्टै सानो गेट भारत पश्चिमी नहरको गेट देखि केही माथि निर्माण गरि यसबाट ८,७०० हेक्टर भूमि र भारतीय पश्चिमी नहरको एउटा शाखाबाट नेपालको पिपरपाटी प्रसौनीमा १,६०० हे. (पिपरपाटी मा १,००० तथा प्रसौनीमा ६००हे.) गरी जम्मा १०,३०० हेक्टर कमाण्ड क्षेत्र कायम हुन आएको छ । यस नहरमा पानी संचालनको जिम्मा भारतीय पक्षको रहेको छ । वि.सं. २०४९ देखि संयुक्त व्यवस्थापनमा संचालित यस सिंचाइ योजनामा वि.सं.२०५१ साल देखि सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरण आयोजना लागु भइ आवश्यक मर्मत तथा सुधार गरी शाखा नहर तथा सो देखि मुनिका संरचनाहरूको व्यवस्थापन जिम्मा २०५० देखि गठित नेपाल गण्डक पश्चिमी नहर जलउपभोक्ता मूल समितिलाई हस्तान्तरण गरियो ।

हाल यस आयोजनाको मूल तथा शाखा नहरहरूमा विभिन्न स्थानहरूमा नहर संचालनमा नै व्यवधान आउने गरी नहर भत्के विग्रेकाले कमै जग्गामामात्र सिंचाइ भइरहेको अवस्था छ ।

बाणगंगा सिंचाइ आयोजना

वि.सं. २०२८ सालदेखि योजना भई नेपाल सरकारको लगानीबाट रु २ करोड २२ लाख लागतमा कपिलवस्तु जिल्लाको कृष्णनगरमा पूर्व पश्चिम राजमार्ग देखि १०० मीटर जति तल बाणगंगानदीको पूर्वधारमा पक्की बाँध बनाइ २०३५ सालमा सम्पन्न यस आयोजनामा २०३९ सालबाट एशियाली विकास बैंकको ऋण सहायतामा कमाण्ड क्षेत्र विकास आयोजना लागू भएको थियो । सिंचाइकालागि निर्मित जगदीशपुर रिजर्भ्वारको पानीको स्रोतसमेत मिलाइ कपिलवस्तु जिल्लाका ६, ३०० हेक्टर भूमिमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउँदै आएको छ । वि.सं. २०५४ सालमा एशियाली विकास बैंक कै ऋण सहायतामा सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरण आयोजना लागू भइ रु ३ करोड ७० लाख लागतमा मूल तथा शाखा नहरमा विभिन्न स्थानमा मर्मत सुधार समेत भएको यस आयोजनामा मुलनहर तथा लक्ष्मीनगर, तौलिहवा लगायतका शाखाहरूमा पानी चुहिने तथा भएका नहर संरचनाहरू पुराना भइ प्रभावकारी सिंचाइ व्यवस्थापन गर्न नसकिने अवस्था रहेको छ ।

सेती नदी सिंचाइ आयोजना

कास्की जिल्लाको पोखरा म.पा.मा चीन सरकारको अनुदान सहयोगमा रु. ५५ करोडको लागतमा वि.सं. २०३७ साल कार्तिकबाट निर्माण शुरु भई २०४२ सालमा सम्पन्न भएको सेती नदी बहुउद्देशीय आयोजनालाई मर्मत संभार आयोजनाको पोखरा जलउपयोग आयोजना अन्तर्गत संचालन गरिँदै आएको थियो । यस आयोजना अन्तर्गत निर्माण भएको तीनवटा सुरुङ्गाबाट जम्मा १,५०० की.वा. विद्युत उत्पादन हुने विद्युत गृह तथा १,०३० हेक्टर भूमिमा सिंचाइ सुविधा पुग्ने ७.७ कि.मी. मुलनहर, ७.४६३ कि.मी. शाखानहर तथा २०.२७८ कि.मी लामो प्रशाखा नहरको सुविधा भएको सिंचाइ प्रणालीबाट पोखरा उपत्यकाका १००० हेक्टरमा सिंचाइ सुविधा विस्तार हुँदै आइरहेको थियो । करीव २ दशक अधिवाट पोखरा म.पा.को जौबारीमा अवस्थित यस आयोजनाको हेडवर्क्स तथा मुलनहरका विभिन्न स्थानमा भएको जीर्ण अवस्थाले गर्दा नहर संचालन गर्न तथा सिंचित क्षेत्रमा सिंचाइ सेवाबाट बन्चित रहेको अवस्था विद्यमान छ ।

ब.उ.शि. नं.	: ३५७११९-३/४
आयोजनाको शुरू मिति	: आ.व. २०६१/६२-२०४७/४८
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	: आ.व. २०७८/७९ (सालबसाली)
कुल लागत	: रू. (करोडमा)
नारायणी	: ७०
कमला	: २२३
कोशी वितरण	: ११८.९२
कोशी पम्प	: ४३.७६,
चन्द्र नहर	: १५३
नारायणी लिफ्ट	: १४९
बाणगंगा सिंचाइ प्रणाली	: ११५

कन्काई सिंचाइ	:	२१
सेती नदी सिंचाइ योजना	:	३६.०५
नेपाल गण्डक पश्चिमी नहर सिंचाइ:		१२०
आयोजनाको प्रकृति	:	पुननिर्माण
स्रोत	:	नेपाल सरकार
आ.व. २०७४/७५ को बजेट	:	रु. ६२,७८,३६,०००/-

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- कोशीपम्प, कोशी वितरण, कमला, चन्द्र नहर, नारायणी लिफ्ट सिंचाइ प्रणाली र नारायणी सिंचाइ प्रणालीहरूको ठेक्का स्वीकृती भइ निर्माण कार्य सुचारू रहेको ।
- नेपाल गण्डक, बाण गंगा, सिंचाइ प्रणालीको संरचनाहरूको पुनः निर्माण मर्मत सुधारका लागि विस्तृत सर्वेक्षण कार्य भएको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- कोशी पम्प, कोशी वितरण, कमला, चन्द्र नहर, कन्काई, नारायणी, नारायणी लिफ्ट सिंचाइ प्रणालीहरूको निर्माण कार्य सुचारू रहने ।
- कन्काई, सेती जलउपयोग, नेपाल गण्डक, बाणगंगा, सिंचाइ प्रणालीहरूको निर्माण प्रकृया अधि बढाउने ।

११. बागमती सिंचाइ आयोजना

बागमती सिंचाइ आयोजना नेपालका वृहत सतह सिंचाइ आयोजनहरू मध्ये एक हो । बागमती सिंचाइ आयोजनाको प्रारम्भ सुनकोशी तराई आयोजनाको रूपमा शुरू भएको हो । UNDP / FAO ले सन् १९६७ देखि १९७२ सम्ममा यसको गुरू योजनाको अध्ययन गरेको थियो । बागमती सिंचाइ आयोजनाको प्रथम चरणमा सर्लाही जिल्लाको १४,००० हेक्टर र रौतहट जिल्लाको २३,००० हेक्टर गरी जम्मा ३७,००० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउने उद्देश्यले नेपाल सरकारको आफ्नै स्रोतमा आ.व. २०३५/३६ मा निर्माण कार्य शुरू गरिएको हो । यस आयोजना अन्तर्गत आवश्यक संरचना सहित पश्चिम मुल नहर तथा प्रशाखा नहर सहित भलोहिया शाखा नहर र केही निर्माण उपकरण खरिद गर्न २० जुन १९८७ मा साउदी विकास कोषसंग ३० मिलियन साउदी रियालको पहिलो ऋण सम्झौता भएको थियो । यस आयोजनाको गेट निर्माणको लागि जापानी ऋण विमोचन कोषबाट आर्थिक तथा UNDP बाट प्राविधिक सहयोग प्राप्त भएको थियो ।

वि.स. २०५० सालको बाढीबाट क्षतिग्रस्त भएको आयोजनाको व्यारेज तथा नहर प्रणालीको पुनः निर्माण, पश्चिमी नहर प्रणाली अन्तर्गत वगही र बहुअरी शाखा नहरको निर्माण र भलोहिया शाखा अन्तर्गत १२,५०० हेक्टरमा कमाण्ड क्षेत्र विकास गर्नको लागि साउदी विकास कोष संग १२ जुन १९९५ मा ७४ मिलियन साउदी रियालको दोश्रो ऋण सम्झौता भएको थियो । यसका अतिरिक्त पूर्वी नहर प्रणाली अन्तर्गत प्रशाखा नहर निर्माण, ८,३७६ हेक्टरमा कमाण्ड क्षेत्र विकास, नहर निरीक्षण सडकमा ग्राभेलिड गर्न र आयोजनाको कमाण्ड क्षेत्र भित्र परेका नदीहरूमा नदी नियन्त्रण कार्य गर्नका लागि २३ डिसेम्बर १९९७ मा साउदी विकास कोषबाट थप ४०.६ मिलियन साउदी रियाल ऋण सहयोग प्राप्त भएको थियो ।

हालसम्म भरपर्दो किसिमले सिंचाइ सुविधा नपुगेको करिव १६,६०० हेक्टर मध्ये सर्लाही तर्फ १३,६०० हेक्टर र रौतहट तर्फ ३,००० हेक्टर क्षेत्रमा सिंचित क्षेत्र विकास कार्यक्रम लागु गर्ने, मुलनहरहरूमा silt ejector निर्माण गर्ने, सिंचित क्षेत्र भित्र रहेका लिंक तथा कृषि सडकहरूमा ग्रेभेलिङ गर्ने, सिंचित क्षेत्रको बचाउ तथा संरक्षण गर्ने कार्य तथा परामर्श सेवाको लागि फेरि साउदी विकास कोषसंग ३ सेप्टेम्बर २००७ मा ५६.२५ मिलियन साउदी रियालको ऋण सम्झौता भएको छ ।

पहिलो चरण : प्रथम फेज

- सर्लाही जिल्लाको भीम नदी देखि पश्चिम र रौतहट जिल्लाको लमाहा नदी देखि पूर्व (मनुष्मारा र लखनदेही नदी वीचको ३,५०० हेक्टर बाहेक) वीचको ३७,६०० हेक्टर खेतीयोग्य जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने ।
- रौतहट जिल्लाको लमाहा नदी देखि पश्चिम र लालबकैया नदीदेखि पूर्व वीचको ८,००० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने ।
- यसरी पहिलो चरण प्रथम खण्ड अन्तरगत कुल ४५,६०० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने ।

पहिलो चरण : दोश्रो फेज

- बारा जिल्लाको लालबकैया नदी देखि पश्चिम र पसाहा नदी देखि पूर्व वीचको खेती योग्य २२,४०० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने ।
- अतः पहिलो चरण अन्तर्गत कुल ६८,००० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने ।

दोश्रो चरण :

- व्यारेज भन्दा माथि तर्फ (U/S) बागमती नदीमा उच्च बाँध (high dam) निर्माण गरी १४० मेगावाट विद्युत उत्पादन गर्ने ।
- सर्लाही जिल्लाको भीम नदी देखि पूर्वको सर्लाही, महोत्तरी र धनुषा जिल्लाको ५४,००० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने ।
- तसर्थ पहिलो र दोश्रो चरण गरी कुल क्षेत्रफल १,२२,००० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने ।

प्रथम चरण: प्रथम र दोश्रो फेज

व.उ.शि. नं.	:	३५७१२०-३/४
आयोजनाको शुरू मिति	:	आ.व. २०३५/३६
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	:	आ.व. २०७३/७४
कुल लागत	:	रु.
आयोजनाको प्रकृति	:	निर्माण तथा मर्मत सुधार
स्रोत	:	साउदी विकास कोष
आ.व. २०७४/७५ को बजेट	:	रु. ४०,९४,९२,०००।-

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- बागमती नदीमा व्यारेज निर्माण सम्पन्न भएको ।
- ४५,९४० हे. कमाण्ड क्षेत्र संरक्षणको कार्य मध्ये ४२,९०२ हे. कमाण्ड क्षेत्र संरक्षण कार्य सम्पन्न भएको ।
- मूल तथा शाखा नहर लम्ब्याउने कार्य सम्पन्न भएको ।
- १,०८२ हेक्टर जग्गा अधिग्रहण सम्पन्न भएको ।
- पूर्वी मुल नहर २४.२५ कि. मी., शाखा नहर ५० कि. मी., प्रशाखा नहर ६७ कि. मी. निर्माण सम्पन्न भएको ।
- पश्चिमी मुल नहर २८ कि. मी. शाखा नहर ६२ कि. मी., प्रशाखा नहर ६६.२२ कि.मी. निर्माण सम्पन्न भएको ।
- ३८,३०० हेक्टर कमाण्ड क्षेत्र विकास कार्य सम्पन्न भएको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- कमाण्ड क्षेत्र बचाव तथा संरक्षण कार्य गर्ने ।
- नहर संचालन तथा रेखदेख मर्मत संभार गर्ने ।
- व्यारेज संचालन मर्मत संभार ।
- अगुमेन्टेसन सिंचाइ प्रणाली सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
- कार्यालय भवन निर्माण गर्ने ।
- सर्भिस रोड मर्मत तथा बचावट गर्ने ।
- क्षतिग्रस्त संरचना जिर्णोद्धार कार्य गर्ने ।

१२. बबई सिंचाइ आयोजना

बबई नदीमा बाँध बनाइ बर्दिया जिल्लाको करिव १३,२४० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउने उद्देश्यले यो आयोजना सन १९८३ मा तर्जुमा गरिएको थियो । बजेटको व्यवस्था हुन नसकी आ.व. २०४४/४५ सम्म संचालन हुन सकेन । पूर्व पश्चिम राजमार्गको बबई नदीमा पर्ने पुल पनि यसै बाँध साथ सम्मिलित भएकोले करिव रू. ६३ करोडको लागतमा नेपाल सरकारको साधन र श्रोतबाट आ.व. २०५३/५४ मा वियरकम ब्रिज निर्माण कार्य पुरा गरि २८ कि.मि. मुल नहर निर्माण गरि किसानहरूको नहरमा पानी संचालन भैरहेको छ ।

ब.उ.शि. नं.	:	३५७१२१-३/४
आयोजनाको शुरू मिति	:	आ.व. २०४५/४६
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	:	आ.व. २०७२/७३
कुल लागत	:	रू. ३ अर्ब ७७ करोड १० लाख ८७ हजार (संशोधित)
आयोजनाको प्रकृति	:	निर्माण
स्रोत	:	नेपाल सरकार
आ.व. २०७४/७५ को बजेट	:	रू. ७१,६३,५५,०००/-

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- हेडवर्क्स, मूल तथा शाखा नहर निर्माण भई हालसम्म २६,००० हे. मा सिंचाइ सेवा पुगेको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- मूलनहर रिमोडलिङ्ग (क्षमता विस्तार) गर्ने ।
- शाखा नहरहरू निर्माण गर्ने ।
- बाढीबाट क्षतिग्रस्त संरचना निर्माण गर्ने ।
- सिंचित क्षेत्रमा ड्रेनेज निर्माण गर्ने ।
- सर्भिस सडक निर्माण, जग्गा खरिद गर्ने ।
- नहर संचालन मर्मत सम्भार गर्ने ।

१३. महाकाली सिंचाइ आयोजना (तेस्रो चरण)

सुदुर पश्चिमाञ्चल क्षेत्रको महाकाली अञ्चल, कञ्चनपुर जिल्लामा संचालित यस महाकाली सिंचाइ परियोजनाको स्रोत महाकाली नदी हो । भारतको शारदा ब्यारेजबाट नेपाललाई हिंडुदमा १५०क्यूसेक तथा वर्षायाममा (१५ मई देखि १५ अक्टोबर सम्म) ४६० क्यूसेक र पानी बढी भएका खण्डमा अधिकतम १,००० क्यूसेकसम्म उपलब्ध गरिने गरी भारत सरकारसंग सन् १९२० मा सम्झौता भएको थियो । नेपाल सरकारले करिव रू. २ करोडको लागतमा आर्थिक वर्ष २०२७/२८ देखि मुल नहर र शाखा नहरहरूको निर्माण कार्य शुरू गरी वि.सं. २०३३ सालमा पुरा भएपछि २,६५० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराइएको थियो । आ.व. २०३७/३८ देखि प्रथम चरण र आ.व. २०४६/४७ देखि दोस्रो चरणको कार्य शुरू भएको थियो । नेपाल सरकार तथा भारत सरकार बीच सम्पन्न शारदा बाँध टनकपुर बाँध तथा पञ्चेश्वर परियोजना समेत महाकाली नदीको एकीकृत विकास सम्बन्धी सन्धि अनुसार नेपाललाई शारदा बाँधबाट वर्षा याममा १,००० क्यूसेक पानी प्राप्त हुने भएकोले परियोजनाको प्रथम चरण अन्तर्गतको मुल नहरको क्षमता पनि पहिलेको ४६० क्यूसेकबाट १,००० क्यूसेक क्षमताको लागि नहरको रिमोडलिङ्गको कार्य पुरा गरिएको थियो ।

प्रथम चरण

आयोजनाको अवधि : आ.व. २०३७/३८ देखि २०४२/४३ सम्म

सिंचित क्षेत्र : ४,८०० हेक्टर

मुख्य मुख्य कार्यहरू:

१. मूल नहर निर्माण/नवीकरण	-	१३.७० कि.मी.
२. मूल नहरमा स्ट्रक्चर	-	६४ वटा
३. शाखा नहरको	(क) नवीकरण	- ३७.१ कि.मी.
	(ख) नयां निर्माण	- १५७.७ कि.मी.
	(ग) स्ट्रक्चर	- ३०२ वटा

४. टर्सरी नहर	(क) नवीकरण	- ३४.८ कि.मी.
	(ख) नयां निर्माण	- १७,१२० कि.मी.
	(ग) स्ट्रक्चर	- १,२७६ वटा
५. ड्रेनेज	(क) नवीकरण	- १०२.३ कि.मी.
	(ख) नयां निर्माण	- १२१.८० कि.मी.
	(ग) स्ट्रक्चर	- ८२६ वटा
६. ग्रेभलिङ्ग	(क) सर्भिस रोड	- ५५.६० कि.मी.
	(ख) ग्रामिण सडक	- १५.०० कि.मी.
७. नदी नियन्त्रण कार्य	(क) महाकाली नदी	- ०.५ कि.मी.
	(ख) रोटेला नदी	- २.२ कि.मी.

दोश्रो चरण

आयोजनाको अवधि	:	आ.व. २०४६/४७ देखि २०५४/५५ सम्म
सिंचित क्षेत्र	:	६,८०० हेक्टर

मुख्य मुख्य कार्यहरू:

१. मुख्य तथा शाखा नहर	-	१३५ कि.मी.
२. ड्रेनेज च्यानल	-	४० कि.मी.
३. ग्रामेल सडक (गाउँ सडक समेत)	-	१२९ कि.मी.
४. नदी डाइभर्सन	-	४ कि.मी.
५. टर्सरी नहर	(क) नहर निर्माण	- २५७ कि.मी.
	(ख) स्ट्रक्चर निर्माण	- ३,९६२ गोटा

तेस्रो चरण

ब.उ.शि. नं.	:	३५७१२२-३/४
आयोजनाको शुरू मिति	:	आ.व. २०६३/६४
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	:	आ.व. २०७४/७५
कुल लागत	:	रु. ११.१७ अर्ब
आयोजनाको प्रकृति	:	निर्माण
स्रोत	:	नेपाल सरकार
आ.व. २०७४/७५ को बजेट	:	रु. ४१,४८,२५,०००/-

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- ७ गोटा नहर साइफनको निर्माण भएको ।

- १८ गोटा नहर माथिको ग्रामिण सडक पुल (VRB) को निर्माण गरिएको ।
- १६ गोटा एलडि साइफन, २ गोटा फुट ब्रिज र नहर साइड ड्रेन १० कि.मि.को निर्माण गरिएको ।
- कमाण्ड क्षेत्र र वरिपरिको वस्ती संरक्षणको लागि ५ कि.मि. नदी तटवन्ध कार्य गरिएको ।
- १२.६९ कि.मि. माटोको मूलनहर निर्माण र जग्गा अधिग्रहण ६५ हे. भएको ।
- आयोजनाको सम्पूर्ण कार्यक्षेत्र मध्ये ब्रम्हदेव एरीयाको लिङ्ग नहर र कमाण्ड एरीया विकास तथा मूलनहरको चैनेज १२+६९० देखि २८+८०० सम्मको विस्तृत अध्ययन कार्य सम्पन्न भएको ।
- त्रिभुवनवस्ती र मालाखेती क्षेत्रको विस्तृत अध्ययन कार्य अन्तिम चरणमा रहेको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- कमाण्ड क्षेत्र र वरिपरिको वस्ती संरक्षण को लागि खन्नेखोलामा ७ कि.मि. नदी तटवन्ध कार्य गर्ने ।
- मूलनहरको चैनेज १२+६९० देखि २८+८०० सम्मको जग्गा प्राप्ति कार्य तथा १६.११ कि.मि. माटोको नहर निर्माण र संरचनाहरूको निर्माण कार्य गर्ने ।
- त्रिभुवनवस्ती र मालाखेतीसम्मको मूलनहर लगायत सम्पूर्ण आयोजनाको विस्तृत अध्ययन कार्य पूरा गर्ने ।
- दोधारा क्षेत्रको जग्गा प्राप्ति तथा निर्माण कार्यको लागि खरिद प्रक्रिया सम्पन्न गरी निर्माण कार्य शुरू गर्ने ।

१४. सुनसरी मोरङ सिंचाइ आयोजना (तेस्रो चरण)

यो आयोजना सुनसरी र मोरङ जिल्लाको करीव ६८,००० हेक्टर कृषि योग्य जमिनमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउन शुरू भएको वृहत आयोजना हो । सन् १९७५ मा भारत सरकारबाट चतरा नहर योजना नेपाल सरकार लाई हस्तान्तरण भएपछि नहरको सुधार र सिंचाइ क्षेत्रको विकास गर्ने कार्यका लागि विश्व बैंकबाट सन् १९७८ मा ऋण सहयोग प्राप्त गरि यो योजना शुरू गरिएको थियो । यस योजना विभिन्न चरणमा शुरू गरिएको छ ।

प्रथम चरण

योजनाको अवधि	:	आ.व. २०३५/३६ देखि २०४२/४३ सम्म
सिंचित क्षेत्र	:	९,७५० हेक्टर
कुल लागत	:	३७.५ मिलियन यु.एस. डलर

दोश्रो चरण

योजनाको अवधि	:	आ.व. २०४५/४६ देखि २०५३/५४ सम्म
सिंचित क्षेत्र	:	१६,७०० हेक्टर
कुल लागत	:	४९.९ मिलियन यु.एस. डलर

हेडवर्क सुधार कार्य

योजनाको अवधि : आ.व. २०५०/५१ देखि २०५३/५४ सम्म

कुल लागत : २९.६८ मिलियन यु.एस. डलर

मुख्य मुख्य कार्यहरू

- पुरानो इन्टेक भन्दा करीव १,३०० मीटर माथि अर्को नयाँ इन्टेकको (डिजाइन क्षमता ४५ घन मी/से बाट बढाई ६० घन मि/से) को कार्य ।
- नयाँ इन्टेक र पुरानो इन्टेक बीच १,००० मीटर आर सि.सि. कल्भर्टको निर्माण काम ।
- डिसिल्टिङ्ग वेशिनमा जम्मा हुने सिल्ट नियमित रूपमा निकाल्न ड्रेजिङ्ग सिष्टमको जडान तथा संचालन गर्ने काम ।
- हालको इन्टेक भन्दा १,३०० मिटर माथि इन्टेक सार्दा उपलब्ध हुने हेडबाट ३.२ मेगावाट सम्म विद्युत शक्ति प्राप्त गर्न सकिने हुनाले चतरा मुल नहरको आर.डि. ८.५ मा माइक्रो हाइड्रोपावर प्लान्ट स्थापना गरि यसबाट प्राप्त विद्युत प्रणालीलाई राष्ट्रिय ग्रीडमा जोड्ने जसबाट ड्रेजिङ्ग मसिन चलाउनका साथै राष्ट्रिय ग्रीडमा पनि बढि भएको विद्युत सप्लाई गर्ने काम ।

तेश्रो चरण : प्रथम फेज

योजनाको अवधि : आ.व. २०५४/५५ देखि २०५८/५९

सिंचित क्षेत्र : ११,५०० हेक्टर

कुल लागत : ३९.१२ मिलियन यु.एस. डलर

मुख्य मुख्य कार्यहरू

- विराटनगर शाखा नहर अन्तर्गत ३,३०० हेक्टर जमिनमा कमाण्ड क्षेत्र विकास कार्य,
- हरिनगरा, महादेवकौल शाखा नहरको ८,२०० हेक्टर जमिनमा कमाण्ड क्षेत्र विकास कार्य,
- बुढी खोला एक्वेडक्ट कम ब्रिजको पुनः निर्माण कार्य ।
- चतरा मुल नहर सुदृढीकरण कार्य ।
- ५.५ कि.मी. कोशी तटबन्ध निर्माण ।

तेश्रो चरण : दोश्रो फेज

ब.उ.शि. नं. : ३५७१२३-३/४

आयोजनाको शुरु मिति : आ.व. २०५४/५५

आयोजना सम्पन्न हुने मिति : सालबसाली

कुल लागत : रू.

आयोजनाको प्रकृति : निर्माण तथा मर्मत सुधार

स्रोत : नेपाल सरकार

आ.व. २०७४/७५ को बजेट : रू. ५०,६४,६२,०००।-

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- नहरको नियमित मर्मत संभार र सञ्चालन तथा रेखदेख गर्ने कार्यका साथै क्षतिग्रस्त जीर्ण संरचनाहरूको मर्मत, पुनः निर्माण कार्य लगायत तेस्रो चरण अन्तर्गत पर्ने कार्यहरू भईरहेको ।
- कोशी नदीमा स्पर निर्माण कार्य सम्पन्न भएको ।
- कोशी नदीमा व्यारेज निर्माणको अध्ययन कार्य तयारी भई रहेको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- नहरको नियमित मर्मत संभार र सञ्चालन तथा रेखदेख गर्ने कार्यका साथै क्षतिग्रस्त/जीर्ण संरचनाहरूको मर्मत, पुनः निर्माण कार्य लगायत तेस्रो चरण अन्तर्गत पर्ने कार्यहरू संचालन गर्ने ।
- कोशी नदीमा व्यारेज निर्माणको अध्ययन गर्ने ।
- नहर संरचनाहरूको सालवसाली मर्मत संभार तथा सञ्चालन र रेखदेख गर्ने ।

१५. प्रगन्ना तथा बड्कापथ सिंचाइ आयोजना

दाङ्ग जिल्लाको देउखुरी उपत्यकाका लालमटिया, सिसनीया, सोनपुर चौलाही गा.वि.स. अन्तर्गत ५,८०० हेक्टर (सुधार ५,२०० हेक्टरमा तथा विस्तार ६०० हेक्टर) कृषियोग्य जमिनमा पश्चिम राप्ती तथा दोलाई नदीको पानी प्रयोग गरी बर्षे भरि सिंचाइ सुविधा पुर्याउने उद्देश्यले दातृ संस्था कुवेत फण्ड फर अरव इकोनोमिक डेभलोपमेन्टको (KFAED) ऋण सहयोग, नेपाल सरकार र उपभोक्ता कृषकहरूको जनसहभागितामा जनवरी १, १९९९ बाट प्रगन्ना कुलो सिंचाइ आयोजनाको कार्य शुरू भएपनि अध्ययन तथा मुख्य नहरको रेखाङ्कनमा विवाद आदि कारणले गर्दा वास्तविक निर्माण कार्य जुन, २००२ बाट मात्र शुरू भएको हो ।

पूर्व-पश्चिम राजमार्गको भालुवाङ्ग स्थित राप्ती नदीको पुल भन्दा केही तलबाट सो नदीमा ३ वटा साइड इन्टेक, मुख्य नहर र सो अन्तर्गतका अन्य संरचनाहरूको निर्माण कार्य सम्पन्न गरिने लक्ष लिइएको यस आयोजनाको मुख्य कार्यहरूमा सिभिल वर्क्स, कृषि प्रसार सेवा, संस्थागत विकास र परामर्श सेवा आदि रहेका छन् । सिभिल वर्क्स तर्फ प्रमुख संरचनाहरूमा, राप्ती नदीमा वनाइने तीन साइड इन्टेकहरूको अलावा अन्य नदीमा तीनवटा वीयरहरू, मुख्य नहर (लाइनिङ्ग समेत, क्रस रेगुलेटर, हेड रेगुलेटर, पुल तथा पुलेसाहरू, क्रस ड्रेनेज स्ट्रक्चरहरू एवं राप्ती नदीको दायाँ किनारमा १० कि.मी. लामो तटवन्ध, भवनहरू (ग्रेन स्टोरेज भवन तीन वटा र अपरेशन भवन दुईवटा) आदि रहेका छन् । यसको अलावा आयोजनाको कमाण्ड क्षेत्र भित्र २ सय वटा पीट ल्याट्रिन निर्माण समेत रहेका छन् ।

ब.उ.शि. नं.	: ३५७१२४-३/४
आयोजनाको शुरू मिति	: १ जनवरी १९९९
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	:
कुल लागत	:
आयोजनाको प्रकृति	: निर्माण

स्रोत : नेपाल सरकार तथा कुवेत (KFAED)

आ.व. २०७४/७५ को बजेट : रू. २४,०४,४४,०००/-

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- प्रगन्ना सिंचाइ आयोजनातर्फ राप्ती नदिको किनारमा ३ वटा साइड इन्टेक निर्माण भएको, नहर प्रणालीमा ठूला साना गरी ४५० वटा संरचना निर्माण, कमाण्ड एरिया वचावटको लागि १०.९ कि.मि. तटबन्ध निर्माण भएको ।
- बड्कापथ सिंचाइ आयोजनातर्फ साइड इन्टेकको सिभिल कार्य सम्पन्न भएको, मूल नहर निर्माण कार्य ४.५ कि.मि. सम्पन्न भएको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- कमाण्ड क्षेत्र वचावटको लागि १,६०० मि. तटबन्ध विस्तार हुने, शाखा नहरको विस्तार (प्रगन्नातर्फ गर्ने) ।
- मूल नहर निर्माण १०.७ कि.मि. बड्कापथ तर्फ गर्ने ।

१६. सिक्टा सिंचाइ आयोजना

सन् १९७५ मा यु.एन.डि.पि. र एशियाली विकास बैंकको सहयोगमा यस आयोजनाको **pre-feasibility** अध्ययन जर्मन परामर्श दातृ फर्म **Lahmeyer International GmbH** ले शुरू गरि यसको प्रतिवेदन वि.सं. २०३६ (सन् १९८०) मा तयार गरेको थियो । यो सिंचाइ आयोजना मध्य पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको बाँके जिल्लामा अवस्थित छ । बाँकेको अगैयामा राप्ती नदीमा बाँध निर्माण गरी सो जिल्लाका ३४ वटा गा.वि.स. र नेपालगंज नगरपालिका अन्तरगतको समेत ३३,७६६ हेक्टर भूमिमा सिंचाइको लागि पानी उपलब्ध गराउने यस आयोजनाको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । यसका साथै निर्माण गरिने बाँधबाट बाँयातर्फ रहेको राजकुलो सिंचाइ योजनाको १,८०० हेक्टरमा भरपर्दो सिंचाइ सुविधा प्राप्त हुनेछ । यसरी यस आयोजनाबाट ३५,५६६ हेक्टर कृषि योग्य भूमिमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध हुने लक्ष्य रहेको छ । यस आयोजना क्षेत्रको सीमाना उत्तरमा पूर्व पश्चिम राजमार्ग, पूर्वमा राप्ती नदी, दक्षिणमा नेपाल भारत सीमाना र पश्चिममा मान खोला रहेको छ ।

आयोजना अन्तरगत निर्माण गर्नुपर्ने कार्यहरू

यस आयोजना अन्तरगतको करिब ३६,००० हेक्टर जमीनमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउनका लागि निम्न बमोजिमका संरचनाहरू निर्माण गर्नुपर्ने छ ।

- बाँके जिल्लाको अगैयामा **barrage** निर्माण,
- हेडवर्क्सको दाँया किनारामा ६२.५ क्यूमेक्स बहाव क्षमता भएको हेडरेगुलेटर र डिसिल्टिङ वेसिनको निर्माण,
- हेडवर्क्सको बाँया तर्फ हाल संचालनमा रहेको राजकुलो सिंचाइ आयोजनाको लागि एउटा हेडरेगुलेटरको निर्माण,
- करीव ६४० मी. लामो १२.५ क्यूमेक्स क्षमताको **under sluice** सहित ६२.५ क्यूमेक्स क्षमताको डिसिल्टिङ वेसिनको निर्माण,

- हेडवर्क्स देखि कमाण्ड क्षेत्रसम्म जोड्ने ५० क्यूमेक्स क्षमता भएको ५० कि.मी. लामो मुल नहर निर्माण,
- जम्मा २३३ कि.मी. शाखा र उप शाखा नहरहरूको निर्माण
- कमाण्ड क्षेत्र विकास कार्य
- सिंचित क्षेत्रबाट पानीको निकासका लागि ड्रेनेज सिष्टम निर्माण
- बाढीबाट कमाण्ड क्षेत्रको बचावका लागि आवश्यक प्रोटेक्सन कार्यहरू ।

ब.उ.शि. नं.	:	३५७१२५-३/४
आयोजनाको शुरू मिति	:	आ.व. २०५९/६०
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	:	आ.व. २०७०/७१ (शुरूको) २०७६/७७ (संशोधित)
कुल लागत	:	रु.१२ अर्ब ८० करोड (शुरूको) रु. २५ अर्ब ०२ करोड (संशोधित)
आयोजनाको प्रकृति	:	निर्माण
स्रोत	:	नेपाल सरकार
आ.व. २०७४/७५ को बजेट:	:	रु. १,५८,७१,५९,०००/-

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- हेडवर्क्स निर्माण भई यसमा गेट जडान कार्य सम्पन्न भएको ।
- दायाँ मुल नहरको ३५ कि.मि.सम्म नहर निर्माण सम्पन्न भएको ।
- मुल नहर चेनेज ३५+००० देखि ४५+२५० सम्म ९०% कार्य सम्पन्न हुने क्रममा रहेको ।
- सिधनीया शाखा तथा प्रशाखा नहर निर्माण ८०% सम्पन्न हुने र डुण्डुवा सिंचाई प्रणालीको नहर निर्माण ३०% सम्पन्न हुने क्रममा रहेको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- डुण्डुवा सिंचाई प्रणालीको नहर निर्माण गर्ने ।
- पूर्वी नहर सिंचाई प्रणालीको नहर तथा संरचना निर्माण गर्ने ।
- दाँयातर्फका अन्य शाखा तथा प्रशाखा नहर निर्माण गर्ने ।
- सिंचित क्षेत्र विकास कार्य गर्ने ।

१७. नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ आयोजना

विभिन्न कारणवश (जस्तै: आर्थिक, प्राविधिक, स्रोतको उपलब्धता, भौगोलिक अवस्थिति) सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने नसकिएको कृषि योग्य (कतिपय अवस्थामा कृषि योग्य भनेर वर्गीकृत गर्न नसकिने क्षेत्र समेत) जमिनमा हाल उपलब्ध परम्परागत प्रविधि भन्दा पृथक प्रविधिको उपयोग गरि सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने उद्देश्यले सिंचाइ नीति अनुसार दशौं योजना देखि नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ आयोजनाको (Non Conventional Irrigation Technology Project) को शुरूवात भएको हो । त्यस्ता क्षेत्रमा वसोवास गर्ने अधिकांश कृषकहरूलाई ज्यादै न्यून आय भएका अन्य अवसर तथा विकासको प्रतिफलबाट समेत वञ्चित र आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा उपेक्षित एवं पिछडिएका समुदाय अन्तरगत वर्गीकृत गर्न सकिन्छ । त्यस्ता उपेक्षित, पिछडिएका सीमान्तकृत

कृषकहरूको भूमिमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याई दीर्घकालीन कृषि कार्यक्रमले परिलक्षित गरे बमोजिम गरिबी न्यूनीकरणका लागि कृषि उत्पादन बृद्धि गरि तिनलाई गरिबीको दुष्चक्रबाट निकाल्ने, गरिबी निवारणको राष्ट्रिय अभियानमा केहि मात्रामा भएपनि योगदान दिन यस आयोजनाको शुरूवात गरिएको हो । यस आयोजना अन्तर्गत सम्पन्न योजनाहरूको हालसम्मको अनुभवको आधारमा पनि यसले आफ्नो उद्देश्य अनुरूप गरिबी निवारणको लक्ष्य हासिल गर्ने तथ्य निर्विवाद छ । यस आयोजनाको प्रमुख प्रतिफल नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ प्रणालीको विकासबाट थप १०,००० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध हुनेछ ।

ब.उ.शि. नं.	:	३५७१२६-३/४
आयोजनाको शुरू मिति	:	आ.व. २०६०/६१
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	:	सालबसाली
कुल लागत	:	सालबसाली
आयोजनाको प्रकृति	:	निर्माण
स्रोत	:	नेपाल सरकार
आ.व. २०७४/७५ को बजेट	:	रु. ६२,७८,३२,०००/-

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- नयाँ प्रविधिसँग सम्बन्धित विभिन्न प्रकृतिका अध्ययन अनुसन्धान सहितका प्रतिवेदन तयार पारिएको ।
- हाल सम्म ४५१ वटा योजना सम्पन्न गरी करिब ५,४७८ हे. भूमिमा सिंचाइ सेवा पुगेको ।
- प्रविधि र सो सँग सम्बन्धित तालिमहरु संचालन भएको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरु (लक्ष्य)

- नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ प्रविधिको विकासको लागि विभिन्न राष्ट्रिय संघ संस्थसँग सहकार्यको प्रयास जारी राख्ने ।
- नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ योजनाहरु (जस्तै फोहोरा,थोपा,पोखरी आदि) संभाव्यताका आधारमा निर्माण गरी सञ्चालनमा ल्याई थप ७५० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने ।
- विभिन्न क्षेत्रमा संभाव्यताका आधारमा उर्जाका विभिन्न स्रोत प्रयोग गर्ने लिफ्ट सिंचाइ आयोजनाहरूको निर्माण गर्ने ।
- वैकल्पिक उर्जा प्रवर्दन केन्द्रसँग मिलेर विभिन्न उर्जासँग सम्बन्धित नमूना आयोजनाहरूको अध्ययन एवम् निर्माण गर्ने ।
- तराईमा पोखरी निर्माण र पहाडका टारमा टार लिफ्टमार्फत नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ आयोजनाहरूको निर्माण गर्ने ।
- नयाँ प्रविधिका बारेमा प्राविधिक र कृषकहरूलाई तालिम र अबलोकन भ्रमणको व्यवस्था गर्ने ।

१८. मभौला सिंचाइ आयोजना

देशमा विद्यमान गरिवी न्यूनीकरण गर्ने प्रमुख उद्देश्य लिई नेपाल सरकारको आफ्नै स्रोत र साधनमा आ.व. २०६१/०६२ देखि मभौला सिंचाइ आयोजना कार्यक्रमको रूपमा शुरू भएको हो। यस आयोजनाको अन्य उद्देश्यहरूमा सिंचित क्षेत्र विस्तार, जनसहभागिता, कृषि उत्पादकत्व वृद्धि र पिछडिएका क्षेत्र र वर्गमा कार्यक्रम संचालनमा जोड रहेको छ। सिंचाइ नीति अनुसार पहाडमा १० देखि ५०० हेक्टरसम्म र तराईमा १०० देखि २,००० हेक्टरसम्मका मभौला सिंचाइ योजनाहरू यस आयोजना अन्तरगत कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ। यस आयोजनामा दातृ संस्थाहरूसंग आर्थिक स्रोत माग गर्न आकर्षक नहुने साना स्तरका सिंचाइ प्रणालीहरू पर्दछन् र आयोजनाको कार्य क्षेत्र नेपालका पचहत्तरै जिल्ला रहेका छन्। यस आयोजनाको प्रमुख प्रतिफलमा मभौला सिंचाइ योजनाहरूको निर्माण सम्पन्न भई ७०,००० हेक्टर भूमिमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध हुने रहेको छ।

व.उ.शि. नं.	: ३५७१२७-३/४
आयोजनाको शुरू मिति	: आ.व. २०६१/६२
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	: सालबसाली
कुल लागत	: सालबसाली
आयोजनाको प्रकृति	: निर्माण तथा मर्मत सुधार
स्रोत	: नेपाल सरकार
आ.व. २०७४/७५ को बजेट	: रू. ३,८९,२८,२७,०००/-

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- ४३० वटा सिंचाइ योजना निर्माण कार्य सम्पन्न भइ ५५,१९६ हेक्टरमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध भएको।
- साथै क्रमागत योजनाहरूको निर्माण कार्य भइरहेको।
- ८१० योजनाहरूको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन कार्य सम्पन्न भएको।
- १२०० योजनाहरूको पहिचान कार्य भएको।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- ५० वटा योजनाहरू सम्पन्न भई १,०५० हेक्टर नयाँ क्षेत्रमा सिंचाइ सुविधा पुराउने।
- २५० वटा योजनाहरूको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने।
- ३६५ वटा योजनाहरूको पहिचान गर्ने।

१९. दरौदी पालुङटार सिंचाइ (नदी नियन्त्रण) आयोजना

दरौदी पालुङटारका सम्भाव्य सिंचाइ योजनाहरूको अध्ययन गरी प्राथमिकता अनुसार कार्यान्वयन तथा दरौदी नदी नियन्त्रण गर्ने तथा आयोजना क्षेत्रमा सिंचाइ तथा नदी नियन्त्रणका कार्यक्रमहरूबाट उपभोक्ता किसानहरूको आय आर्जनमा वृद्धि गरी गरिवी निवारण गर्ने यसको उद्देश्य रहेको छ।

व.उ.शि. नं.	: ३५७१२८-३/४
आयोजनाको शुरू मिति	: आ.व. २०६५/६६

आयोजना सम्पन्न हुने मिति	: २०७५/७६
कुल लागत	: रू. ८९ करोड ७३ लाख ।
आयोजनाको प्रकृति	: निर्माण
स्रोत	: नेपाल सरकार
आ.व. २०७४/७५ को बजेट	: रू. ४,१४,३४,०००/-

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- दरौदी नदीको दुवै किनारमा ८ कि.मि. तटबन्धन निर्माण गरी २१५ हे. जमिन उकास भएको ।
- दरौदी जलाधार क्षेत्रमा २९ सिंचाई योजना मर्मत भई ४१० हे. जमिनमा व्यवस्थित सिंचाइ पुगेको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- ७ वटा सिंचाइ योजनाहरू मर्मत गर्ने ।
- ३०० मि तटबन्धन गरी ५ हे. क्षेत्रमा जमिन उकास गर्ने ।

२०. कर्णाली अंचल सिंचाइ विकास कार्यक्रम

यस आयोजनाको लक्ष्य कर्णाली अंचल अन्तर्गतका छ जिल्लाहरूमा सिंचाइ योजनाहरूको पुर्नस्थापन तथा नयाँ निर्माण गर्ने रहेको छ । यसरी निर्माण सम्पन्न भई कर्णाली क्षेत्रमा सिंचाइ सेवामा विस्तार तथा व्यवस्थित भई विपन्न उपभोक्ता कृषकहरूको आय आर्जनमा वृद्धि भै गरिवी निवारणमा टेवा पुऱ्याउने छ । यस आयोजनाको उद्देश्य रहेको छ ।

ब.उ.शि. नं.	: ३५७१२८-३/४
आयोजनाको शुरू मिति	: आ.व. २०६५/६६
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	: सालबसाली
कुल लागत	: सालबसाली
स्रोत	: नेपाल सरकार
आयोजनाको प्रकृति	: निर्माण तथा मर्मत सुधार
आ.व. २०७४/७५ को बजेट	: रू. १२,६८,५९,०००/-

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- २० वटा योजनाहरू सम्पन्न भई करिब १५०० हेक्टर जमिनमा सिंचाई सुविधा पुगेको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- १० वटा क्रमागत योजनाहरू सम्पन्न भई करिब ६०० हेक्टर जमिनमा दिगो सिंचाइ पुऱ्याउने ।
- २० वटा योजनाहरूको कार्यान्वयन सुरु गर्ने ।

२१. सेती महाकाली सिंचाइ विकास कार्यक्रम

यस आयोजनाको सेती तथा महाकाली अंचल अन्तर्गतका जिल्लाहरूमा सिंचाइ योजनाहरूको पुनर्स्थापन तथा नयाँ निर्माण गर्ने हो । यस आयोजना अन्तर्गत सुदूरपश्चिमाञ्चल क्षेत्रमा सिंचाइ सेवा विस्तार तथा व्यवस्थित भई विपन्न उपभोक्ता कृषकहरूको आय आर्जनमा वृद्धि गरी गरिवी निर्वारणमा टेवा पुऱ्याउने उद्देश्य राखेको छ ।

ब.उ.शि. नं.	: ३५७१३०-३/४
आयोजनाको शुरु मिति	: आ.व. २०६५/६६
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	: सालबसाली
कुल लागत	: सालबसाली
स्रोत	: नेपाल सरकार
आयोजनाको प्रकृति	: निर्माण तथा मर्मत सुधार
आ.व. २०७४/७५ को बजेट	: रू. २४,२४,२०,०००/-

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- २५ वटा योजनाहरू सम्पन्न भई करिब ८५० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुगेको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- क्रमागतमा रहेका ७५ आयोजनाहरूको निर्माण कार्यलाई निरन्तरता दिईने ।
- ३१ वटा नयाँ आयोजनाहरूको कार्यान्वयन शुरु गर्ने ।
- नयाँ आयोजनाहरूको पहिचान तथा विस्तृत अध्ययन गर्ने ।

२२. रानी जमरा कुलरिया सिंचाइ आयोजना (प्रणाली आधुनिकीकरण समेत)

रानी जमरा कुलरिया सिंचाइ प्रणाली नेपालको सुदूर पश्चिमाञ्चल क्षेत्रको, कैलाली जिल्लामा अवस्थित कृषकबाट निर्माण गरी व्यवस्थापन समेत गरिएको सवै भन्दा ठूलो सिंचाइ प्रणाली हो । यस प्रणालीको स्रोत कर्णाली नदी (पश्चिमी भंगालो भरही नाला) हो । यस प्रणालीको निर्माण करिब १ सय वर्ष जति अगाडि थारू समुदायको अथक प्रयासबाट भएको बुझिन्छ । रानी कूलो वि.सं. १९५३ सालमा पदम कुमारी शाह, कुलरीया कूलो वि.सं. १९६० मा ढुण्डीराज शाही (कर्णेल) तथा जमरा कूलो वि.सं. १९७२ मा मधु महतौ तथा कनैया महतौ बाट शुरुआत गरिएको थियो । यस प्रणालीले कैलाली जिल्लाको ८ गा.वि.स. (पत्थरैया, दुगौली, जानकीनगर, प्रतापपुर, धनसिंडपुर, नारायणपुर, बलिया र मुनुवा) र टीकापुर नगरपालिकाको गरी जम्मा करिब ११,००० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउदै आएको छ । यी तीनै प्रणालीको संयुक्त व्यवस्थापन तथा समन्वयको लागि रानी जमरा कुलरीया जल उपभोक्ता संस्था गठन गरिएको छ, भने प्रत्येक शाखामा आ-आफ्नो प्रणालीको जल उपभोक्ता संस्था (कूलो समिति) गठन गरिएको छ ।

नेपाल सरकारले यस प्रणालीको विकासको लागि पहिलो प्राथमिकता प्राप्त योजनाको सूचीमा (PI) समावेश गरी आफ्नै स्रोत तथा विश्व बैंकको ऋण तथा अनुदानमा सुदृढीकरण कार्य अगाडि बढाईएको छ ।

रानी जमरा कुलरीया सिंचाई प्रणाली आधुनिकीकरण/सुदृढीकीकरण (Modernization of Rani Jamara Kulariya Irrigation Scheme - Phase I, MRJKIS) का लागि विश्व बैंकको ४३ मिलियन डलर, नेपाल सरकारको ५ मिलियन डलर तथा उपभोक्तबाट १ मिलियन डलर गरी जम्मा ४९ मिलियन डलर खर्च गर्ने कार्यक्रम रहेको छ। यस अन्तर्गत निम्न ४ वटा भाग (Component) रहने छन्-

१. स्किम मोडर्नाइजेसन (Scheme Modernization VS\$ 38.6 million)
२. ज.उ.स. सुदृढीकीकरण (Strengthening Water Users Associations - VS\$ 2.2 million)
३. कृषि उत्पादन सहयोग (Agricultural Production Support - VS\$ 2.9 million)
४. आयोजना व्यवस्थापन (Project Management - VS\$ 4.3 million)

यस अन्तर्गत नेपाल सरकार तथा विश्व बैंक बीच मिति २०६८ कार्तिक १ गते फाइनेन्सिङ एग्रीमेन्ट (Financing Agreement) भएको थियो। सहयोग मध्ये ५५ प्रतिशत अनुदान र ४५ प्रतिशत ऋणका रूपमा रहने छ। यो आयोजनाको अवधि Phase - I / Phase -II गरी जम्मा ५ वर्षको रहनेछ। Phase-II अन्तर्गत उपशाखा भन्दा तल्लो तहमा वा कमाण्ड एरिया डेभलोपमेन्टको काम हुने उद्देश्य राखेको छ।

मुख्य मुख्य कार्यहरू -

१. इन्टेक निर्माण : कर्णाली पूल भन्दा १२० मी तल १०० क्यूमेकको स्थायी गेटेड ईन्टेक निर्माण
२. मूल नहर निर्माण : ८.८७५ कि.मी.
३. मूल नहरमा स्ट्रक्चर निर्माण : क) सेटलिङ्ग बेसिन - १ गोटा
ख) वाटर लेभल तथा डिस्चार्ज रेगुलेटर - १ गोटा
ग) रोड कल्भर्ट - ३ गोटा
घ) ड्रेन एण्ड क्यानल साइफन - ६ गोटा
ङ) लोकल ड्रेन (खोल्सी) ट्रेनिङ्ग - १६ वटा
च) प्रोटेक्सन - ५.२ कि.मी.
छ) लिंक क्यानल व्यारल -१.६ कि.मी.
४. फिडर नहर निर्माण : ११.०८४ कि.मी.
५. फिडर नहरमा स्ट्रक्चर निर्माण : क) वाटर लेभल तथा डिस्चार्ज रेगुलेटर - ३ गोटा
ख) ड्रप स्ट्रक्चर - ८ गोटा
ग) रोड कल्भर्ट - ४ गोटा
घ) ह्युम पाइप कल्भर्ट - १ गोटा

६. शाखा नहर सुदृढीकरण तथा पुनर्निर्माण/आधुनिकीकरण :
- क) वाटर लेभल / डिस्चार्ज रेगुलेटर - १४ गोटा
  - ख रोड कल्भर्ट - ७ गोटा
  - जमरा शाखा -
    - क) वाटर लेभल / डिस्चार्ज रेगुलेटर - १३ गोटा
    - ख रोड कल्भर्ट - ११ गोटा
  - कुलरीया शाखा -
    - क) वाटर लेभल / डिस्चार्ज रेगुलेटर - १४ गोटा
    - ख रोड कल्भर्ट - ८ गोटा

७. ग्रामीण सडकको स्तर वृद्धि : ८० कि.मी.

८. सिंचित क्षेत्र बचाव तथा

संरक्षण कार्य : २०,३०० हेक्टर

ब.उ.शि. नं. : ३५७१३२-३/४(प्रणाली आधुनिकीकरण समेत)

आयोजनाको शुरू मिति : आ.व. २०६६/६७

आयोजना सम्पन्न हुने मिति : आ.व. २०७५/७६

कुल लागत : रू. १२ अर्ब ६३ करोड

स्रोत : नेपाल सरकार तथा विश्व बैंक

आ.व. २०७४/७५ को बजेट : रू. १,९७,०८,३२,०००/-

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- इन्टेक निर्माण सम्पन्न भएको ।
- मूल नहर निर्माण ७५ प्रतिशत सम्पन्न भएको ।
- मूल नहरमा संरचना निर्माण ५० प्रतिशत सम्पन्न भएको ।
- मूल नहरमा हाईड्रोपावर संरचना १५ प्र.श. सम्पन्न भएको ।
- फिडर नहर आधुनिकीकरण तर्फ १०० प्र.श.सम्पन्न भएको ।
- सिंचित क्षेत्र बचाव कार्य ७५ प्रतिशत सम्पन्न भएको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- मूल नहर, फिडर नहर सेटलिडग वेसिन, मूल नहरमा संरचना निर्माण, हाईड्रोपावरको संरचनाको बाकी निर्माण कार्य सम्पन्न गर्ने ।
- नया शाखा नहर लम्की विस्तार अन्तर्गत नहर तथा संरचनाहरूको निर्माण कार्य शुरू गर्ने ।
- कान्द्रा खोलासम्मको थप २०,००० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउने कार्यको विस्तृत अध्ययन गर्ने ।

- विश्व बैंकको सहयोग अन्तर्गत रानीजमरा कुलरिया सिंचाइ आयोजनाको आधुनिकीकरण अन्तर्गत कमाण्ड क्षेत्रमा आवश्यक सम्पूर्ण प्रकियाहरू पुरा गर्ने ।

२३. भेरी-बबई डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना

नेपालमा हालसम्म विकास गरिएका धेरै जसो सिंचाइ योजनाहरूमा मझौला तथा साना नदीहरूको पानी उपयोग गरिएका छन् । यी नदीहरूमा सुख्खा समयमा पानी धेरै नै कम हुने हुनाले आवश्यक मात्रामा पानी उपलब्ध नभएबाट विकसित सिंचाइ प्रणालीहरूमा बाह्रै महिना सिंचाइ सुविधा उपलब्ध हुन सकिरहेको छैन । जसले गर्दा कृषि उत्पादनमा उल्लेखनीय वृद्धि नभएको अवस्था छ । नेपालका हिमाली क्षेत्रबाट उद्गम भएका नदीहरूको पानीलाई मझौला नदीहरूमा Transfer गर्न सकिएमा विकसित सिंचाइ प्रणालीहरूको वर्षेभरी पूर्ण रूपमा उपयोग गरी कृषि उत्पादनमा वृद्धि भै मुलुकमा खाद्यान्न संकटको समस्या समाधान गर्न सकिने देखिन्छ । यस्तो प्रयास स्वरूप नै नेपालमा सिंचाइ विभागबाट पहिलो बहुउद्देश्यीय आयोजना “भेरी बबई डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना” को कार्यान्वयन प्रक्रिया तीव्र गतिमा अघि बढाइएको छ । यस आयोजना अन्तर्गत सुर्खेत जिल्लाको लेखफर्सा/रामघाट गा.वि.स.को चिप्ले स्थित भेरी नदीमा ११४ मीटर लामो व्यारेज सहित १५८ मीटर डिसिन्डीङ्ग बेसिन र टनेल पोर्टलको निर्माण गरिने छ । साथै ४.२ मीटर व्यास र १२ कि.मी. लामो सुरुङ्ग मार्फत ४० घ.मी./से. पानी बबई नदीमा खसालिने छ । करीव १५३ मीटर Gross Head को उपयोग गर्दै २४ मे.वा. क्षमताका दुइवटा Turbine बाट ४८ मेगावाट क्षमताको विद्युत गृह निर्माण गरी करीव ४०० गिगावाट आवर विद्युत उत्पादन गरिनेछ । आयोजना सम्पन्न भएपछि बबई नदीमा उपलब्ध हुने थप पानीबाट बबई हेडवर्क्स उपयोग गर्दै बर्दिया र बाँके जिल्लाका करीव ६०,००० हेक्टर भूमिमा बाह्रै महिना सिंचाइ सुविधा उपलब्ध हुनेछ । आयोजना कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारले आ.व. २०६८/६९ देखि बजेटको व्यवस्था गरेको छ । आयोजना कार्यालय वीरेन्द्रनगर, सुर्खेतमा मिति २०६८/५/७ मा स्थापना गरी आयोजनाको सवैभन्दा चुनौतिपूर्ण कार्य १२ कि.मी. सुरुङ्गको निर्माण कार्य टनेल, बोरिङ्ग मेसिनको पहिलो पटक उपयोग गरी प्राथमिकताका साथ अगाडि बढाइएको छ ।

यस आयोजनाको विस्तृत अध्ययन अनुसार कुल लागत रू. १६ अर्ब ४३ करोड हुन आएको छ । जस अनुसार यस आयोजनाको EIRR १२.८९ प्रतिशत र Benefit Cost Ratio १.३६ रहेको छ । यो आयोजना आगामी सात वर्षमा (आ.व. २०७५/७६ सम्म) सम्पन्न गर्ने लक्ष्य राखिएको छ ।

ब.उ.शि. नं.	: ३५७१३५-३/४
आयोजनाको शुरू मिति	: आ.व. २०६८/६९
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	: आ.व. २०७३/७४
कुल लागत	: रू.
स्रोत	: नेपाल सरकार
आयोजनाको प्रकृति	: निर्माण
आ.व. २०७४/७५ को बजेट	: रू. ८८,८०,९२,०००/-

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- साइट क्याम्प निर्माण कार्य सम्पन्न भएको ।
- २.३ कि.मी. पहुँच सडक निर्माण कार्य सम्पन्न ।
- टनेल बोरीङ्ग मेशिन, प्लेटफर्म, सेगमेन्ट प्रोडक्सन प्लान्ट निर्माण कार्य सम्पन्न भएको ।
- १५० मि. सुरूङ्ग निर्माण भएको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- बोरीङ्ग मेशिन खडा गर्ने कार्य सम्पन्न गरी सुरूङ्ग निर्माण कार्य सुरू गर्ने ।
- बाँध तथा पावर हाउसको डिजाईन पुनरवलोकन हुने ।
- प्रिकास्ट सेगमेन्ट उत्पादन भई सुरूङ्ग लाईनिङ्ग शुरू हुने ।
- भेरी कोरिडोर क्षेत्र तथा अन्य सम्भाव्य स्थानहरूमा सतह तथा लिफ्ट सिंचाई उप आयोजना निर्माण कार्य हुने ।

२४. जलसाधन योजना तयारी सुबिधा आयोजना

(Water Resources Project Preparation Facility-WRPPF)

उच्च प्राथमिकतामा रहेका जलस्रोत व्यवस्थापन तथा जल उत्पन्न प्रकोप न्यूनिकरण सम्बन्धी आयोजनाहरूमा प्राथमिकता निर्धारण गर्ने कार्यमा सरकारी निकायलाई सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले एशियाली विकास बैंकको ऋण सहयोगमा यस आयोजना आ.व. २०६९/७० देखि लागु भएको छ । यसले अति महत्वपूर्ण सिंचाइ, निकास तथा बाढी प्रकोप नियन्त्रण सम्बन्धी, जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण गर्ने तथा आयोजनाहरूमा गरिने सम्भाव्यता अध्ययन कार्यलाई सुधार गर्ने तथा आयोजनाहरूको तयारीलाई प्रभावकारी रूपमा अगाडी वढाउन सहयोगी भूमिका निभाउने उद्देश्य लिएको छ ।

यस आयोजना अन्तर्गत निम्न लिखित कार्यहरू गरिने छन् ।

- मध्यपहाडी तथा तराईका सिंचाई आयोजनाहरूको Efficiency Improvement कार्यको लागी विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन गरी योजना कार्यान्वयनको तयारीको लागी प्रतिवेदनहरू तयार हुने
- सिंचाइ गुरुयोजना अध्यावधिक हुने ।
- बाढीजन्य जोखिम क्षेत्रहरूको नक्सांकन तयार हुने ।
- नारायणी जलाधार क्षेत्र भित्र जल उत्पन्न प्रकोप न्यूनिकरण योजनाहरूको विस्तृत अध्ययन भै कार्यान्वयन तयारीको लागी प्रतिवेदनहरू तयार हुने ।

ब.उ.शि. नं. : ३५७१३६-३/४

आयोजनाको शुरू मिति : आ.व. २०६९/७०

आयोजना सम्पन्न हुने मिति : आ.व. २०७२/७३

कुल लागत	: १३.८ मिलियन यू.एस.डलर
स्रोत	: नेपाल सरकार र एशियाली विकास बैंक
आयोजनाको प्रकृति	: अध्ययन
आ.व. २०७४/७५ को बजेट	: रू. ३१,९५,२२,०००/-

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- सिंचाइ गुरुयोजनाको ४० प्रतिशत कार्य सम्पन्न भएको ।
- २५ प्रमुख नदीहरूको जोखिम नक्सा तयार भएको, तथा प्राथमिकतामा परेका ६ वटा नदीहरूको पूर्व सम्भाव्यता अध्ययन कार्य सम्पन्न गरिएको, विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन को कार्य अघि बढेको ।
- लिफ्ट तथा सोलार लिफ्ट आयोजनाहरूको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययनका लागि प्रक्रिया अघि बढेको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- सिंचाई गुरुयोजना अध्याबधिक गर्ने ।
- लिफ्ट तथा सोलार लिफ्ट आयोजनाहरूको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।
- ७ वटा नदी जलाधारमा बाढी जोखिम व्यवस्थापन आयोजनाहरूको विस्तृत अध्ययन गर्ने ।
- क्षमता विकाससम्बन्धी कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने ।

२५. सिंचाइ प्रणाली पुर्नस्थापना आयोजना-(कुवेत फण्ड)

पूर्वाञ्चल तथा मध्यमाञ्चलको सामाजिक तथा आर्थिक विकासको लागि किसान व्यवस्थित सिंचाइ प्रणालीहरूको पुर्नस्थापना तथा सुधार गरी (FMIS) को २८० कि.मी. नहर पुनः निर्माण तथा थप ६० कि.मी. कंक्रीट लाइनिंग गर्ने तथा थप क्षेत्रफल विकास गर्ने ।

- ७६०० हे. क्षेत्रफल कृषियोग्य भूमिमा आवश्यक पानीको सुनिश्चितता गरी कृषि उत्पादन वृद्धि गर्ने ।
- राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षासहित पूर्वाञ्चल तथा मध्यमाञ्चल क्षेत्रमा गरिवी घटाउने ।
- सिंचाइ उपभोक्ता समूहलाई तालिमद्वारा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने

(अस्थायी उपशीर्षक) : ३५७१३७-३/४

योजना शुरू मिति: : आ.व. २०७२/७३

आयोजना सम्पन्न हुने मिति : आ.व. २०७६/०७७ कुल

कुल लागत : ने.रू. २ अर्ब २५ करोड २४ लाख ८० हजार

आ.व. २०७४/७५ को बजेट : रू. ७९,५०,३६,०००/-

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- पाँच वटा सिंचाइ योजनाहरूको निर्माण कार्य शुरू भएको ।
- २८ वटा सिंचाइ योजनाहरू कार्यान्वयनमा जान स्वीकृत भई विस्तृत अध्ययन कार्य भएको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- सिंचाइ आयोजनाहरूको पुनः निर्माण गर्ने ।
- उपभोक्ता कृषकहरूको योजना संचालन तथा व्यवस्थापन क्षमतामा अभिवृद्धि गर्ने तालिम कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने ।
- कृषि उत्पादन वृद्धि तथा विविधिकरणका लागि आवश्यक सहयोग, तालिम संचालन गर्ने ।

२६. समृद्ध तराई मधेश सिंचाइ विकास विशेष कार्यक्रम

तराईका १८ तथा भित्री मधेशका ४ गरी जम्मा २२ वटा जिल्लाहरूमा उपलब्ध जलस्रोतको उपयोग गर्दै सिंचाइ सेवाको विकास र विस्तार गर्ने उदेश्यले संचालित कार्यक्रमले विभिन्न प्रस्तावित कार्यक्रमहरू मार्फत भूमिगत स्यालो तथा डीप ट्यूबवेलहरू निर्माण गरी ९४,००० हेक्टर र ताल तलैया, इनार तथा पोखरीहरूको निर्माण पुनःस्थापना, मर्मत सुधार गरी १६,५०० हेक्टर समेत गरी जम्मा १,१०,५०० हेक्टर थप कृषि योग्य भूमिमा सिंचाइ सेवाको विस्तार गर्ने लक्ष्य लिएको छ । साथै विद्यमान सिंचाइ प्रणालीहरूको पुनःस्थापना तथा मर्मत सुधार गरी करीब १,१५,००० हेक्टर कृषि योग्य जमीनमा सिंचाइ सेवा थप व्यवस्थित गरी भरपर्दो सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने लक्ष्य समेत राखेको छ । यस आयोजनाले कृषकहरूलाई थप व्यवस्थित सिंचाइ सेवा उपलब्ध गराई कृषि उत्पादनमा दोब्बरसम्म बृद्धि भई थप रोजगारीको अवसर सृजना भई मधेशको गरिबी न्यूनिकरणमा समेत टेवा पुग्नेछ ।

ब.उ.शि. नं.	: ३५७९०४-३/४
योजना शुरू मिति	: २०७३/७४
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	: २०७७/०७८
कूल लागत	: ने.रु. २४ अर्ब ८० करोड
आ.व. २०७४/७५ को बजेट	: रु. १,५१,६७,६५,०००/-

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- भूमिगत सिंचाई बाट १७,५०० हे. जमिनमा सिंचाई पुगेको ।
- मभौला सिंचाई आयोजनाहरू स्वीकृत भई कार्यान्वयन प्रक्रियामा रहेको ।
- सरकार व्यवस्थित सिंचाइ प्रणाली (AMIS), किसान व्यवस्थित सिंचाइ प्रणाली (FMIS) तथा नयाँ प्रविधिमा आधारीत सिंचाइ आयोजना (NITP) आयोजनाहरू कार्यान्वयन प्रक्रियामा रहेको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- भूमिगत सिंचाई (स्यालो ट्यूबेल) बाट ११,१०० हे. जमिनमा सिंचाई गर्ने, ९७ नयाँ डिपट्यूबेल निर्माण गर्ने ।
- १०२ वटा सतह सिंचाई योजना कार्यान्वयन भई ६,००० हे. जमिनमा सिंचाइ गर्ने ।
- १० वटा एएमआइएसको पुनःस्थापना तथा एफएमआइएस तथा एनआइटिपी आयोजनाहरू कार्यान्वयन गर्ने ।

२७. सुनकोशी मरिन डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना

भेरी बवई डाइभर्सन आयोजनाको निर्माण शुरू भए पश्चात सोही प्रकृतिमा आधारित सुनकोशी मरिन डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना प्रारम्भिक र विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन कार्य सम्पन्न भै निर्माण कार्यका लागि आवश्यक तयारी कार्य शुरू भएको छ । यस आयोजनाले प्रस्ताव गरे अनुरूप सुनकोशी नदीको पानीलाई खुर्कोट भन्ने स्थानबाट कुडुले भन्ने स्थान सम्म TBM मेशीनको सहायताले १३.१ कि.मी. लामो तथा ६ मीटर व्यासको सुरुङ्ग खनि सो सुरुङ्गबाट पानी ल्याई सिन्धुलीको भद्रकाली गा.वि.स. स्थित मरिन उपत्यकाको मरिन खोलामा पानी खसालिने छ । कुडुलेमै निर्माण हुने विद्युत गृहबाट ४० मेगा वाट विद्युत पनि उत्पादन भई राष्ट्रिय प्रशारण लाइनमा जोड्ने गरी निर्माण कार्य अगाडि बढाइने छ । साथै सुनकोशी नदीको पानी बागमती नदीको सहायक नदी मरिनमा मिसाई बागमती सिंचाइ आयोजना अन्तर्गत मध्य तथा पूर्वी तराई भेगका निर्माणाधिन १,२२,००० हेक्टर सम्भावित भूमिमा बाह्र महिना सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने गरी आवश्यक निर्माण सुधार कार्यहरूलाई अगाडि बढाइने छ । आयोजना आ.व. २०७३/७४ बाट शुरू भई ५ वर्षको अवधिमा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य राखिएको छ । यस आयोजनको कुल लागत रू. ६७ अर्ब ४९ करोड ४ लाख रहेको छ । यस आयोजनाको EIRR १७.३ रहेको छ ।

ब.उ.शि. नं.	: ३५७९०५-३/४
योजना शुरू मिति	: २०७३/७४
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	: २०७७/०७८
कुल लागत	: ने.रू. ६७ अर्ब ४९ करोड ८४ हजार
आ.व. २०७४/७५ को बजेट	: रू. ३,४०,८७,०००/-

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन भई रहेको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- आयोजना तयारी कार्य गर्ने ।
- वातावरणीय प्रभाव अध्ययन कार्य गर्ने ।
- आयोजनाको डिजाईन इस्टिमेट तयार गर्ने ।

२८. भूमिगत जलस्रोत विकास समिति

ब.उ.शि. नं.	: ३५७९१३-३/४
आयोजनाको शुरू मिति	: आ.व. २०५९/६०
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	: सालबसाली
कुल लागत	: सालबसाली
आयोजनाको प्रकृति	:
स्रोत	: नेपाल सरकार
आ.व. २०७४/७५ को बजेट	: रू. १०,८१,७०,०००/-

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- तराईका २० वटा जिल्ला तथा काठमाडौं उपत्यका तथा मध्य पहाडी उपत्यकाहरूमा भूमिगत जल अनुगमन कार्य गरी भूमिगत जल विकासको लागि आवश्यक तथ्याङ्क संकलन भएको ।
- भूमिगत जलको विकासको लागि लक्ष्टरहरू पहिचानको लागि १२ गोटा सम्भाव्यता अध्ययन भएको ।
- ४१ गोटा डिप तथा ४ गोटा मेडियम डेप्ट अनुसन्धानात्मक ट्यूववेलहरू निर्माण भैसकेको ।
- पहाडी जिल्लाहरूमा (डडेलदुरा, सिन्धुपाल्चोक, नुवाकोट, तनहुं, गोरखा, दार्चुला, उदयपुर) हाल सम्म ७ गोटा अनुसन्धानात्मक ट्यूववेलहरू निर्माण भैसकेको ।
- काठमाडौं उपत्यकामा Groundwater Resources सम्बन्धी Isotope Technique बाट अध्ययन भएको ।

आ.व. २०७४/७५ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- पहाडी तथा मध्य पहाडी उपत्यका, तराई लगायत काठमाडौं र केही भित्री भद्रेशका जिल्लाहरूमा अन्वेषणात्मक डिप ट्यूववेल निर्माण गर्ने ।
- काठमाडौं उपत्यका लगायत तराईका जिल्लाहरूमा मासिक रूपमा भूमिगत जल सतह मापन गर्ने ।
- पहाडी र मध्यपहाडी क्षेत्रमा हार्ड रकएक्वीफायरको सम्भाव्यता सम्बन्धी प्रारम्भिक अध्ययन कार्य गर्ने ।
- मध्य पहाडी उपत्यकाका एक्वीफायर सम्बन्धी प्रारम्भिक अध्ययन कार्यकालागि जियोफिजिकल सर्भे गर्ने ।

२५. भूकम्प प्रभावित सिंचाइ संरचनाहरूको पुनर्निर्माण

राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणले २०७२ बैशाख १२ गतेको विनाशकारी भूकम्प र त्यसपछिका पराकम्पनबाट क्षति भएका संरचनाहरूको पुनर्निर्माण तथा भूकम्प प्रभावित व्यक्ति तथा परिवारहरूको जिविकोपार्जन समेतका लागि सुव्यवस्थित एवं सुरक्षित वस्ती तथा समृद्ध समाजको स्थापना गर्ने दुरदृष्टि राखेको छ । राष्ट्रिय पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापना नीति, २०७२ ले निर्दिष्ट गरेका मार्गदर्शक सिद्धान्त, उद्देश्य र रणनीति बमोजिम कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरी भूकम्पपछिको पुनर्निर्माणको पांच बर्षे योजनाको खाका बमोजिम कार्यक्रमहरूको प्राथमिकीकरण र स्रोतको व्यवस्था गर्नुको साथै कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने, गराउने गर्दछ । आ.व. २०७३/७४ देखि शुरु भएको भूकम्प प्रभावित परिवारहरूको आवास पुनर्निर्माणलाई उच्च महत्व दिँदै आ.व. २०७४/७५ भित्र व्यक्तिगत आवासको पुनर्निर्माण गरिसक्ने, तीन बर्ष भित्र विद्यालय तथा स्वास्थ्य संस्थाहरूको पुनर्निर्माण सम्पन्न गर्ने र पांच बर्ष भित्र ऐतिहासिक सम्पदा तथा अन्य भौतिक तथा आर्थिक पूर्वाधारहरूको पुनर्निर्माण सम्पन्न गर्ने रणनीति प्राधिकरणले लिएको छ । यस अनुरूप आ.व. २०७४/७५ को वार्षिक विकास कार्यक्रम तथा बजेट तयार गरिएको छ । सिंचाइ क्षेत्रका लागि आ.व. २०७४/७५ का लागि रु.१५ करोड ४३ लाख ८० हजार बजेट व्यवस्था भएको छ ।

ब.उ.शि.नं	: ३०१८०१
पुनर्निमाण शुरु मिति	: आ.व. २०७३/७४
सम्पन्न हुने	: आ.व. २०७८/७९
आ.व. २०७३/७४ को बजेट	: २ करोड ८५ लाख
स्रोत	: नेपाल सरकार
आयोजनको प्रकृति	: पुनर्निमाण/मर्मत सुधार
आ.व. २०७४/७५ को बजेट	: रु. १५,४३,८०,०००/- (सिंचाइ तर्फ)

हालसम्म भएको प्रगति

- भूकम्प प्रभावित विभिन्न जिल्लाका सिंचाइ सम्बन्धी भौतिक संरचनाहरूमा पुगेको क्षति बारे तथ्य संकलन
- क्षति पुगेका भौतिक संरचनाहरूमा प्राथमिकता पहिचान गरि लागत अनुमान समेत निर्धारण भई पुनर्निमाण कार्य सुरु भएको

आ.व.२०७४/७५ मा संचालन हुने मुख्य कृषाकलाप (लक्ष्य)

- क्षति पुगेका संरचनाहरूको पहिचान गरि लागत अनुमान निर्धारण भई पुनर्निमाण कार्य निरन्तर हुने ।

३०. प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना

कृषि मन्त्रालय अन्तर्गत संचालित यस परियोजनाले कृषिका व्यवसायिक उत्पादन क्षेत्रको पहिचान तथा विकास गरी त्यस्ता क्षेत्रमा विशेष पकेटमा एकीकृत आधारभूत कृषि उत्पादन सामग्रीहरूको आपूर्ति गर्न र आवश्यक अन्य पूर्वाधारहरूको निर्माण मर्मत सुधार गरी कृषि उत्पादन कार्यलाई बढाई क्षेत्रगत रूपमा स्थानिय जनताहरूलाई कृषि जन्य उत्पादनमा आत्मनिर्भर गर्ने, कृषिमा आधारित उपयोग व्यवसायलाई प्रवर्धन गरी कृषिमा आधारित प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रोजगारीका अवसर समेत सृजना गर्ने उद्देश्यले यो परियोजना लागुभएको हो । यस परियोजना अन्तर्गत साना सिंचाइ प्रणालीका हकमा त्यसको निर्माण मर्मत संभार तथा संचालनमा कृषक समूह कृषि सहकारी/उपभोक्ता समूहद्वारा निर्माणमा प्रोत्साहित गरिने तथा ठूला सिंचाइ प्रणालीको हकमा सिंचाइ मन्त्रालय मार्फत निर्माण, पुनर्निमाण, संरचना मर्मत सुधार तथा संचालन गरिने छ । सिंचाइ नीतिको परिधि भित्र रही कृषिका पकेट, ब्लक, जोन तथा सुपर जोनमा सिंचाइ व्यवस्थापन संचालन कार्यलाई नीति तथा सहकारी क्षेत्रलाई प्रोत्साहित गरी व्यवसायिक सिंचाइ प्रणालको विकासको जोड दिइने छ । उल्लेखित क्षेत्रमा आधुनिक सिंचाइ राष्ट्रिय, स्पिङ्गलर, सोलार पम्प आदिको स्थापना मर्मत सुधार तथा संचालनको सेवा उपलब्ध हुन गई सिंचाइ सेवा केन्द्रहरूको समेत स्थापना गरिनेछ ।

ब.उ.शि.नं	: ३१२१६३
आयोजना शुरु मिति	: आ.व. २०७३/७४
आयोजना सम्पन्न हुने	: आ.व. २०८२/८३
आ.व. ०७३/७४को बजेट	: ५३ करोड १९ लाख
स्रोत	: नेपाल सरकार

आयोजनको प्रकृति : निर्माण/मर्मत सुधार
आ.व. २०७४/७५ को बजेट : रु. १७,७८,३०,०००/- (सिंचाइ तर्फ)

हालसम्म भएको प्रगति

- ब्लक, जोन तथा सुपर जोन लागु भएका जिल्लाहरूमा सिंचाइ सम्बन्धी अध्ययन गरी प्रतिवेदन तयार भएको
- ब्लक, जोन तथा सुपर जोन लागु भएका केही जिल्लाहरूमा सिंचाइ सम्बन्धी आवश्यक भौतिक संरचनाहरूको निर्माण तथा मर्मत सुधार गर्ने कार्य शुरु भएको

आ.व.२०७४/७५ मा संचालन हुने मुख्य कृयाकलापहरू (लक्ष्य)

- ब्लक, जोन तथा सुपर जोन लागु भएका थप जिल्लाहरूमा आवश्यक सिंचाइ सम्बन्धी भौतिक संरचनाहरूको नयां निर्माण तथा मर्मत सुधार गर्ने कार्य शुरु हुने ।
- ब्लक, जोन तथा सुपर जोन लागु भएका जिल्लाहरूमा आवश्यक सिंचाइ सम्बन्धी भौतिक संरचनाहरूको निर्माण तथा मर्मत सुधार शुरु भएका कार्यहरू सुचारु हुने ।

सिंचाइ विभागको बेरुजु फछ्यौट सम्बन्धी प्रगति

सिंचाइ विभाग देशमा उपलब्ध जलस्रोतको उपयोग गरी पूर्वाधारको विकास गर्ने नेपाल सरकारको एक सक्षम निकाय हो । यसले प्रत्येक वर्ष रू. १५ देखि २० अर्बसम्म पूर्वाधार विकासको क्षेत्रमा लगानी गर्दै आएको छ । रकम खर्च गर्दा विभिन्न कारणले लेखापरीक्षणको क्रममा बेरुजु उठ्ने गरेको छ । यसरी उठेको बेरुजुलाई नेपाल सरकारले तोकेको लक्ष्य अनुरूप उच्च प्राथमिकता दिई फछ्यौट गर्ने गरिएको छ ।

सिंचाइ विभागले गरेको खर्चको परिमाणमा वृद्धि हुँदै जाँदा बेरुजुको परिमाण पनि बढ्दै गएको देखिन्छ । यसरी बढेको बेरुजुलाई विभिन्न रणनीतिहरू अपनाइ कम गर्दै जाने विभागले लक्ष्य लिएको छ । आ.व. २०७३/०७४ मा मुलुकका पाँचै विकास क्षेत्रहरूमा बेरुजु फछ्यौट सम्बन्धी गोष्ठीहरू संचालन गरी बेरुजु फछ्यौट सम्बन्धी कार्यमा तिब्रता दिइएको छ ।

बेरुजु फछ्यौटका लागि दुई मुख्य लक्ष्य तोकिएका छन् । पहिलो, बेरुजु नउठ्ने गरी काम गर्ने र बेरुजु उठान भइहालेमा पनि लेखा परीक्षण अंकको ३ प्रतिशत भन्दा उठ्न नदिने । दोस्रो लक्ष्यमा उठेको बेरुजु रकम न्यूनतम ७० प्रतिशतसम्म सोही आर्थिक वर्षभित्र फछ्यौट गर्नु पर्ने । यसले गर्दा सिंचाइ विभाग र अन्तर्गतका सम्बन्धित निकायहरूमा बेरुजु फछ्यौटको प्रतिशतलाई बढाउने तथा बेरुजु उठ्ने अंकलाई क्रमशः घटाउने तर्फ कृयाशील रहेको देखिन्छ ।

शुरु देखिको रु. १ अर्ब १७ करोड ९६ लाख ३६ हजार मध्ये आ.व. २०७०/७१ को अन्त्यसम्ममा जम्मा रु. ७० करोड ४५ लाख ९० हजारको बेरुजु फछ्यौट भएको देखिन्छ । आ.व. २०७०/७१ मा कुल बेरुजु रकमको २९ प्रतिशतमात्र फछ्यौट भएको तुलनामा आ.व. २०७१/७२, २०७२/७३ तथा २०७३/७४ हरूमा क्रमशः ४०.०१, ४९.०१ तथा ४८.०२ प्रतिशत बेरुजु फछ्यौट भएको छ (तालिका हेर्नुहोस्) । आ.व. २०७३/७४ को बेरुजु फछ्यौट सम्बन्धी विस्तृत विवरण अनुसूची १० मा दिइएको छ ।

आ.व. २०६५/०७० देखि हालसम्मको फछ्यौट भएको बेरुजुको विवरण

आ.व.	बेरुजु फछ्यौट प्रगति (प्रतिशत)
२०६९/०७०	५६.००
२०७०/०७१	२९.००
२०७१/०७२	४०.०१
२०७२/०७३	४९.०१
२०७३/०७४	४८.०८

स्रोत: सिंचाइ विभाग, आर्थिक प्रशासन शाखा, २०७४

दरवन्दी तालिका

सिंचाइ विभागको स्वीकृत दरवन्दी तालिका तथा दरवन्दी विवरण निम्न तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

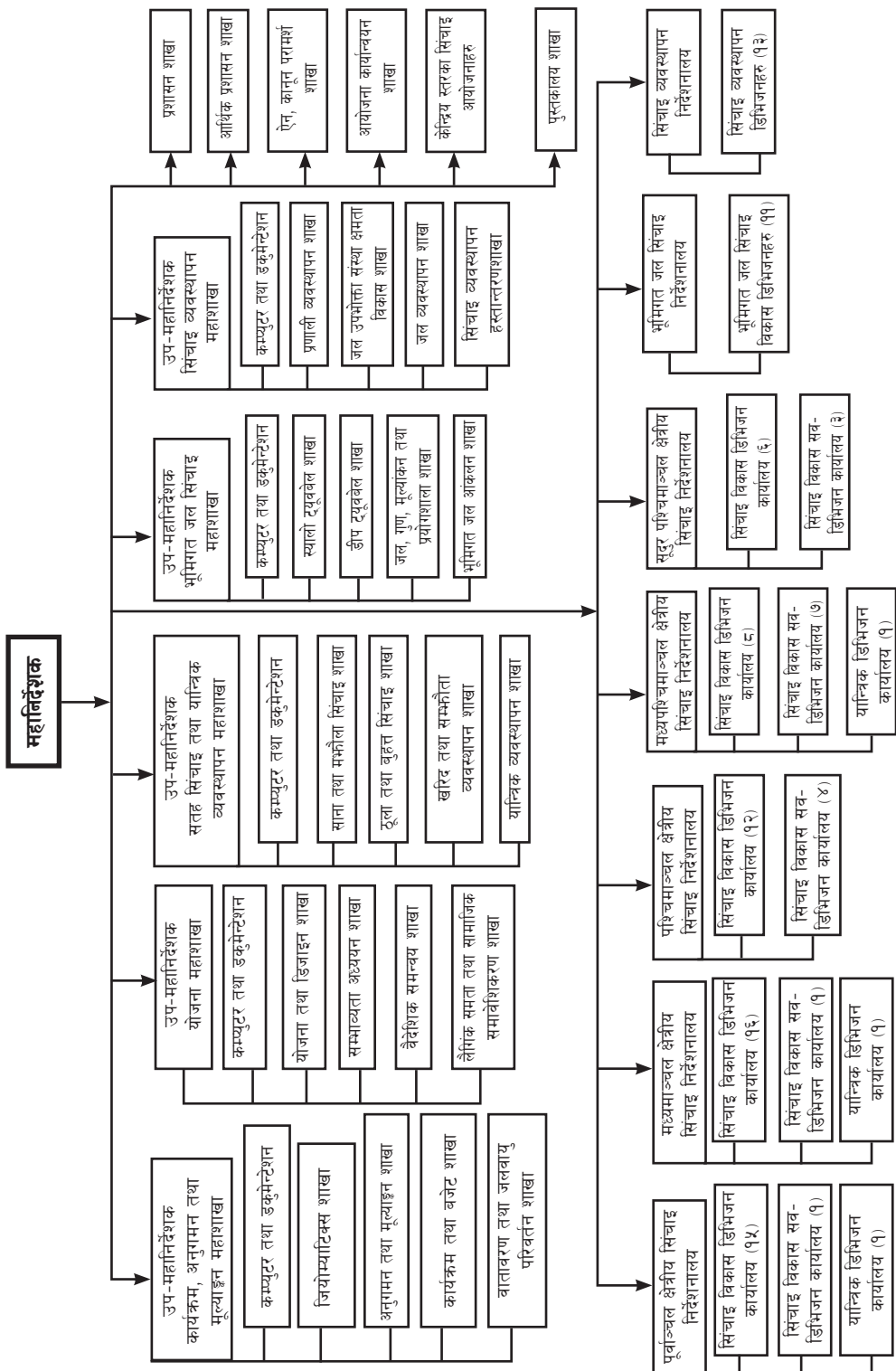
सेवा, समुह, उपसमुह	रा.प.	रा.प.	रा.प.	रा.प.	रा.प.	श्रेणी विहिन	जम्मा
	प्रथम	द्वितीय	तृतीय	अनं प्र.	अनं (द्वि)		
महानिर्देशक (समुहीकृत नहुने)	१						१
इन्जिनियरिङ्ग, सिभिल, इरिगेशन	१३	१०६	२४८	४४६			८१३
इन्जिनियरिङ्ग, एगृ इरिगेशन	३	२३	५४	६१	४३		१८४
इन्जिनियरिङ्ग, जियोलजी/हाइड्रोजियोलजी	१	२१	४०	१४			७६
इन्जिनियरिङ्ग, मेकानिकल, नि.उ.स.		४	९	३८	१७		६८
इन्जिनियरिङ्ग, जियोलजी, इन्जिनियरिङ्ग जियोलजी		१	४				५
इन्जिनियरिङ्ग, जनरल इलेक्ट्रिकल, टेलिकम			१	१४	३		१८
इन्जिनियरिङ्ग, केमिष्ट			१				१
कृषि, एगृ इकोनोमिक एण्ड मार्केटिङ्ग			२				२
आर्थिक योजना तथा तथ्याङ्क		१	१				२
कम्प्युटर ईन्जिनियर			१				१
कम्प्युटर अधिकृत			६				६
वातावरण विशेषक निरिक्षक			१				१
प्रशासन, सामान्य प्रशासन		१	१०	११६	७९		२०६
प्रशासन, लेखा		१	६६	४८	६४		१७९
न्याय, कानून		१	१				२
शिक्षा, पुस्तकालय विज्ञान, मुद्रण			१	८			९
विविध		५	१३	३०	११		५९
ह.स.चा.						४६	४६
का.स. तथा स्वीपर						१५५	१५५
जम्मा	१८	१६४	४५८	७७५	२१७		१८३३

सेवा करारबाट पूर्ति हुन दरवन्दी							
ह.स.चा.						१२६	
का.स. तथा स्वीपर						१८९	
	राजपत्रांकित	राजपत्र अनंकित	श्रेणी विहिन	जम्मा			
जम्मा	६४०	९९२	५१६	२१४८			

स्रोत: प्रशासन शाखा, सिंचाइ विभाग जावलाखेल, ललितपुर

सिंचाइ विभागको संगठन तालिका

अनुसूची नं. २

आर्थिक बर्ष २०७४/७५ मा सिंचाइ विभाग अन्तर्गत संचालित आयोजना र कार्यक्रमहरू

क्र.सं	आयोजनाको नाम	स्थान/जिल्ला
प्रथम प्राथमिकता प्राप्त आयोजनाहरू (P1)		
१	सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना (IWRMP-AF)	पश्चिमाञ्चल, मध्यपश्चिमाञ्चल र सुदूर पश्चिमाञ्चल क्षेत्रका सबै जिल्लाहरू
२	समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना (CMIASP-AF)	पूर्वाञ्चल र मध्यमाञ्चल क्षेत्रका सबै जिल्लाहरू
३	भूमिगत स्यालो तथा डिप ट्यूबवेल सिंचाइ आयोजना	तराईका सबै जिल्लाहरू
४	मर्मत संभार आयोजनाहरू	विभिन्न जिल्लाहरू
५	वृहत सरकारी सिंचाइ योजनाको पुनर्स्थापना	पर्सा, बारा, धनुषा, सप्तरी, नवलपरासी, चितवन, कपिलवस्तु, कास्की
६	बागमती सिंचाइ आयोजना	सर्लाही र रौतहट
७	बबई सिंचाइ आयोजना	वर्दिया
८	सिक्टा सिंचाइ आयोजना	बाँके, वर्दिया
९	नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ आयोजना	विभिन्न जिल्लाहरू
१०	प्रगन्ना तथा बड्कापथ सिंचाइ आयोजना	दाङ
११	मझौला सिंचाइ आयोजना	विभिन्न जिल्लाहरू
१२	दरौदी पालुडटार सिंचाइ (नदी नियन्त्रण) आयोजना	गोर्खा
१३	कर्णाली अञ्चल सिंचाइ विकास कार्यक्रम	कर्णाली अञ्चलका सबै जिल्लाहरू
१४	सेती महाकाली सिंचाइ विकास कार्यक्रम	सेती र महाकाली अञ्चलका सबै जिल्लाहरू
१५	रानी जमरा कुलरीया सिंचाइ आयोजना (प्रणाली आधुनिकीकरण समेत)	कैलाली
१६	भेरी बबई डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना	सुर्खेत तथा वर्दिया, जिल्ला
१७	महाकाली सिंचाइ आयोजना (तेश्रो चरण)	कञ्चनपुर
१८	जल साधन योजना तयारी सुविधा आयोजना (WRPPF)	सिंचाइ विभाग, ललितपुर
१९	सिंचाइ प्रणाली पुनर्स्थापना आयोजना (KFAED)	विभिन्न जिल्लाहरू
२०	सुनसरी मोरङ सिंचाइ आयोजना (तेश्रो चरण)	सुनसरी र मोरङ जिल्ला
२१	समृद्ध तराई मधेश सिंचाइ विकास विशेष कार्यक्रम	तराई भेगको सम्पूर्ण जिल्लाहरू
२२	सुनकोशी मरिन डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना	सिन्धुली, सर्लाही, धनुषा, महोत्तरी

दोश्रो प्राथमिकता प्राप्त आयोजनाहरू (P2)		
२३	प्रणाली व्यवस्थापन तथा तालिम कार्यक्रम	विभिन्न जिल्लाहरू
२४	सिंचाइ संस्थागत विकास कार्यक्रम	विभिन्न जिल्लाहरू
२५	सिंचाइ संभाव्यता अध्ययन तथा निर्माण गुणस्तर कार्यक्रम	विभिन्न जिल्लाहरू
२६	यान्त्रिक व्यवस्थापन कार्यक्रम	विभिन्न जिल्लाहरू

तेश्रो प्राथमिकता प्राप्त आयोजनाहरू (P3)		
२७	भूमिगत जलस्रोत विकास समिति	विभिन्न जिल्लाहरू

स्रोत: कार्यक्रम, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन महाशाखा सिंचाइ विभाग, जावलाखेल, ललितपुर ।

आर्थिक बर्ष २०७३/७४ र २०७४/७५ को सिंचित क्षेत्रफलको लक्ष्य तथा प्रगति

सि. नं.	आयोजनाहरू	आ.व. २०७२/७३ को लक्ष्य				आ.व. २०७२/७३ को प्रगति				आ.व. २०७३/७४ को लक्ष्य			
		नयाँ	कृषक कुलो सुधार	पुनर्स्थापना र सुधार	जम्मा	नयाँ	कृषक कुलो सुधार	पुनर्स्थापना र सुधार	जम्मा	नयाँ	कृषक कुलो सुधार	पुनर्स्थापना र सुधार	जम्मा
१	बारामती सिंचाइ आयोजना	१०००			१०००					२५००			२५००
२	बबइ सिंचाइ आयोजना	५००		५०००	५५००			३०००		१०००	२०००		३०००
३	सिन्धु सिंचाइ आयोजना	३१००			३१००	५००				१७००			१७००
४	नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ आयोजना	७००			७००	१४०४				७५०			७५०
५	बृहत सरकारी सिंचाइ योजनाहरूको पुनर्स्थापन			२४६४०	२४६४०							३६९६०	३६९६०
६	भूमिगत सिंचाइ												
	क) भूमिगत स्यालो तथा डीप टयुबवेल सिंचाइ	१२५५०	४५०		१२६००	१५७७४				१२७००		२००	१२९००
	ख) सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना	२१२०	५००		२६२०	२२०				९७०			१५७०
	ग) समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना												०
७	मझौला सिंचाइ आयोजना	१०००	४२००		५२००	७९६	६४११			१०५०			५३५०
८	सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना		४६५६		४६५६		१०५९५						२०६०
९	समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना		७०६०		७०६०		३९५२			१५५०			३५००
१०	सेती महाकाली सिंचाइ विकास कार्यक्रम	२२०	९००		११२०	७०	३७१			३५०			१४५०
११	कर्णाली अंचल सिंचाइ विकास कार्यक्रम	५५	१४५		२००	२२२	२९५			६०			२५०
१२	राप्ती जमरा कुलरिया सिंचाइ आयोजना		३०००		३०००		३०००			१०००			४०००
१३	सिंचाइ प्रणाली पुनर्स्थापना आयोजना (KFAED)	२२०	१२००		१४२०					५५०			२१००
१४	दशैरी पालुङटार सिंचाइ (नवी नियन्त्रण)		१५०		१५०								१५०
१५	समुद्र तराई मधेश सिंचाइ आयोजना												
	क) नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ आयोजना	३५००			३५००	२२५७				३५००			३५००
	ख) मझौला सिंचाइ आयोजना												
	ग) भूमिगत स्यालो तथा डीप टयुबवेल आयोजना	१७०००			१७०००	१९२७२				२३०००			२३०००
	घ) सरकार व्यवस्थित सिंचाइ प्रणालीको पुनर्स्थापना												३०००
	जम्मा		२२२५०	३११९०	१०१५२५	४११२१	२५३७४			५५१३०	४२२२२		११६२१२

स्रोत: कार्यक्रम, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन महाशाखा, सिंचाइ विभाग, जावलाखेल, ललितपुर ।

सिंचाइ विभाग अन्तर्गत संचालित आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको
आ.व. २०७३/७४ को बजेट तथा खर्चको विवरण

(रु. हजारमा)

क्र. सं.	सिंचाइ आयोजना / कार्यक्रमको नाम	आ.व. २०७३/७४	
		वार्षिक बिनियोजित / संसोधित बजेट	वार्षिक खर्च
१	प्रणाली व्यवस्थापन तथा तालिम कार्यक्रम	८९२७	८९६९
२	सिंचाइ संस्थागत विकास आयोजना	८०८३०	७६५८४
३	सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना (IWRMP)	१५६४७६६	१२९५३३५
४	सिंचाई संभाव्यता अध्ययन तथा निर्माण गुणस्तर कार्यक्रम	७८११३	७६२७१
५	यान्त्रिक व्यवस्थापन कार्यक्रम	२४०२०	२३९६४
६	समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना (CMIASP)	१११२८७२	८५३७०६
७	भूमिगत स्यालो तथा डिप ट्यूबवेल सिंचाइ आयोजना	६९२८५८	६३३८६९
८	सुर्खेत उपत्यका सिंचाइ आयोजना	३३१	३२९
९	मर्मत संभार आयोजना	१३४४८८४	११२९१६
१०	बृहत सरकारी सिंचाइ आयोजना पुनर्स्थापना	७७५००	७६५३४८
११	बागमती सिंचाइ आयोजना	६३२५६९	५२४१६३
१२	बबई सिंचाइ आयोजना	१०५१४२२	१०३७०७९
१३	महाकाली सिंचाइ आयोजना (तेश्रो चरण)	४६०३२१	४५२५३१
१४	सुन्सरी मोरङ सिंचाइ आयोजना	८१३४४७	७३४२७९
१५	प्रगन्ना तथा बडकापथ सिंचाइ आयोजना	३३८८९७	३३९१६०
१६	सिक्टा सिंचाइ आयोजना	१५७९२९३	१२३०४०७
१७	नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ आयोजना	५८८९६५	४७३५८७
१८	मभौला सिंचाइ आयोजना	३५६०२४१	३३३२४३९
१९	दरौदी सिंचाइ (नदी नियन्त्रण) योजना	४०७७९	३३०७०
२०	कर्णाली अंचल सिंचाइ विकास कार्यक्रम	१७७१९६	१५११०८
२१	सेती महाकाली सिंचाइ विकास कार्यक्रम	२८१७३६	२६२०९९
२२	रानी, जमरा कूलरिया सिंचाइ आयोजना (प्रणाली आधुनिकिकरण समेत)	२५११३५२	२३५०९५२
२३	भेरी बबई डाइभर्सन बहुउद्देशीय आयोजना	५५२५६५	५१८९७४
२४	जलसाधन योजना तयारी सुविधा आयोजना (WRPPF)	२००९०५	७४४८१
२५	सिंचाइ प्रणाली पुनर्स्थापन आयोजना (KFAED)	२०९३६९	७२५८९
२६	समृद्ध तराइ मधेश सिंचाइ विकास परियोजना	१९४४३८५	१७०२१६४
२७	सुनकोशी मरिन बहुउद्देशीय आयोजना	२२७३६	२७८३
	जम्मा		

स्रोत: कार्यक्रम, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन महाशाखा सिंचाइ विभाग, जावलाखेल, ललितपुर ।

**आर्थिक बर्ष २०७३/७४ मा संचालित सिंचाइ आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको
वार्षिक भौतिक तथा वित्तीय प्रगति विवरण**

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	प्राथमिकता क्रम	भौतिक प्रगति प्रतिशत	वित्तीय प्रगति प्रतिशत
प्रथम प्राथमिकता प्राप्त आयोजनाहरू (P1)				
१	सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना (IWRMP)	P1	८९.२९	८२.७८
२	समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना (CMIASP)	P1	८३.६५	७६.७१
३	भूमिगत स्यालो तथा डिप ट्यूबवेल सिंचाइ आयोजना	P1	९३.१६	९१.४८
४	मर्मत सभार आयोजना	P1	८४.२२	८३.९६
५	वृहत सरकारी सिंचाइ आयोजना पुर्नस्थापना	P1	९६.२९	९९.२०
६	बागमती सिंचाइ आयोजना	P1	१००	८२.८६
७	बबई सिंचाइ आयोजना	P1	१००	९८.६४
८	सिक्टा सिंचाइ आयोजना	P1	९१.०४	७७.९१
९	प्रगन्ना तथा बडकापथ सिंचाइ आयोजना	P1	१००.०८	९९.८०
१०	नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ आयोजना	P1	१००	८०.४१
११	मभौला सिंचाइ आयोजना	P1	८९.९१	९३.६०
१२	दरौदी सिंचाइ (नदी नियन्त्रण) योजना	P1	८४.२३	८१.१०
१३	कर्णाली अंचल सिंचाइ विकास कार्यक्रम	P1	८४.७३	८५.२८
१४	सेती महाकाली सिंचाइ विकास कार्यक्रम	P1	९६.९४	९३.०३
१५	रानी, जमरा कुलरिया सिंचाइ आयोजना (प्रणाली आधुनिकीकरण समेत)	P1	९५.६८	९३.६१
१६	भेरी बबई डाइभर्सन बहुउद्देशिय आयोजना	P1	९६.१६	९३.९२
१७	जल साधन योजना तयारी सुविधा आयोजना (WRPPF)		८०.६५	३७.०७
१८	महाकाली सिंचाइ आयोजना (तेश्रो चरण)	P1	१००	९८.३१
१९	सिंचाइ प्रणाली पुर्नस्थापन आयोजना (KFAED)	P1	५१.२४	३४.६७
२०	समृद्ध तराइ मधेश सिंचाइ विकास विशेष कार्यक्रम	P1	५६.२८	८७.५४
२१	सुनकोशी मरिन डाइभर्सन	P1	८१.३८	१२.२४
२२	सुर्खेत उपत्यका सिंचाइ आयोजना	P1	१००	९९.४०
२३	सुनसरी मोरङ सिंचाइ आयोजना	P1	९९.१८	९०.२७
२४	प्रणाली व्यवस्थापन तथा तालिम कार्यक्रम	P2	९५.००	१००.३८
२५	सिंचाइ संस्थागत विकास आयोजना	P2	९३.२३	९४.७५
२६	सिंचाई संभाव्यता अध्ययन तथा निर्माण गुणस्तर कार्यक्रम	P2	९५.४०	९२.७८
२७	यान्त्रिक व्यवस्थापन कार्यक्रम	P2	१००	९९.७७
२८	भूमिगत जलस्रोत विकास समिति	P3		

स्रोत: कार्यक्रम, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन महाशाखा सिंचाइ विभाग, जावलाखेल, ललितपुर ।

बिभिन्न योजना अबधिहरूमा विकास गरिएको सिंचित क्षेत्रफल (क्षेत्रफल हेक्टरमा)

अनुसूची नं. ७

योजना अबधि	सरकारी निकायहरूको प्रयासबाट				भूमिगत जल सिंचाइ	कूल जम्मा	कृषकहरूबाट सपमा संचालित	शप सिंचित क्षेत्रफल	योजनाको अन्त्य सम्मको कूल सिंचित क्षेत्रफल
	सतह सिंचाइ		जम्मा						
	नयाँ सिंचाइ	कृषक कुलो सुधार	जम्मा	जम्मा					
प्रथम पंचवर्षीय योजना (२०१३/१४-२०१७/१८) शुरू हुनु भन्दा अगाडि	६,२२८				-	६,२२८		६,२२८	६,२२८
प्रथम पंचवर्षीय योजना (२०१३/१४-२०१७/१८) देखि सातौँ पंचवर्षीय योजना (२०४२/४३-२०४६/४७) सम्म र अन्तरिम अबधि (२०४७/४८-२०४८/४९) को अन्त्य सम्म	३,५२,०७६				१,०९,०९८	४,६१,१७४	३,८१,८१४	८,४९,२९६	
आठौँ पंचवर्षीय योजना (२०४९/५०-२०५३/५४)	१,४६,१७८				६०,२२३	२,०६,४०१		२,०६,४०१	१०,५५,६९७
नवौँ पंचवर्षीय योजना (२०५४/५५ -०५८/५९)	२९,५८६		१,१०,४६५		३६,२३८	१,४६,७०३	३,००,९३५	६५,८२४	११,२१,४४१
दशौँ पंचवर्षीय योजना (२०५९/६० - ६३/६४)	२५,५०४		३९,८०२		४७,६८३	८७,४८५	२,८६,६३७	७३,१८७	११,९४,६२८
प्रथम वर्ष आ.ब. २०६४/६५	२,२९४		५,३९०		८,६२५	१४,०१५	२,८३,५४१	१०,९१९	१२,०५,५४७
दोश्रो वर्ष आ.ब. २०६५/६६	३,२३४		६,७३४		१८,८१५	२५,५४९	२,८०,०४१	२२,०४९	१२,२७,५९६
तेस्रो वर्ष आ.ब. २०६६/६७	५,८६६		११,७०४		१९,०१४	३०,७२८	२,७४,२०३	२४,८८०	१२,५२,४७६
प्रथम वर्ष आ.ब. २०६७/६८	६,७९९		१५,६२८		२०,१२०	३५,७४८	२,६५,३७४	२६,९१९	१२,७९,३९५
दोश्रो वर्ष आ.ब. २०६८/६९	१०,००५		२५,२३५		२२,५६०	४७,७९५	२,५०,१४४	३२,५६५	१३,११,९६०
तेस्रो वर्ष आ.ब. २०६९/७०	२,३८१		१५,०००		१७,१८०	३२,१८०	२,३७,५२५	१९,५६१	१३,३१,५२१
प्रथम वर्ष आ.ब. २०७०/७१	४,१७५		१०,४४८		१५,१३५	२९,७५८	२,२७,०७७	१९,३१०	१३,५०,८३१
दोश्रो वर्ष आ.ब. २०७१/७२	२,१४४		१६,००७		१५,९३९	३४,०९०	२,११,०७०	१८,०८३	१३,६८,९१४
तेस्रो वर्ष आ.ब. २०७२/७३	५,८००		१४,५७५		१७,४६३	३२,०३४	२,०२,२९९	२३,२६३	१३,९२,१७७
चौथौँ योजना (२०७३/७४- २०७२/०७३)	५,९०८		३१२८२		३५,२७२	६६,५५४	१,७६,९२५	४१,१८१	१४,३३,३५७

स्रोत: कार्यक्रम, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन महाशाखा सिंचाइ विभाग, जावलाखेल, ललितपुर ।

* पुनर्निमाण भएको समेत

संयुक्त व्यवस्थापन अन्तर्गत सिंचाइ प्रणालीहरूको विवरण

सि. नं.	सिंचाइ प्रणालीको नाम	जिल्ला	कमाण्ड क्षेत्रफल (हेक्टर)	असार - कार्तिक (बर्षे बाली)		मसीर - फागुन (हिउँदे बाली)		चैत्र - जेठ (बसन्ते बाली)		सम्भाव्य सिंचित क्षेत्रफल (हे.)
				सरदर डिस्चार्ज (लि./से.)	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	सरदर डिस्चार्ज (लि./से.)	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	सरदर डिस्चार्ज (लि./से.)	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	
१	कन्काई सिंचाइ प्रणाली	भद्रा	८,०००	८,०००	७,०००	६,०००	४,०००	३,०००	२,५००	०
२	सुनसरी मोरङ सिंचाइ प्रणाली	मोरङ र सुनसरी	६८,०००	५०,०००	६६,०००	२२,०००	५८,०००	१५,०००	१७,०००	०
३	चन्द्रा मोहना सिंचाइ प्रणाली	सुनसरी	१,६००	१,६५०	१,५००	१,५००	१,०००	१,१००	९००	०
४	चन्द्र नहर सिंचाइ प्रणाली	सप्तरी	१०,५००	८,०००	१०,०००	६,०००	७,०००	१,५००	३००	१००
५	कोशी पश्चिमी नहर (वितरण प्रणाली) सिंचाइ प्रणाली	सप्तरी	११,०००	९,९००	११,०००	९,९००	९,०००	९,९००	५,०००	७,०००
६	काशी पम्प नहर सिंचाइ प्रणाली	सप्तरी	१३,०००	७,०००	१०,०००	५,०००	७,०००	५,०००	०	२,०००
७	कमला सिंचाइ प्रणाली	सिराहा र धनुषा	२५,०००	२८,०००	२५,०००	८,०००	१०,०००	४,०००	०	२,०००
८	हर्दिनाथ सिंचाइ प्रणाली	धनुषा	२,०००	१,६००	१,७००	४००	८००	२१०	२००	०
९	मनुस्मारा सिंचाइ प्रणाली	सर्लाही	५,२००	५,८००	५,०००	४,३००	३,०००	३,२००	१,५००	०
१०	बागमती सिंचाइ प्रणाली	सर्लाही र रौतहट	४५,६००	३४,०००	३९,७००	१०,२००	२५,५००	७,७००	१३,०००	०
११	भाँक सिंचाइ प्रणाली	रौतहट	२,०००	३,५००	२,०००	१,२००	१,५००	१,२००	५००	५००
१२	नारायणी सिंचाइ प्रणाली	वारा र पर्सा	२८,७००	१९,२००	२८,०००	१२,०००	१८,०००	१०,०००	५००	१२,०००
१३	नारायणी ट्यूबवेल सिंचाइ प्रणाली	वारा र पर्सा	२,८००	२८०	६००	२८०	६००	१००	३००	०
१४	नारायणी लिफ्ट सिंचाइ प्रणाली	चितवन	४,७००	५,५००	३,७००	२,०००	३,०००	२,०००	०	३,२००
१५	खोरी सिंचाइ प्रणाली	चितवन	३,९००	६,२००	३,६००	२,१००	५,००	१,५००	५००	०
१६	पोखरा जल उपयोग सिंचाइ प्रणाली	कास्की	१,०३०	९,०००	१,०००	६,०००	५,००	४,०००	२००	०
१७	विजयपुर सिंचाइ प्रणाली	कास्की	१,२८०	६,०००	१,१००	३,०००	५,००	२,०००	५००	०
१८	वेगनास सिंचाइ प्रणाली	कास्की	५८०	४,५००	५,००	१,५००	२००	१,०००	१००	०
१९	फेवा सिंचाइ प्रणाली	कास्की	३३०	७,०००	३,२०	३,०००	१,००	१,०००	२०	०
२०	फलेवास सिंचाइ प्रणाली	पर्वत	४४०	७००	३४०	३५०	१३०	१००	७५	०

सि. नं.	सिंचाइ प्रणालीको नाम	जिल्ला	कमाण्ड क्षेत्रफल (हेक्टर)	असार - कार्तिक (बर्षे बाली)		मंसिर - फागुन (हिउँदे बाली)		चैत्र - जेष्ठ (बसन्ते बाली)		सम्भाव्य सिंचित क्षेत्रफल (हे.)
				सरदर डिस्थान (लि./से.)	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	सरदर डिस्थान (लि./से.)	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	सरदर डिस्थान (लि./से.)	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	
२१	नेपाल गण्डक पश्चिमी नहर सिंचाइ प्रणाली	नवलपरासी	१०,३००	८,५००	१०,०००	४,५००	८,०००	४,०००	१,३००	२,७००
२२	भैरहवा बुम्बिनी भूमिगत जलस्रोत सिंचाइ प्रणाली	रूपन्देही	२०,३०९	१०,५००	१३,५००	१०,०००	८,०००	१०,०००	५,०००	०
२३	मर्चवार लिफ्ट सिंचाइ प्रणाली	रूपन्देही	३,५००	५,२००	३,२००	४,०००	२,५००	३,२००	०	६००
२४	वाणगंगा सिंचाइ प्रणाली	कपिलवस्तु	६,२००	३,०००	६,०००	२,५००	३,६००	१,५००	१००	०
२५	प्रान्ता कुलो सिंचाइ प्रणाली	दाङ	५,६००	२५,०००	५,६००	१५,०००	५,६००	६,०००	६००	३,५००
२६	चौरजहारी सिंचाइ प्रणाली	रूकुम	६००	१,२००	६००	५००	३००	३००	०	२००
२७	ववई सिंचाइ प्रणाली	बर्दिया	१३,५००	१८,०००	११,०००	६,५००	६,५००	३,०००	१,५००	१,५००
२८	राजापुर सिंचाइ प्रणाली	बर्दिया	१३,०००	३५,०००	१३,०००	१५,०००	७,०००	८,०००	२,०००	६,०००
२९	पथरैया सिंचाइ प्रणाली	कैलाली	२,०००	२,०००	२,०००	७००	१,०००	४००	५०	०
३०	मोहना सिंचाइ प्रणाली	कैलाली	२,०००	१,०००	१,२००	४००	६००	२००	५०	०
३१	महाकाली सिंचाइ प्रणाली	कञ्चनपुर	११,६००	२८,०००	११,०००	४,५००	९,०००	४,५००	२००	४,०००
		जम्मा	३२५,९१९		२९५,६६०		१९९,९३०		५३,९४५	४०,३००

स्रोत: सिंचाइ व्यवस्थापन महाशाखा, सिंचाइ विभाग, जावलाखेल, ललितपुर

संयुक्त व्यवस्थापन अन्तर्गत संचालनमा रहेका सिंचाइ प्रणालीहरूको बिगत पाँच वर्षाको
सिंचाइ सेवा शुल्क संकलन विवरण

सि. नं.	सिंचाइ प्रणालीहरू	हेक्टर	आ.ब.	आ.ब.	आ.ब.	आ.ब.	आ.ब.
			२०६६/०७०	२०७०/०७१	२०७१/०७२	२०७२/०७३	२०७३/०७४
			सि.से.शु. (रु.)	सि.से.शु. (रु.)	सि.से.शु. (रु.)	सि.से.शु. (रु.)	सि.से.शु. (रु.)
१	कन्काई सिंचाइ प्रणाली	८,०००	७०००००	७५००००	११५२२९५	१३८२६८७	१६५१८०४
२	सुन्सरी मोरङ्ग सिंचाइ प्रणाली	६८,०००	११९५७०४	१६६५२२१	१९५००००	२,२०५,६१९	३२३६१२६
३	चन्दा मोहना सिंचाइ प्रणाली	१,८००		२२०००			
४	कोशी वितरण सिंचाइ प्रणाली	११,०००		१६००००	७५०००	११००००	११२६२५
५	कोशी पम्प सिंचाइ प्रणाली	१३,०००	५००००	१३००००	५००००	९००००	१६०७६०
६	चन्द्र नहर सिंचाइ प्रणाली	१०,५००		१५१०००	१०००००		
७	कमला सिंचाइ प्रणाली	२५,०००	५०००००	७६३००	५०२४०५	१६२२२१	१४२४५०
८	हर्दिनाथ सिंचाइ प्रणाली	२,०००	२९६६३०			२०००००	
९	मनुष्मारा सिंचाइ प्रणाली	५,२००	५३२७४	११०२०	४३००		
१०	बागमती सिंचाइ आयोजना					१७३०००	७४७८६२
११	भर्ना सिंचाइ प्रणाली	४,०००	१८००				
१२	नारायणी अंचल सिंचाइ प्रणाली	२८,७००		९००००	३१४७५४		५१६०००
१३	नारायणी ट्यूबवेल सिंचाइ प्रणाली	२,८००					
१४	नारायणी लिफ्ट सिंचाइ प्रणाली	४,७००	५५००००	३८००००	४३००००	७८७५००	१००००००
१५	खगेरी सिंचाइ प्रणाली	३,९००	३१५०००	२०००००	३०००००	३८४०००	३५००००
१६	ने.ग.प.न. सिंचाइ प्रणाली	१०,३००		३०८६५	३००००	५०००००	
१७	वाणगंगा सिंचाइ प्रणाली	६,२००	९००००	९१५५९	१०३०५५	१२६४१९	९००००
१८	मर्चवार लिफ्ट सिंचाइ प्रणाली	३,५००	४६१५१०१	५१६०२७	२९०४८०	३२५०००	३४३२४३.५०
१९	भै.लु.भू.ज. सिंचाइ प्रणाली	२०,३०९	६००४९५४	६९६३४००	६७८०२४१.७७	५१३६९३४	११०३३५११
२०	फेवा सिंचाइ प्रणाली	३३०	२७०००		१२०००		
२१	पोखरा ज.उ. सिंचाइ प्रणाली	१,०३०					
२२	विजयपुर सिंचाइ प्रणाली	१,२८०	४१६४०	२३४४२०	१२३०००	१८००००	२१५०००
२३	बेगनास सिंचाइ प्रणाली	५८०	९९०००	१०००००	४००००	१७७०००	२०००००
२४	फलेवास सिंचाइ प्रणाली	४४०	१०००००	१०००००	१०००००	१०००००	
२५	बबई सिंचाइ प्रणाली	१३,५००					
२६	राजापुर सिंचाइ प्रणाली	१३,०००					
२७	चौरजहारी सिंचाइ प्रणाली	६००					
२८	मोहना सिंचाइ प्रणाली	२,०००	१०००००	१०००००		११००००	
२९	पथरैया सिंचाइ प्रणाली	२,०००				२७५०००	२९००००
३०	महाकाली सिंचाइ प्रणाली	११,६००	११११९३७	६४४२६१	५८७६००	११६८४२१	३०३६०३३
३१	प्रगन्ना कुलो सिंचाइ प्रणाली	५,८००	१३९३००	२४९९१३१	२४९९१३१	२४९९१३१	२४९९१३१
	जम्मा		१५९९१३४०	१४८८०२०४	१५४४४२६१.७७	१६०९२९३२	२५७२४५४७

स्रोत: सिंचाइ व्यवस्थापन महाशाखा सिंचाइ विभाग, जावलाखेल, ललितपुर ।

अनुसूची नं. १०

र. हजारमा

आ.व. २०७३/७४ सम्मको बेरुजु फछ्यौटको प्रगति विवरण

विवरण	जम्मा बेरुजु	फछ्यौट						कुल जम्मा	प्रतिशत	फछ्यौट हुन बाकी रकम
		२०७४ जेष्ठ सम्मको		२०७४ आषाढ महिनाको		जम्मा				
		म.ले.प. को कार्यालयबाट	कुमारीचोक तथा केन्द्रिय तहसिल कार्यालयबाट	म.ले.प. को कार्यालयबाट	कुमारीचोक तथा केन्द्रिय तहसिल कार्यालयबाट	म.ले.प. को कार्यालयबाट	कुमारीचोक तथा केन्द्रिय तहसिल कार्यालयबाट			
१. बेरुजु: क) साविक देखि आ.व. २०५९/६० सम्मको (म.ले.प.को वार्षिक प्रतिवेदन २०६१) सम्मको सिंचाइ विभाग अर्न्तगतको थप जम्मा	०	०	०	०	०	०	०	०	०	
ख. आ.व. २०६०/६१ देखि २०७०/७१ सम्मको (म.ले.प.को वार्षिक प्रतिवेदन २०७२) सम्मको	१२९६९०९	५७५३८३	०	१२९२०७	०	७०४५९०	०	७०४५९०	५४.३३	
ग. आ.व. २०७१/७२ (म.ले.प.को वार्षिक प्रतिवेदन २०७२) सम्मको नयाँ बेरुजु	२५४३५६३	१०३१२८५	०	१०८४६५	०	११३९७५०	०	११३९७५०	४४.८१	
ख + ग जम्मा	३८४०४७२	१६०४६६८	०	२३७६७२	०	१८४४३४०	०	१८४४३४०	४८.०२	
कुल जम्मा क + ख	३८४०४७२	६७६६७४	०	२३७६७२	०	१८४४३४०	०	१८४४३४०	४८.०२	

स्रोत: वार्षिक प्रशासन शाखा, सिंचाइ विभाग, जावलाखेल, ललितपुर ।

समंत सभार तथा दिगो व्यवस्थापन अन्तर्गत संचालित सिंचाइ प्रणालीहरू मध्ये केही सिंचाइ प्रणालीहरूको अनुसूची नं.११
आ.व. २०७३/७४ को पानीमापन सम्बन्धी विवरण

कन्काई सिंचाइ प्रणाली
२०७३

औसत डिस्चार्ज दर

इकाइ: घन मी. प्र.से.
२०७४

श्रावण	भाद्र	असोज	कार्तिक	मंसिर	पौष	माघ	फागुन	चैत्र	बैसाख	जेठ	असार
४.२१४	४.२२४	३.२१३	०.८१०	१.६८३	१.६८३	१.९८५	२.६६७	२.२६४	२.३७१	२.६६२	४.१४५

माणन गरिएको स्थान
सरदारै

बागमती सिंचाइ प्रणाली
२०७३

औसत डिस्चार्ज दर

इकाइ: घन मी. प्र.से.
२०७४

श्रावण	भाद्र	असोज	कार्तिक	मंसिर	पौष	माघ	फागुन	चैत्र	बैसाख	जेठ	असार
३०.९७७	३३.६८५	१७.३५४	२.६७०	-	१०.१५८	५.२१६	७.५००	६.१०८	४.१२७	२.३१९	१६.५०८
२१.२४२	२६.१९५	३७.४२९	२६.९८९	२६.८०९	५.२९२	२.०४२	०.०४३	-	-	-	-

पूर्वी मुलनहर
पश्चिमी मुलनहर

नारायणी सिंचाइ प्रणाली
२०७३

औसत डिस्चार्ज दर

इकाइ: घन फि. प्र.से.
२०७४

असार	श्रावण	भाद्र	असोज	कार्तिक	मंसिर	पौष	माघ	फागुन	चैत्र	बैसाख	जेठ
५६.८३३३	६२६.९३३	६४७.९७८	८०३.५७८	४०६.३३४	-	५५२.९६	२८०.०११	१७०.५७८	१८८.९९१	-	-

ORD (दोन ब्रान्च)

नारायणी लिफ्ट सिंचाइ प्रणाली
२०७३

जम्मा डिस्चार्ज

इकाइ: घन मी.
२०७४

असार	श्रावण	भाद्र	असोज	कार्तिक	मंसिर	पौष	माघ	फागुन	चैत्र	बैसाख	जेठ
३५५५७२०	१४५१७०००	९९७०२००	२१६६०००	-	-	-	-	-	-	-	-
-	१२४१२८०	-	५९३४२४	-	-	-	-	-	-	-	-

पम्प हाउस ए
पम्प हाउस बी

खगेरी सिंचाइ प्रणाली

२०७३

औसत डिस्ट्रिब्युशन दर

इकाइ: घ.मी. प्र.से.

२०७४

असार	श्रावण	भाद्र	असोज	कार्तिक	मंसिर	पौष	माघ	फाल्गुण	चैत्र	बैसाख	जेष्ठ
६.६७५	४.५९५	८.१२५	६.३१५	३.६७१	-	-	-	-	-	-	-

तिकौली चनेज ०+०००

मर्चबार् लिफ्ट सिंचाइ प्रणाली

२०७३

जम्मा पम्प संचालित समय

इकाइ: घण्टा

२०७४

श्रावण	भाद्र	असोज	कार्तिक	मंसिर	पौष	माघ	फाल्गुण	चैत्र	बैसाख	जेष्ठ	आषाढ
४८८.४५	८०८.२५	१७८	-	७४८.५	७४५.२५	५२७.४	-	-	-	-	३५९.२५
१९	१८	७	-	१७	२०	२४	-	-	-	-	१३

समभगौवास्थित पम्पहाउस

पम्प संचालित दिनहरू

भैरहवा लुम्बिनी भूमिगत सिंचाइ प्रणाली

२०७३

औसत पम्प संचालित समय

इकाइ: घण्टा

२०७४

श्रावण	भाद्र	असोज	कार्तिक	मंसिर	पौष	माघ	फाल्गुण	चैत्र	बैसाख	जेष्ठ	असार
५०.६९	४२.२४	११.४१	२५.६६	६०.००	४८.२१	२०.२१	३०.९४	३३.४४	३८.४१	७५.०९	११२.२०
५०.६६	५५.८३	३६.३३	७२.२८	५२.४९	५०.९१	३२.५७	३३.७२	११.५१	१५.११	२८.७४	४६.५०

दयबेलाहर

आर्टिजनवेलाहर

बाणगंगा सिंचाइ प्रणाली

२०७३

औसत डिस्ट्रिब्युशन दर

इकाइ: घ.मी. प्र.से.

२०७४

असार	श्रावण	भाद्र	असोज	कार्तिक	मंसिर	पौष	माघ	फाल्गुण	चैत्र	बैसाख	जेष्ठ
२.१३६	२.१५१	१.३२०	०.७२८	१.२०२	१.८४१	१.८१४	०.७००	-	-	-	०.६९८

रिजर्भवायरसँगै

मूल नहर

स्रोत: सिंचाइ व्यवस्थापन महाशाखा सिंचाइ विभाग, जावलाखेल, ललितपुर ।

मर्मत संभार अन्तर्गत रहेका सिंचाई प्रणालीहरूमा वाली उत्पादकत्व स्थिति

मे.टन/हे.

सि. नं.	सिंचाई प्रणालीहरू	आ.व. २०७३/७४		आ.व. २०७२/७३	
		धान	गहु	धान	गहु
१	कन्काई सि. प्र.	४.३०	२.४४	४.२२	२.४५
२	सुन्सरी मोरङ्ग सि. प्र.	३.९७	२.०३२	३.९३	२.०३
३	चन्दा मोहना सि. प्र.	३.८६	३.६४	३.८६	३.६४
४	चन्द्रनहर सि. प्र.	३.९२	२.६९	३.२०	२.४९
५	कोशी वितरण सि. प्र.	३.०६	२.३९४	३.०९	२.९४
६	कोशी पम्पनहर सि. प्र.	३.००	२.३६९	३.००	२.०२
७	कमला पूर्वि सि. प्र.	३.५३	२.४९८	३.५०	२.३५
८	कमला पश्चिमी सि. प्र.	३.५५	२.३९	३.५९	२.३२
९	हर्दिनाथ पूर्वि सि. प्र.	५.०६	२.८५	५.२५	२.८३
१०	हर्दिनाथ पश्चिमी सि. प्र.	५.०४	२.८३	५.२२	२.८०
११	मनुस्मारा पहिलो चरण	४.९३	२.६६९	५.००	२.६६
१२	मनुस्मारा दोश्रो चरण	४.६७	२.७६५	४.७६	२.७७
१३	वागमती सिंचाई आयोजना	५.४०	३.०६	५.४०	३.०६
१४	भाँज सि. प्र.	३.७९	२.७५४	३.७९	२.७५
१५	नारायणी सि. प्र.	५.६९	२.९७	५.६५	२.९४
१६	नारायणी ट्यूबवेल सि. प्र.	५.५७	२.४७	५.६७	२.४७
१७	नारायणी लिफ्ट सि. प्र.	४.२८	२.३९	४.२८	३.२०
१८	खगेरी सि. प्र.	३.७५	२.०९	३.७५	२.२०
१९	नेपाल गणक पश्चिमी नहर सि. प्र.	४.४३	२.५७	४.४३	२.५७
२०	भैरहवा लुम्बिनी भूमिगत सि. प्र.	५.०५	३.९७	५.००	३.९७
२१	मर्चवार लिफ्ट सि. प्र.	४.६९	२.७०	४.५९	२.६९
२२	वाणगंगा सि. प्र.	३.९५	२.४५	३.९५	२.४५
२३	विजयपुर सि. प्र.	३.३५	-	३.०९	-
२४	वेगनास सि. प्र.	३.६४	-	३.७८	-
२५	पोखरा जलउपयोग सि. प्र.	२.८०	२.०४	२.८०	२.०४
२६	फेवा सि. प्र.	३.०७	२.०४	३.०७	२.०४
२७	फलेवास सि. प्र.	३.९४	२.३९	३.९४	२.३९
२८	राजापुर सि. प्र.	३.२०	२.४६	३.२०	२.४६
२९	मोहना सि. प्र.	-	३.४५	-	३.४५
३०	पथरैया सि. प्र.	-	३.६०	-	३.६०
३१	महाकाली सि. प्र.	३.२०	३.९९	२.९०	३.००

स्रोत: सिंचाई व्यवस्थापन महाशाखा

सिंचित क्षेत्रमा राष्ट्रिय औसत उत्पादन

	धान	गहु
उन्नत जात	३.५	२.७३
स्थानीय जात	२.९९	१.९३

स्रोत: स्रोत: कृषि विकास मन्त्रालय, कृ.व्य.प्र.त.म., कृषि तथ्याङ्क पुस्तिका, २०७२/७३

सिंचाइ विभागको नागरिक बडापत्र

विभागमा महाशाखाहरू ५ र अन्तर्गत प्रशासन शाखा, आर्थिक प्रशासन शाखा, ऐन कानून परामर्श शाखा एवम् पुस्तकालय शाखा रहेका छन् ।
अन्तर्गत कार्यालयहरू: क्षेत्रीय सिंचाइ निर्देशनालयहरू ५, सिंचाइ व्यवस्थापन निर्देशनालय, भूमिगत जल सिंचाइ निर्देशनालय, सिंचाइ विकास डिभिजन, व्यवस्थापन डिभिजन, भूमिगत जल सिंचाइ विकास डिभिजन, सिंचाइ विकास सब डिभिजनहरू, यान्त्रिक डिभिजनहरू, केन्द्रीय स्तरका सिंचाइ योजनाहरू, भूमिगत जल सिंचाइ फिल्ड कार्यालयहरू आदि छन् ।

१	यस विभाग र अन्तर्गत कार्यालयहरूबाट प्रदान गरिने सेवाहरूको उद्देश्य	नेपाल अधिराज्यको कृषि योग्य जमिनमा सिंचाइको लागि पानी पुऱ्याई कृषि उत्पादन वृद्धि गर्न सहयोग पुऱ्याउने ।
२	सेवा प्रकार	क) नयाँ सिंचाइ योजनाहरूको निर्माण गर्ने एवं निर्माण सम्पन्न भएका सिंचाइ प्रणालीहरूको मर्मत संभार एवं व्यवस्थापन गरी सिंचाइको लागि पानी उपलब्ध गराउने । ख) कृषकहरूलाई सिंचाइ सम्बन्धी प्राविधिक परामर्श सेवा उपलब्ध गराउने ।
३	सेवा प्रदान गर्ने कार्यालयहरू र स्थान	माथि उल्लेखित केन्द्रित कार्यालय र अन्तर्गत कार्यालयहरूबाट नेपाल अधिराज्यका विभिन्न स्थानहरू
४	उच्च कार्यगत स्तरको प्रचार	योजना संचालन गर्नु अघि स्थानीय स्तरमा गरिने भेला, केन्द्रीय र क्षेत्रीय स्तरमा गरिने गोष्ठी तथा सेमिनार, विभागका प्रकाशनहरू वार्षिक कार्यक्रम एवं प्रगति विवरणहरू
५	सेवाको गुणस्तर	स्वीकृत नर्मस एवं स्पेसिफिकेशनमा तोकिए अनुसार
६	सूचनासम्म पहुँच	व्यक्तिगत सम्पर्क, कार्यालयका सूचनापाटी, पत्रपत्रिका एवं वेबसाईट ।
७	उजुरी गर्ने सरल पक्रियाहरू	मौखिक वा निवेदन दिएर
८	समय सीमा तोकिएको गुनासो सुनुवाई र समाधान व्यवस्था	गुनासोको आधारमा तुरुन्त सुनुवाई गरी समाधानको यथाशिघ्र पहल गरिने ।
९	सेवाग्राही समुहहरू	सिंचाइ उपभोक्ता कृषकहरू
१०	सेवा उपलब्ध हुने प्रक्रिया	सिंचाइ सेवा उपलब्ध गर्न चाहने उपभोक्ताहरूको माग भएपछि वा पहिचान भैसकेका योजनाहरू मध्येबाट प्राथमिकताका आधारमा विस्तृत इन्जिनियरिङ अध्ययन गर्दा संभाव्य देखिएका योजनाहरूलाई श्रोतको व्यवस्था गरी निर्माण गरिने ।
११	सम्बन्धित ऐन नियमहरू	जलस्रोत ऐन एवं नियमावली, सिंचाइ नीति, सिंचाइ नियमावली र आर्थिक प्रशासन नियम
१२	सेवा वापत लाग्ने दस्तुर	जनसहभागिता परिचालन गरी निर्माण, मर्मत गरिने योजनाहरूमा सिंचाइ नीतिमा उल्लेख भए अनुसारको कुल इष्टिमेट रकम घटीमा ३ प्रतिशत र वढीमा १५ प्रतिशत बराबरको सहभागिता
१३	लाग्ने समय	नियमानुसार लाग्ने समय
१४	सम्पर्क राख्नुपर्ने व्यक्ति	सिंचाइ विभागको हकमा उपमहानिर्देशक, योजना डिजाइन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन महाशाखा / अन्तर्गत कार्यालयको हकमा उक्त कार्यालयका प्रमुख
१५	उजुरी गुनासो सुन्ने व्यक्ति	विभागका महाशाखा प्रमुखहरू, शाखा प्रमुखहरू, क्षेत्रीय निर्देशकहरू एवं केन्द्रीय स्तरका योजनाका प्रमुखहरूका सम्बन्धमा सिंचाइ विभागका महानिर्देशक/ अन्तर्गत कार्यालयको हकमा उक्त कार्यालयका प्रमुख ।

स्रोत: प्रशासन शाखा, सिंचाइ विभाग, जावलाखेल, ललितपुर ।

सिंचाई विभागका चिफ इन्जिनियर तथा महानिर्देशकहरु

क्र.सं.	नाम	कार्यावधि		कैफियत
		देखि	सम्म	
१	श्री मेदिनीनाथ भट्टराई	२०१३ साल	२०१७/११/२०	चिफ इन्जिनियर
२	श्री कर्णध्वज अधिकारी	२०१७/११/२०	२०३०/११/१०	"
३	श्री भुवनेश कुमार प्रधान	२०३०/११/१८	२०३७/११/१९	महानिर्देशक
४	श्री चित्रदेव भट्ट	२०३७/११/२५	२०४४/१/२६	"
५	श्री मोहनध्वज कार्की	२०४४/१/२७	२०४७/३/१०	"
६	श्री शिवराज पन्त	२०४८/८/२	२०४९/७/२१	"
७	श्री यादवलाल बैद्य	२०४९/७/२२	२०५४/१/२७	"
८	श्री महेन्द्रनाथ अर्याल	२०५४/३/११	२०५६/३/५	"
९	श्री रत्नेश्वर लाल कायस्थ	२०५६/३/६	२०५८/१/७	"
१०	श्री शारदाप्रसाद शर्मा	२०५८/२/३१	२०६०/४/२८	"
११	श्री जितेन्द्र घिमिरे	२०६०/४/२९	२०६२/६/१	"
१२	श्री उमाकान्त भा	२०६२/६/२	२०६४/६/२४	"
१३	श्री मधुसुदन पौडेल	२०६४/८/१२	२०६६/११/२३	"
१४	श्री अनिल कुमार पोखरेल	२०६६/११/२६	२०६९/१/३	"
१५	श्री खोमराज दाहाल	२०६९/१/४	२०६९/१२/४	"
१६	श्री शिवकुमार शर्मा	२०६९/१२/५	२०७१/२/११	"
१७	श्री माधव बेल्वासे	२०७१/२/१२	२०७२/१०/३	"
१८	श्री रामानन्द प्रसाद यादव	२०७२/१०/४	२०७३/३/२६	"
१९	श्री सुशील चन्द तिवारी	२०७३/३/२८	२०७३/७/८	"
२०	श्री राजेन्द्रप्रसाद अधिकारी	२०७३/७/८	२०७४/४/३२	"
२१	श्री अशोक सिंह	२०७४/४/३२	हालसम्म	

स्रोत: प्रशासन शाखा, सिंचाई विभाग, जावलाखेल, ललितपुर

सिंचाइ गतिविधि सम्बन्धी तस्वीरहरू

